

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2011

Bc. Iveta Barešová

Univerzita Palackého v Olomouci
Pedagogická fakulta
Ústav pedagogiky a sociálních studií

Bc. Iveta Barešová
Obor: Pedagogika – správní činnost

Mezigenerační vztahy: stáří a senioři očima současných středoškolských studentů
Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jitka Skopalová, Ph.D.

Olomouc
2011

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Holicích, dne 3. 4. 2011

Bc. Iveta Barešová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé diplomové práce paní doc. PhDr. Jitce Skopalové, Ph.D. za její rady a připomínky, za její čas a milý přístup.

Velký dík patří rovněž všem respondentům, bez jejichž ochoty by tato práce nemohla vzniknout.

OBSAH

ÚVOD	6
TEORETICKÁ ČÁST	8
1 TEORETICKÁ A TERMINOLOGICKÁ VÝCHODISKA	8
1.1 Vymezení problematiky stáří a stárnutí	8
1.1.1 Pojmy stárnutí a stáří	8
1.1.2 Vymezení hranice stáří a periodizace stáří	10
1.1.3 Gerontologie – věda o stáří a stárnutí	13
1.2 Vymezení problematiky mezigeneračních vztahů	14
1.2.1 Vztahy a postoje	14
1.2.2 Mezigenerační komunikace a konflikt	18
2 DEMOGRAFICKÉ ASPEKTY STÁŘÍ A STÁRNUTÍ	21
3 STÁŘÍ JAKO VÝZVA	23
3.1 Změny ve stáří	23
3.1.1 Biologické změny	23
3.1.2 Psychické změny	25
3.1.3 Sociální změny	26
3.2 Adaptace na stáří	28
3.3 Příprava na stáří, úspěšné stárnutí a zdravé stáří	30
4 SENIOŘI A TI DRUZÍ	33
4.1 Sociální kontakty a komunikace ve stáří	33
4.2 Senioři v rodině	36
5 STÁŘÍ JAKO SPOLEČENSKÝ FENOMÉN	41
5.1 Význam společnosti pro stáří a seniory a význam stáří a seniorů pro společnost	41
5.2 Obraz stáří a postavení seniorů v současné společnosti	44
PRAKTICKÁ ČÁST	52
6 VÝZKUMNÝ PROBLÉM	52
7 METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA	53
7.1 Strategie výzkumného šetření - kvalitativní výzkum	53
7.2 Metody a techniky užití při realizaci výzkumného šetření	55
7.2.1 Techniky získávání informací	55
7.2.2 Metoda práce se získanými informacemi	58
7.3 Charakteristiky zkoumaného souboru	60
8 INFORMACE O REALIZACI VÝZKUMU	63
8.1 Obecné informace o výzkumu	63
8.2 Průběh rozhovorů	64

9 LOKALITA VÝZKUMU	67
10 ANALÝZA DAT ZÍSKANÝCH PŘI VÝZKUMU	69
10.1 Stáří a život ve stáří: reflexe a hodnocení pohledem středoškolských studentů	69
10.1.1 Vybrané aspekty konstrukce obrazu stáří a obrazu seniorů – asociace k termínu stáří, způsob určování počátku stáří, vymezení termínu senior, typické charakteristiky seniorů	69
10.1.2 Život českého seniora	78
10.1.3 Senior v současné české společnosti.....	83
10.1.4 Diskuse a shrnutí	89
10.2 Mezigenerační vztahy pohledem středoškolských studentů	91
10.2.1 Pohled na vztah seniorů a mladších generací očima středoškolských studentů	91
10.2.2 Senior a já: vlastní zkušenost jako jeden z faktorů utvářejících postoje středoškolských studentů k seniorům	96
10.2.3 Diskuse a shrnutí.....	103
10.3 Mezigenerační vztahy: stáří a seniori očima středoškolských studentů: závěry.....	104
ZÁVĚR.....	108
POUŽITÉ ZDROJE.....	111
SEZNAM PŘÍLOH.....	115

ÚVOD

Stárnutí a stáří se stávají fenoménem současné doby, k němuž odborníci již nějakou dobu obrací svoji pozornost¹. Je to dáno především změnami v demografickém stárnutí a stáří, které způsobují, že v současném světě se život stále prodlužuje, lidé se dožívají vyššího věku a starých lidí ve světě přibývá počtem i podílem vzhledem k ostatním věkovým skupinám. Stáří je velmi významnou životní etapou, má svůj individuální rozměr, tj. důsledky pro konkrétního stárnoucího jedince. Demografické změny s sebou nicméně přinášejí také určité celospolečenské důsledky, stáří je tak též významným společenským fenoménem.

Jedním z důležitých témat, které naplňuje oba rozměry stáří, ten individuální i ten společenský, je téma pohledu na stáří a postojů k němu – opět v obou rovinách, v rovině individuální i celospolečenské. Stáří je nepochybně neskutečně zajímavým životním obdobím, avšak před člověka klade řadu zásadních otázek. Především pak otázky, zda má vůbec stáří nějaký smysl a zda lze toto období prožít kvalitně, se jeví jako velmi podstatné.

A ačkoli se zájem o stáří poslední doby odráží v obecně deklarovaných závěrech, že stáří lze prožít kvalitně a že není pouze obdobím ztrát, mnoho lidí stále netuší, jak se ke stáří postavit, jak je hodnotit a jak se stavět ke starým lidem ve společnosti, která stále i přes „oficiální politiku“ stáří a staré lidi spíše vytěsňuje ze svého zájmu. Mezi členy všech věkových skupin je patrná přítomnost stereotypních představ a různých mýtů o stáří a starých lidech, které přispívají k negativnímu hodnocení těchto fenoménů, a to i mezi samotnými seniory. Sebeobraz a sebehodnocení seniorů je přitom nesmírně důležitou součástí psychiky starého člověka, a tedy důležitou determinantou kvalitního prožívání života ve stáří.

Přístup mladších generací k seniorům ve společnosti je přitom hodnocen jako přinejmenším problematický, je poukazováno na přítomnost mezigeneračního napětí. V této souvislosti se hovoří zejména o ztrátě úcty ke stáří a starým lidem a tento problém je dáván do souvislosti obzvláště s mladou generací. Aby přitom mohly být problematické vzájemné vztahy zlepšeny, je třeba odhalit, co je jejich skutečnou podstatou. Vyplývá stav těchto vztahů z negativních představ o stáří a starých lidech? Je důsledkem negativní zkušenosti se seniory? Nebo jde snad spíše o vykonstruovaný problém?

---

¹ Viz např. Bromley (1966), Švancara (1983), Pacovský (1900), Kalvach (1997), Ort (2004) aj.

Poodhalit pohled na stáří a staré lidi, odhalit postoje k nim i pohled na mezigenerační vztahy očima mladé generace, to je cílem této práce. Prostředkem k naplnění těchto cílů byl kvalitativní výzkum realizovaný mezi středoškolskými studenty, konkrétně mezi těmi, kteří žijí v malém východočeském městečku Horní Jelení. Podstatou výzkumného šetření je ilustrovat nazírání problematiky stáří, seniorů a mezigeneračních vztahů z perspektivy středoškolských studentů. Jejich interpretace jsou analyzovány ve vztahu k hodnocení těchto problémů, ale také vztahu k využívaným zdrojům manifestovaných názorů a postojů.

Samotná práce je rozdělena do dvou základních částí, teoretické a praktické, které jsou pak dále členěny do několika kapitol. Cílem první části je teoretické zakotvení a vymezení problematiky stáří a mezigeneračních vztahů, jež jsou ústředními tématy celé diplomové práce a zároveň předmětem výzkumného šetření. První část práce se tedy věnuje teoretickým a terminologickým východiskům problematiky stáří a mezigeneračních vztahů, vymezuje stáří z hlediska demografie, charakterizuje stáří jako individuální fenomén i jako fenomén společenský. Jednotlivé kapitoly tak rozebírají problémy související se stářím a mezigeneračními vztahy, problémy, které je nezbytné blíže rozebrat a pochopit, mají-li být zasazeny do kontextu výzkumného šetření².

Praktická část diplomové práce, která je částí klíčovou, obsahuje jednak informace o samotném výzkumu, přibližuje tedy jeho podstatu i průběh, jednak krátce informuje o lokalitě, v níž byl výzkum realizován. Především se ale soustředí na analýzu a interpretaci dat získaných během výzkumného šetření.

Diplomová práce si klade za cíl, třebaže pouze na úrovni určité sondy, objasnit pohled středoškolských studentů na stáří a seniory a postoje studentů k nim. I když jsem si vědoma určitých nedostatků této práce, především jejího rozsahu a obtížného zobecnění výsledků výzkumu vzhledem k jeho formě, věřím, že předkládaná diplomová práce přinese zase jiný pohled na stáří a mezigenerační vztahy, včetně některých poznatků, které by mohly být podnětem pro další zkoumání.

---

² Na tomto místě nezbývá než zmínit, že problematika stáří je nesmírně širokou oblastí, obtížně uchopitelnou pro samotný její charakter, a pozornost je v teoretické části proto věnována především těm tématům a v takovém rozsahu, které jsou nezbytné pro analýzu výzkumného šetření.

TEORETICKÁ ČÁST

1 TEORETICKÁ A TERMINOLOGICKÁ VÝCHODISKA

Následující kapitola ve stručnosti vymezuje základní témata, jež jsou předmětem zájmu celé této práce – téma stáří a stárnutí a téma mezigeneračních vztahů. První podkapitola se zabývá obecným vymezením problematiky stáří a stárnutí, problémem určování počátku stáří a periodizace životního cyklu člověka, resp. stáří samotného a charakterizuje stáří jako předmět vědeckého zkoumání. Druhá podkapitola se zabývá vymezením podstaty vztahů a postojů s konkrétním přihlédnutím k problematice vztahů seniorů a ostatních věkových skupin, a dále tématem mezigenerační komunikace, jež je významnou součástí procesu utváření mezigeneračních vztahů.

1.1 Vymezení problematiky stáří a stárnutí

1.1.1 Pojmy stárnutí a stáří

Stárnutí v širším slova smyslu je přirozeným biologickým procesem, jenž je v podstatě započat již okamžikem početí člověka. Jde tedy o proces celoživotní, který je charakterizován „*souborem celé řady pochodů, jejichž začátky se datují mnohem dříve, než postřehneme první zjevné známky stárnutí*“ (Jedlička 1991, s. 7). Je zároveň procesem individuálním a také procesem asynchronním, tzn., že postihuje nerovnoměrně různé struktury a funkce organismu (Mühlpachr 2009, s. 20). V užším smyslu slova je stárnutí přechodnou vývojovou fází mezi dospělostí a stářím (Pacovský 1990, s. 29). Stárnutí je v každém případě cestou, jíž se člověk ubírá ke stáří.

Stáří je poslední ontogenetickou etapou života člověka³. Tato závěrečná etapa se vyznačuje řadou specifických znaků, změn a projevů⁴, které jsou důsledkem involučních procesů, jež jsou kromě genetických podmínek ovlivněny také faktory vnějšího prostředí, a které jsou spojeny i s řadou změn sociálních. Jak tedy upozorňuje Pacovský (1990, s. 11), problematika stáří je komplexní, je vždy současně problémem individuálním i problémem společenským, a je tedy nezbytné brát ohled na všechny její složky – biologickou, psychologickou a sociální.

Odborná literatura tak v zájmu větší přehlednosti hovoří o stárnutí a stáří ve třech základních oblastech a rozlišuje stáří a stárnutí biologické, psychologické a sociální:

---

³ Stáří však může chápáno též ve významu časovém, tj. jako čas, který uplynul od vzniku, zrodu určitého objektu (Velký sociologický slovník 1996, s. 1218).

⁴ Kümpel (1971, s. 3) tak vymezuje stárnutí jako dlouhodobý proces, stáří jako určité období, kdy se již vývojové změny staly patrnými.

● Biologické stárnutí a stáří

Znakem stárnutí obecně je z hlediska biologického involuce, resp. přítomnost nezvratných regresivních změn. Biologické stáří se tak vyznačuje určitými změnami morfologie a funkcí orgánů, zhoršením adaptačních funkcí a snížením imunity (Hegyí 1996, s. 7). Dle Pacovského biologické stárnutí probíhá u většiny lidí mezi šedesáti a pětasedmdesáti lety, vlastní stáří potom nastupuje kolem pětasedmdesáti let (Pacovský 1990, s. 29).

Příčiny stárnutí nejsou jednoznačně vysvětleny, existují různé teorie a hypotézy⁵, které Kalvach (1997, s. 19) rozděluje do dvou okruhů:

- *Epidemiologický přístup*, který chápe stárnutí jako děj nahodilý, jenž vykazuje výraznou variabilitu. Zastánci tohoto přístupu popírají „smrt stářím“, která je v podstatě přirozenou smrtí, existuje podle nich pouze „smrt jako nehoda“. Za určitých optimálních podmínek může být život velmi dlouhý.
- *Gerontologický přístup*, podle kterého je stárnutí procesem zákonitým a je kódováno genetickou informací. Přirozená „smrt stářím“ je dle zastánců tohoto přístupu objektivní realitou. Ani v optimálních podmínkách se přitom život neprodlouží nad jistou hranici, pokud nedojde k ovlivnění genetické informace.

● Psychologické stárnutí a stáří

V rovině psychologické se stárnutí projevuje změnami některých psychických kvalit. Jde přitom o změny regresivního charakteru, jakými jsou např. snížení poznávacích schopností, zpomalení psychomotorického tempa, snížení koncentrace pozornosti nebo zhoršení paměti. Pacovský (1990, s. 40) v této souvislosti zdůrazňuje, že všechny změny v oblasti psychiky stárnoucího člověka nejsou negativní, a zmiňuje např. větší stálost v názorech a vztazích, trpělivost, rozvahu a obezřetnost.

Důraz je v souvislosti se stárnutím z hlediska psychologického kladen na individualitu konkrétní osobnosti, neboť jak také Pacovský uvádí, „*pro kvalitu psychiky ve stáří má zřejmě větší význam osobnost člověka a její úroveň než kalendářní věk*“⁶. (tamtéž, s. 39). S tím potom souvisí i fakt, že není jasně definována žádná stařecká norma, která by určovala, co je v psychice starých lidí „normální“ a co nikoliv (Haškovcová In Jedlička a kol. 1991, s. 13).

⁵ Blíže např. Pacovský 1990, s. 30-33, Kalvach 1997, s. 19-20.

⁶ K pojmu viz níže.

● Sociální stárnutí a stáří

Stáří z hlediska sociálního je chápáno jako sociální událost a je vymezeno změnami v oblasti sociálních vztahů (Mühlpachr 2005, s. 17). Stáří je spojeno s podstatnými změnami rolí a v důsledku toho i se změnou, resp. ztrátou sociálního statusu. Sociální stárnutí a stáří tak probíhá pod vlivem adaptace na tyto změny, především pak na odchod do penze a s ním související změnu životního programu, zhoršení socioekonomického postavení, zúžení sociálních kontaktů, ale také ztrátu role nezávislého jedince (Pacovský 1990, s. 46).

1.1.2 Vymezení hranice stáří a periodizace stáří⁷

S vymezením stáří a určením jeho hranice úzce souvisí termín „věk“. Stáří bývá vymezeno dosažením určitého věku, existují přitom tři základní způsoby vymezení stáří, resp. jeho počátku a případně i dalšího vnitřního členění stáří právě na základě věku.

1. Jednou z možností je vymezení stáří jednoduše na základě **chronologického, resp. kalendářního, matričního věku**, který je dán datem narození. V tomto pojetí je pak pro určování stáří relevantní určitá konvencí stanovená hranice, od které se „*empiricky obvykle nápadněji projevují involuční změny*“ (Kalvach a kol. 1997, s. 21). Výhodou kalendářního vymezení stáří je jeho jednoduchost a jednoznačnost, určování stáří na základě chronologického věku je však velmi nepřesné, neboť nereflektuje individuální rozměr stáří a stárnutí. Jak tedy uvádí Stuart-Hamilton (1999, s. 19), chronologický věk je sám o sobě bez informace a „*nemůže být pokládán za spolehlivý prediktor životního stavu konkrétního jedince, přinejlepším může naznačovat stav průměrného člověka⁸*“. Přesto je chronologického věku často k definování stáří užíváno a je ho využíváno i pro členění této životní etapy.

Periodizace stáří dle chronologického věku

Tento způsob členění je, shodně s vymezením hranice stáří na základě chronologického věku, problematický a je třeba nahlížet na něj pouze jako na rámcové označení, které je ovšem jako jediný typ periodizace stáří prakticky využitelné a jehož význam spočívá „*v orientačním odhadu potřeb, rizik a nároků vůči společnosti u osob určitého věku*“ (Mühlpachr 2005, s. 17).

---

⁷ Sociolog Josef Alan (1989 In Ort 2004, s. 45) píše o stáří jako o období, které se musí obejít bez přesného ohraničení dolní hranice, tj. jeho počátku, a vysvětluje, že jde spíše o proces (stárnutí) než o stav. Snahy o zarámování seniorského věku i o členění životního cyklu bývají v současné době zpochybňovány, jsou však stále užívány, a to z důvodů, jež jsou dále zmíněny.

⁸ Je pak ovšem otázkou, kdo je vůbec průměrným člověkem a jaké oblasti stáří jeho „průměrnost“ vůbec zahrnuje.

Dosud neexistuje zcela jednotná, obecně uznávaná periodizace stáří, existují různé názory na to, kde má životní etapa stáří svůj počátek, a kolika fázemi vlastní stáří prochází, resp. procházet může. Odborníci se většinou shodují na hranici, jíž je chronologický věk šedesáti nebo pětadesáti let⁹, a bývá používáno toto členění (srov. Skopalová 2007, s. 45):

- a. *rané stáří* (60-75 let)
- b. *vlastní stáří* (75-90 let)
- c. *vysoký věk, dlouhověkost* (90 let a více)

Alternativně je pak uváděno následující členění (srov. Mühlpachr 2005, s. 18):

- a. *mladí senioři* (65-74 let)
- b. *staří senioři* (75- 84 let)
- c. *velmi staří senioři* (85 let a více)

Toto členění v sobě obsahuje další termín, který je třeba blíže vymezit, totiž termín „**senior**“. Jednoznačná definice tohoto termínu nebývá v literatuře uváděna, obecně je tento pojem užíván synonymně s pojmem starší člověk, často bývá spojován s dosažením důchodového věku.

V této práci je termín senior užíván pro příslušníka věkové sociální skupiny, shodně s výše zmíněnou periodizací etap stáří vymezené hranicí zhruba okolo pětadesáti let. Tato práce plně respektuje (a také reflektuje) skutečnost, že seniorská populace je „*mimořádně heterogenní společenská vrstva, vnitřně bohatě strukturovaná*“ (Ort 2004, s. 6).

2. Další možností, jak vymezit stáří, je potom jeho určování na základě věku biologického, resp. funkčního, který je označován také jako „věk skutečný“ (Pacovský 1990, s. 16). Termín biologický věk je obecně užíván pro vyjádření celkového stavu lidského organismu, resp. jeho involuce a skutečného funkčního potenciálu člověka. Pojetí stáří ve vztahu k biologickému věku tak reflektuje míru změn, které se vyskytují u konkrétního člověka, je tedy výrazně přesnější, než je vymezení stáří na základě věku chronologického. Na druhou stranu je však natolik individuální a složitou záležitostí, že

---

⁹ Vágnerová (2007) např. stáří člení na dvě etapy, období raného stáří (60-75 let) a období pravého stáří (75 a více). Švancara (1983) určil jako počátek stáří hranici 65 let a věk od 80 let výše označuje jako vysoký. Pacovský (1990) uvádí hranici stáří 60 let, přičemž vlastní stáří dle něj nastupuje kolem 75 let. Blates (In Gruss 2009) hovoří o raném stáří, které je kalendářním věkem vymezeno zhruba mezi 60 a 80 lety, a o pozdním stáří, které začíná zhruba 80. rokem života.

Většina autorů, ačkoli užívají periodizaci stáří na základě chronologického věku, však zároveň zdůrazňuje relativitu tohoto členění a nutnost brát v potaz různé faktory, jež se mohou podílet na určování stáří.

na základě něj nelze vytvořit žádnou typologii stáří a stanovení biologického věku se v podstatě nevyužívá. Jak tedy podotýká Mühlpachr (2005, s. 16), stále chybí jakási objektivizace faktu, že lidé stejného chronologického věku se často významně liší mírou involučních změn a funkční zdatnosti.

3. Třetí možností, jak vymezit stáří, je určení pomocí tzv. **sociálního věku**. Sociální věk se vztahuje k očekávání společnosti, že člověk určitého chronologického věku se bude chovat „přiměřeně“ tomuto svému věku. Stuart – Hamilton (1999, s. 19) v této souvislosti říká: „*Západní společnost očekává, že lidé, kteří překročili šedesátku, se budou chovat v zásadě klidně a usedle*“. V současné společnosti je přitom nesmírně významným milníkem odchod do starobního důchodu, resp. dosažení věku, v němž vzniká nárok na odchod na penzi, stáří na základě tohoto pak bývá ztotožňováno právě s touto sociální událostí. Spíše než empirickým faktem je tak stáří konstruktem, vybudovaným právě určitým společenským očekáváním¹⁰.

Sociální periodizace života¹¹

Tato periodizace užívá členění lidské životní dráhy do tří, resp. čtyř etap – tzv. věků. Je velmi zjednodušujícím pojetím stáří, neboť v jeho chápání dominuje ekonomické hledisko. Jak tedy uvádí Pacovský (1990, s. 16), tato periodizace využívající termínu *produktivní věk* je vhodná pouze pro ekonomickou klasifikaci, neboť stáří nelze ztotožňovat s nárokem na důchod.

- **První věk** je obdobím *předproduktivním*, odpovídá vývojové etapě dětství a mládí,
- **druhý věk** je obdobím *produktivním*, odpovídá vývojové etapě dospělosti a vztahuje se k produktivitě biologické, sociální, ale především pracovní,
- **třetí věk** je obdobím *postproduktivním*, tedy již obdobím, které odpovídá vývojové etapě stáří a které je vymezeno právě odchodem do důchodu, nastupujícím obdobím odpočinku, je tedy vymezeno absencí pracovní produktivity.

Takovéto pojetí, které příliš akcentuje produktivní schopnosti a přínosnost, je však nebezpečným východiskem k podceňování seniorů, jejich zdatnosti, výkonnosti a „užitečnosti“, a ve svých důsledcích vede k negativním postojům ostatní společnosti vůči seniorům, až k ageistickým projevům vůči nim.

- **Čtvrtý věk** je používán k označení období *závislosti*. Baltes (In Gruss 2009, s. 11-12) ho definuje jako období pozdního stáří, které nastupuje kolem osmdesáti let a je

¹⁰ Blíže tuto problematiku rozebírá kapitola 5.1.

¹¹ V zájmu zachování kontextu uvádím periodizaci celé životní dráhy, nikoli pouze stáří samotného.

z hlediska vývoje homogennější než předchozí období, neboť v něm nastává úpadek téměř ve všech oblastech života. Mühlpachr (2009, s. 20) podotýká, že označení fáze závislosti v sobě nese odkaz zákonitosti nesoběstačnosti ve stáří, což ale odporuje konceptu úspěšného stárnutí a realitě zdravého stáří, které zůstává samostatné.

1.1.3 Gerontologie – věda o stáří a stárnutí

Gerontologie je interdisciplinárním oborem, který se zabývá stářím a stárnutím, jejich příčinami, zákonitostmi a projevy a který vypracovává vědecké podklady pro komplexní péči o seniory a pro koncept úspěšného stárnutí a stáří. Zkoumá a vymezuje problematiku stáří z hlediska biologie, psychologie, medicíny, demografie, sociálních věd a pedagogiky, resp. andragogiky.

Členění gerontologie

● **Experimentální**¹² gerontologie – zabývá se výzkumem stárnutí organismu, příčinami a mechanismy stárnutí a také možnostmi jeho ovlivnění. Její význam spočívá v možnosti predikce procesů stárnutí.

● **Klinická** gerontologie¹³ – zkoumá zvláštnosti zdravotního stavu a chorob ve stáří. Konkrétně se zabývá diagnostikou, léčbou, rehabilitací a prevencí chorob starého člověka a jejich sociálních důsledků (Hegyí 1996, s. 7).

● **Sociální** gerontologie¹⁴ – zabývá se vztahem starého člověka a společnosti, tedy jejich vzájemným ovlivňováním. Jde o širokou problematiku zahrnující různé oblasti individuálního i sociálního života:

- Problematika demografického stárnutí a stáří,
- socioekonomická problematika,
- sociologické a sociálně psychologické aspekty stárnutí a stáří,
- sociálně lékařské a sociálně psychologické aspekty poskytování komplexní péče o staré občany,
- právní a etické aspekty péče o staré občany,
- problematika přípravy na stáří.

(Zavázalová a kol. 2001, s. 8-9)

¹² Pacovský (1990, s. 15) uvádí označení teoretická gerontologie.

¹³ Též označována jako geriatrie v širším slova smyslu. Geriatrie v užším slova smyslu je potom samostatným lékařským oborem. (Mühlpachr 2009, s. 11). Haškovcová (2002, s. 9) v souvislosti s ním uvádí, že dochází k tzv. geriatrizaci medicíny, kdy se pacienti senioři objevují ve významné míře v každém lékařském oboru.

¹⁴ Sýkorová (2009) uvádí, že synonymně k označení sociální gerontologie bývá užíváno termínu gerontosociologie, resp. sociologie stáří (srov. např. Ort 2004). Předmět zájmu je v podstatě totožný, potřeba rozsáhlejší a hlubší analýzy sociálního rozměru stáří v souvislosti s trendem demografického stárnutí se odrazila v konstituování samostatného odvětví sociologie, tj. sociologie stáří.

Cílem zkoumání těchto oblastí je možnost utváření optimálních životních podmínek pro seniory ve společnosti a rovněž přispění k lepšímu pochopení úlohy, životních podmínek a životního stylu seniorů (Hegyí 1996, s. 7).

Do tohoto odvětví gerontologie, resp. též sociologie tak spadá problematika sociálních vztahů a postojů ostatní občanské veřejnosti k seniorům, resp. problematika mezigeneračního vnímání a vztahů obecně. Právě tato problematika je předmětem empirického výzkumu, který je podkladem pro tuto práci, a potažmo tak předmětem celé této práce.

1.2 Vymezení problematiky mezigeneračních¹⁵ vztahů

1.2.1 Vztahy a postoje

Mezilidské vztahy obecně lze charakterizovat jako interpersonální postoje a interakce, ve kterých je chování jedné osoby podnětem pro chování osoby jiné (Nakonečný 1995, s. 285). Vztahy mezi lidmi mají různorodou povahu a tato jejich různorodost je dána především tím, jaký charakter má konkrétní vztah, jak vznikl, jaký má průběh a trvání apod.

Problematika mezilidských vztahů je úzce spojena s problematikou **sociální percepce**¹⁶, tj. vnímání a utváření obrazu druhých osob, které je složitým poznávacím procesem, při jehož formování hraje roli množství faktorů. Hayesová (2009, s. 69-74) vyzdvihuje především tyto faktory:

- *Implicitní teorie osobnosti*, jejíž podstatou je používání určité teorie, která předpokládá, že ten, kdo má nějaký povahový rys, má také některé další, které jsou s tímto rysem spojeny. Nemusí však jít pouze o spojitost povahových rysů, tato implicitní teorie je obsažena též ve způsobu posuzování osoby, která je popsána označením určitého sociálního statusu, v případě, kdy jsou předmětem zájmu mezigenerační vztahy, tedy např. označením „senior“.

- *Osobní konstrukty*, tj. vlastní osobní teorie o druhých, jež jsou budovány na základě našich zkušeností.

---

¹⁵ Pojem generace je pojmem mnohoznačným, závislým na určitém kontextu. Lze hovořit o konkrétních generacích v rámci rodiny, pojmu je užíváno též pro příslušníky určitého proudu v uměleckých oborech, např. v literatuře. Generací v této práci je myšlena věkově vymezená skupina lidí, kteří se narodili přibližně ve stejné době a které tak pojí stejná historická zkušenost a touto zkušeností podmíněný životní styl a do jisté míry též hodnoty, názory na svět, postoje a obecně způsob myšlení, tj. generace kohortní.

¹⁶ Nakonečný (2009, s. 142) zmiňuje pojem sociální kognice, který je dle něj některými psychology alternativně užíván pro problematiku vytváření obrazu druhého a který zároveň řeší určitý problém označení sociální percepce, jež odkazuje k vnímání jedince jako fyzického objektu.

- *Efekt primarity*, resp. prvního dojmu, kdy jsme ovlivněni vůbec první informací, kterou o osobě dostaneme. Prvních dojmů se obtížně vzdáváme obzvláště tehdy, jsou-li negativní.

- *Stereotypizace*, jejíž podstatou je a priori posuzování druhých dle určitých předem daných charakteristik (jako je např. barva pleti nebo, v souvislosti s mezigeneračními vztahy, věk člověka) a jejich kategorizace. Důležité je především to, že nevzniká na základě zkušenosti, ale na základě určitého „obecného povědomí“ o tom, jaké věci či osoby jsou.

Dalším z faktorů, které mají vliv na vnímání druhého člověka a podobu obrazu druhého člověka, je *interpersonální přitažlivost*, jejíž důležitou podstatou je podobnost mezi vnímající a vnímanou osobou. Byrne (1971 In Hayesová 2009, s. 87) vidí jako hlavní zdroj přitažlivosti kognitivní podobnost, tzn., že „čím více se názory, hodnoty a myšlenky dvou lidí vzájemně podobají, tím raději se tyto lidé budou mít“. Tato teorie tak v podstatě vysvětluje příčinu odstupů, který mezi jednotlivými generacemi existuje.

Pro problematiku vztahů je velmi důležitá rovina **postojů**, neboť právě postoje se obecně podílejí na utváření vztahů člověka s okolím a jsou tak často zdrojem podoby konkrétních mezigeneračních vztahů. Postoje lze vymezit jako relativně ustálené sklony jedince reagovat na určité situace, resp. osoby určitým způsobem. Dle Nakonečného (2009, s. 239) postoj vyjadřuje způsob hodnocení, tj. vyjadřuje-li člověk nějaký postoj k určitému objektu, pak tento objekt hodnotí¹⁷. Postoje jsou výsledkem psychické organizace předchozí zkušenosti, která je přenášena na obdobnou situaci, a je tak psychickým zprostředkováním tendence vyhledávat určité podněty nebo se takovým podnětům vyhýbat (Velký sociologický slovník 1996, s. 812-13). Utváření postojů je dle tohoto vymezení spojeno s opakovanou životní zkušeností, neméně důležitými faktory při utváření postojů jsou také přebírání postojů od druhých lidí nebo vnější (společenské) vlivy. Jak upozorňuje Cibulec (1980, s. 26, 28), „*nezanedbatelnou součástí tvorby postojů, názorů a vztahů mezi generacemi (ať už mladší ke starší, či naopak) je také sám subjekt se svými osobnostními rysy, (...) neboť osobnost člověka bezesporu tvoří základnu, ze které vzniká buď pozitivní, nebo negativní postoj ke světu i nejbližšímu okolí.*“

Postoje v sobě obsahují tři komponenty – *kognitivní* (myšlenky, názory), *emotivní* (pocity vzhledem k předmětu postoje) a *behaviorální* (konkrétní jednání

---

¹⁷ Hayesová (2009, s. 96) v této souvislosti upozorňuje na důležitost rozlišování mezi postoji a názory, jejichž rozdílnost spočívá v emocionální dimenzi. Zatímco postoje v sobě obsahují hodnotící vztah, názory jsou hodnotově neutrální. Objevuje se však též chápání názorů jako verbálně vyjádřených postojů – viz dále v textu.

ve vztahu k předmětu postoje). Verbalizací postojů jsou názory, mínění. (Velký sociologický slovník 1996, s. 813). Hayesová (2009, s. 96) uvádí, že souvislost mezi verbálně vyjádřenými postoji a postoji, o kterých vypovídá naše chování, není zcela jednoznačná. Postoje tak mají různou míru soudržnosti ve svých třech komponentách, přičemž ty nejsilnější jsou konzistentní právě ve všech třech dimenzích.

Existují však postoje, pro které je charakteristická převaha emotivní dimenze. Jde o vztah jedince k předmětu postoje, který se může např. projevat jako emocionálně podložená víra, ale též jako předpojatost, předsudek nebo stereotyp vycházející z nesprávné generalizace informací (Velký sociologický slovník 1996, s. 813). Právě předsudky a stereotypy hrají přitom v problematice mezigeneračních vztahů, resp. vztahů seniorů s ostatními generacemi podstatnou úlohu, jak ještě bude rozvedeno dále v této práci¹⁸.

Stereotyp může být vymezen jako stabilní prvek ve vědomí člověka, který ovlivňuje vnímání a hodnocení určitých jevů a který tedy ovlivňuje názory, postoje i chování člověka. Stereotypy mohou mít jak pozitivní, tak negativní charakter. Obvykle jsou stereotypy přejímány z jiných zdrojů, než je vlastní zkušenost. Jsou utvářeny především v rodině, dále jsou přejímány od nejbližšího sociálního okolí, ale na jejich utváření se podílí též tzv. veřejné mínění, utvářené mj. i médii (Velký sociologický slovník 1996, s. 1230). Pro stereotypy je typické paušální přisuzování určitých vlastností všem členům skupiny, tj. v kontextu vztahů mezi generacemi např. všem seniorům nebo všem „mladým“ jako věkově vymezeným skupinám. Stereotypy jsou často zdrojem tzv. skrytých postojů. Jde o tendence, které mohou ovlivnit jedincovo hodnocení určitého jevu i jeho chování, aniž by si ale jejich vliv daný jedince uvědomoval. Jedinec si tak vůbec nemusí být vědom negativních asociací, které se u něj objevují v souvislosti s nějakým problémem a které získal např. v dětství od rodičů (Nakonečný 2009, s. 280-281).

Zvláštním druhem stereotypu je **předsudek**, při jehož vývoji významnou roli hraje právě proces stereotypizace. Předsudek je negativní uzavřený postoj, který je charakteristický svou iracionalitou, tj. neopírá se o porozumění¹⁹. V souvislosti s předsudky vůči určité skupině lidí je pak nezbytné dodat, že předsudek jako negativní postoj vůči této skupině má ospravedlnit a posílit její diskriminaci, a to právě na základě

---

¹⁸ Hovoří o tom především kapitola 5.2 Teoretické části diplomové práce, jednak je to předmětem analýzy a interpretace výzkumného šetření.

¹⁹ Dle Nakonečného (1995, s. 121) se však předsudky, ač iracionálního charakteru, často podporují a udržují právě jejich racionalizací.

členství jedinců v určité skupině, nikoli na základě jejich osobních vlastností (Velký sociologický slovník 1996, s. 875).

Hayesová (2009, s. 127) shrnuje pět hlavních zásad, které podmiňují redukci předsudků:

- Rovnoprávné postavení zúčastněných stran,
- příležitost k osobnímu kontaktu²⁰,
- kontakt s nestereotypními jedinci (tj. s takovými, kteří neodpovídají stereotypním představám),
- společenská podpora kontaktu mezi skupinami,
- příležitost ke spolupráci.

Nezbývá, než dodat, že pro překonání předsudků, jež jsou zdrojem vzájemného antagonismu ve vztazích seniorů s ostatními věkovými skupinami, platí tyto zásady beze zbytku.

Typologii postojů, které k sobě navzájem mohou zaujímat jednotlivé generace, vymezil např. Cibulec²¹ (1980: 15-20):

- *Nepřátelské až agresivní, antagonistické postoje* – představují permanentní nepřátelství a nesmířlivost v rámci mezigeneračních kontaktů, jsou tak výrazně negativní formou mezigeneračních vztahů.
- *Nekritické postoje* (vůči vlastní generaci) – jsou typické silnou bipolaritou názorů na generaci vlastní a generace jiné, přičemž vlastní generace bývá silně pozitivně hodnocena, zatímco význam generací ostatních je silně bagatelizován.
- *Neutrální až opatrnické postoje* – jsou spíše nevyhraněnými názory a postoji, typickými obavou zaujmout jakýkoli, ale především negativní postoj vůči příslušníkům jiných generací.
- *Pozitivní až přátelské postoje* – jsou založeny na reflexi předností i nedostatků vlastní i jiné generace, objevuje se též snaha o zkvalitňování vzájemných vztahů.
- *Ambivalentní postoje* – vznikají na základě vlastních reálných dobrých i špatných zkušeností s jinými generacemi, nejsou tedy jednoznačné.

---

²⁰ Jak např. podotýká Sýkorová (2007, s. 68), „osobní znalost, resp. obeznámenost oslabuje negativní kategorické soudy a posiluje porozumění a realistický přístup mladších ke starším“.

²¹ Tato typologie, stejně jako celá práce, z níž je tento příklad vyňat, se zabývá především mezigeneračními vztahy v rodině, lze ji však do určité míry zobecnit.

1.2.2 Mezigenerační komunikace a konflikt

Z výše prezentovaných informací plyne, že postoje a z nich se rodící vztahy mohou být silně ovlivněny zkušenostmi, jež jsou buď přímo získávány, nebo pouze přejímány skrze **sociální komunikaci**. Téma komunikace je tak obecně velmi významným tématem v souvislosti s mezigeneračními vztahy, jejich utvářením a výslednou podobou.

Komunikace je jako základ sociální interakce nedílnou součástí lidského života. Komunikace je interaktivním procesem, který naše vzájemné vztahy nejen odráží, ale také spoluutváří (Plaňava 2005, s. 8). Jak uvádí Semerádová (In Jirásková 2005, s. 59-60), potenciál komunikace je důležitým momentem úspěšného stárnutí, a to nejen komunikace bezprostředně interpersonální, ale též např. komunikace prostřednictvím informačně-komunikačních technologií a také komunikace sama se sebou, tj. sebereflexe. Interpersonální komunikace, resp. komunikace mezi generacemi, prostřednictvím které by měli lidé dospívat k rozumění a dorozumění, je nezbytným předpokladem kvality života (tamtéž, s. 59).

Pro dorozumění v komunikaci obecně existují dva základní požadavky. Na jedné straně je nezbytné, abychom měli „*určitou míru společných nebo alespoň obdobných zkušeností se světem kolem nás i v nás*“ (Plaňava 2005: 27), na straně druhé se musíme od sebe odlišovat, abychom si měli co sdělovat, ne však natolik, aby jeden druhému nemohl v důsledku takové odlišnosti porozumět (tamtéž, s. 25-26). Právě odlišnost je často vnímána jako překážka úspěšné mezigenerační komunikace. To potvrzuje též Semerádová (In Jirásková 2005, s. 63), když uvádí bariéry v komunikaci, které mají vyloženě mezigenerační parametry:

- Rozdílné zkušenosti, prožité historické události a charakter společenských poměrů, v nichž se odehrála převážná část života komunikujících,
- představy o tom, co je slušné a patřičné, o významu etikety,
- orientovanost ve světě moderních technologií a postmoderního pluralismu,
- kvalita projevu,
- zdravotní stav,
- diskriminace s ohledem na věk.

Další výraznou bariérou komunikace může být také neochota komunikovat, neboť, jak upozorňuje Vágnerová (2007, s. 351), aby byla vůbec komunikace realizovatelná, musí být oba komunikující partneři ochotni takovou interakci uskutečnit.

Překážkou v komunikaci se seniory²² může být pak také např. narušení komunikace v důsledku percepčních a paměťových změn. Komunikaci mohou narušovat pomalejší zpracování informací i reakce na ně, paměťové problémy, resp. nedostatečná kapacita krátkodobé paměti pak zase např. způsobují, že staří lidé často svá sdělení opakují. Dochází též k úbytku jazykových kompetencí a k poklesu plynulosti řeči, jenž je důsledkem zpomalení vybavování potřebných výrazů. Tyto schopnosti se začínají zhoršovat kolem sedmdesátého roku věku a závisí jednak na biologickém stárnutí, jednak na úrovni vzdělání nebo aktuálním životním stylu (Vágnerová 2007, s. 352-353).

Komunikace je zároveň důležitým aspektem v problematice **konfliktů**. Jakožto proces, při němž dochází ke kontaktu mezi komunikujícími osobami, přenosu informací a zpětné vazbě mezi nimi, může být komunikace, resp. její obsah zdrojem konfliktů. Zároveň je to ovšem právě komunikace, jež je chápána jako důležitá podmínka při jejich zvládnutí a také jako účelný nástroj pro jejich předcházení.

Konflikt znamená každé nápadné střetnutí protikladných tendencí nebo sil, které se snaží uplatňovat svou nadvládu v téže oblasti (Jirásková 2005: 27). Konflikty existují v různých podobách, od mezinárodních sporů po „drobné“ osobní spory, a jsou v podstatě přirozenou součástí našich životů. Ačkoli má naše vnímání a hodnocení konfliktů silně negativní charakter, konflikt sám o sobě není nezbytně negativní. Jak upozorňuje Jirásková (tamtéž, s. 28), v konfliktech se můžeme dozvědět něco sami o sobě, a lze je chápat jako koření našeho života.

Konflikty, které lze označit jako mezigenerační, obvykle vyplývají z věkových, resp. generačních rozdílů v názorech, postojích a motivaci, především pak z rozdílů v hodnotové orientaci (Švancara 1983, s. 100). Neshody v zastávaných hodnotách a jejich projevech, tj. např. v životním stylu patří k těm nejvyostřenějším, a jsou tak i nejhůře snesitelnými konflikty. Je tomu tak proto, že právě hodnoty jsou základem našich názorů, potažmo nás samých, a právě zpochybnění našich interiorizovaných hodnot je zpochybněním a tedy i ohrožením nás samých (Jirásková 2005, s. 32).

Rozdíly v hodnotách, názorech a postojích jsou přitom do značné míry ovlivněny tzv. kohortovou příslušností, resp. zkušeností, která ovlivňuje socializaci, utváření kulturních vzorců chování, specifickou morálku, návyky, priority, ale též stereotypy a také právě hodnoty osob, které se narodily v jednom časovém období, tj. osob, které jsou příslušníky určité věkové kohorty (Ort 2004, s. 36). Tyto rozdíly, jež jsou častým zdrojem konfliktů, jsou tak v podstatě přirozené, a ačkoli jsou často vnímány jako

---

²² Téma komunikace seniorů a se seniory je dále blíže rozebírána především v kapitole 3.1 a v kapitole 4.1.

nepřekonatelný problém mezigeneračního soužití a mezigenerační komunikace, nejsou dle Jiráskové (2005, s. 26) tím nejsilnějším momentem v problematice konfliktů mezi generacemi. Hlavní roli v těchto konfliktech totiž sehrává již zmíněná předpojatost generací vůči sobě navzájem a trvání na různých nepravdivých klišé, která jsou navíc povyšována na jedinou pravdu.

I přes existující problémovost ve vztazích a komunikaci mezi generacemi je však nezbytné hledat společná témata, body dorozumění, příležitosti k vzájemnému setkávání a překonávání překážek ve vzájemných vztazích a komunikaci, pokud má naše společnost jakožto generačně rozvrstvené společenství fungovat a prosperovat (Semerádová In Jirásková 2005, s. 63). Tím spíše, že na světě se v současné době v důsledku prodlužování průměrného věku člověka potkávají čtyři žijící generace a že senioři jako věkově vymezená skupina v nich mají silné početní zastoupení, jak ostatně ukáže následující kapitola.

2 DEMOGRAFICKÉ ASPEKTY STÁŘÍ A STÁRNUTÍ

Stáří z hlediska demografie se nezaměřuje na jeho individuální aspekty, ale týká se celých populací. Nejvíce sledovaným demografickým jevem se stává právě proces strnutí a problematika demografického stáří²³, což je dáno tím, že strukturální změny obyvatelstva začínají nabývat na mnohem větším významu, než jaký má vývoj jeho samotného celkového počtu – znamená to, že obyvatelstvo starších věkových skupin roste početně rychleji než zbytek populace (Mašková 2006, s. 12). Problém demografického stáří a stáří začal být aktuálním přibližně v 60. letech 20. stol., nejprve v severní a západní Evropě, postupně v téměř všech vyspělých zemích (Dimitrová 2007, s. 25).

Demografické stárnutí znamená růst *absolutního* počtu seniorů, tj. jejich počtu v populaci, i *relativního* počtu seniorů, tj. podílu starých lidí v dané populaci. Zvyšování procentuálního zastoupení seniorů v populaci je přitom výsledkem prodlužováním střední délky života, resp. zlepšování úmrtnostních poměrů ve věkové skupině starších a starých lidí i důsledkem poklesu plodnosti a porodnosti v dané populaci (Zavázalová a kol 2001, s. 12). Pacovský (1990, s. 21) vidí příčiny tohoto jevu také např. v růstu vzdělanosti a zvyšování kvalifikace (především u žen), ve zmenšování rodiny a změnách její funkce i s tím souvisejících změnách ve výchově dětí a obecně v životním stylu.

Příčiny trendu demografického stárnutí jsou nejčastěji vysvětlovány dvěma jevy. Prvním z nich je tzv. *demografická revoluce*, proces, během kterého dochází ke kvantitativní a kvalitativní změně demografických jevů. Příchod demografické revoluce se liší prostorově, rozdílný je však též její průběh. Je tedy závislá na konkrétních společenských podmínkách, resp. změnách těchto podmínek, při kterých dochází právě k odrazu na reprodukčním chování obyvatelstva (Dimitrová 2007, s. 25).

Druhým jevem je tzv. *demografický přechod*, při kterém dochází k zásadním změnám v obou demografických procesech determinujících věkovou strukturu - snižování úrovně úmrtnosti i postupnému poklesu plodnosti na úroveň kolem hranice prosté reprodukce. Věková struktura tak postupně ztrácí svůj charakter pyramidy, který

---

²³ Při určení dolní hranice demografického stáří používají demografové kromě biologických kritérií normálního individuálního stáří také mezního věku pro odchod do důchodu, což znamená, že hranice demografického stáří je nejčastěji vymezena šedesátým, resp. pětadesátým rokem věku (Zavázalová a kol. 2001, s. 11).

je typický pro populace před demografickým přechodem- podíl dětské složky v populaci klesá, podíl dospělých a seniorů roste²⁴ (srov. Mašková 2006, s. 12-13).

Demografické stárnutí je tak založeno na změnách zastoupení věkové skupiny 0 - 14 let, tzv. předreprodukční složky obyvatel, a věkové skupiny nad 60, resp. 65 let, tzv. postreprodukční složky. Mezi hlavní demografické charakteristiky popisující průběh demografického stárnutí patří jednak *absolutní počet stárnoucích a starých obyvatel*, jednak *posun ve věkových strukturách*, ale také některé další ukazatele – *index stáří*, *index ekonomického zatížení*, *indexy závislosti* nebo *očekávaná doba dožití* (life expectancy)²⁵. Důležitým ukazatelem je i tzv. *index femininity*²⁶, který stoupá obecně s věkem, tzn., že pro období stáří je typické mnohem vyšší zastoupení žen.

Pokud jde o současný stav a vývoj této problematiky v České republice²⁷, v důsledku výše zmíněných faktorů dochází k nárůstu podílu osob v postreprodukčním věku, tj. osob starších šedesáti let. Tento nárůst je sice pozvolný, lze však očekávat jeho vzestupnou tendenci spolu se snižováním počtu dětí do čtrnácti let, ale také s postupným oslabováním zastoupení produktivní části obyvatelstva (Dimitrová 2007, s. 26).

Demografické stárnutí má přitom řadu celospolečenských důsledků, ekonomických, sociálně zdravotních i sociologických, které se zpětně odrážejí v individuálním životě stárnoucích a starých lidí a které tak mají vliv na kvalitu jejich života²⁸.

---

²⁴ Na vývoj stárnutí konkrétní populace má nicméně kromě dlouhodobých trendů plodnosti, resp. porodnosti a úmrtnosti i proces migrací, které mohou stárnutí dočasně urychlit, zbrzdit nebo také zastavit.

²⁵ Index stáří znamená počet osob nad 60 let věku na 100 dětí.

Index ekonomického zatížení je vymezen počtem dětí a počtem seniorů na 100 osob z produktivní složky.

Index závislosti I je měřen počtem dětí na 100 osob z produktivní složky, index závislosti II počtem seniorů na 100 osob z produktivní složky.

Očekávaná doba dožití udává, kolik let života s největší pravděpodobností zbývá v dané populaci jedinci určitého věku a pohlaví.

²⁶ Index femininity udává počet žen na 100, příp. 1000 mužů.

²⁷ Grafy a tabulky zahrnující údaje o demografickém stárnutí a stáří jsou součástí přílohy.

²⁸ Této problematice se věnuje kapitola 5 Stáří jako společenský fenomén.

3 STÁŘÍ JAKO VÝZVA

Tato kapitola se zabývá individuálním stárnutím a stářím a jeho důsledky pro život jedince. Dotýká se změn v různých oblastech lidského života, k nimž v souvislosti se stářím a stárnutím dochází, rozebírá různé strategie adaptace na tyto změny, resp. na stáří samotné a pojednává o východiscích úspěšné adaptace na stáří, tj. o přípravě na stáří a konceptu úspěšného stárnutí a zdravého stáří. Následující podkapitoly se tak dotýkají témat, která umožňují vnímat stáří jako výzvu pro každého z nás.

3.1 Změny ve stáří

Stáří s sebou přináší řadu změn, a to v různých oblastech života jedince. Ačkoli jsou proces stárnutí a období stáří silně individuálními záležitostmi a u různých jedinců lze nalézt nespočet variant charakteru stárnutí a podoby stáří, můžeme obecně vymezit určité změny, které jsou považovány za zcela přirozené projevy stárnutí, ačkoli jejich důsledky mohou být opět různé povahy. Takové změny lze přitom nalézt ve všech třech rovinách stárnutí a stáří – biologické, psychologické i sociální.

Charakter, rychlost a důsledky postupujících změn se však neliší pouze individuálně, ale též v procesu postupného stárnutí. V období raného stáří, tj. zhruba mezi šedesáti a pětasedmdesáti roky věku člověka, dochází sice k evidentním změnám daným stárnutím, tyto však nemusí být tak závažné, aby staršímu člověku znemožnily aktivní a nezávislý život (Vágnerová 2007, s. 299). Období pravého stáří, tj. přibližně od pětasedmdesáti výše, je spojeno s pokračující fyzickou a psychickou involucí, které často přináší problémy, a je pro starého člověka již často spojeno s větší zátěží (tamtéž, s. 399).

3.1.1 Biologické změny

Biologické změny probíhají z hlediska času, rozsahu i závažnosti variabilně, vliv na podobu těchto změn mají jak genetické dispozice jedince, které jsou základem tzv. primárního stárnutí, tak také exogenní vlivy²⁹, jejichž působení vede k tzv. sekundárně podmíněnému stárnutí (Vágnerová 2007, s. 312). Na druhou stranu stáří má svá biologická specifika, která je zásadně odlišují od jiných vývojových stádií, a biologická involuce tak dává životní cestě lidí do jisté míry stejný ráz (Říčan 1989, s. 369).

Jako nejvýraznější biologické změny bývají uváděny změny pohybového aparátu, změny kardiovaskulárního systému, změny respiračního systému, změny termoregulace,

---

²⁹ Jde jak o objektivní determinanty způsobu života člověka (životní prostředí, klimatické podmínky...), tak o subjektivní (stravovací a hygienické návyky, tělesný pohyb...).

změny zažívacího a vylučovacího systému, změny kostry a chrupu a změny celkového tělesného vzhledu (srov. např. Jedlička a kol. 1991, Kalvach a kol. 1997, Haškovcová 2002). Všechny tyto involuční změny jsou přirozeným projevem stárnutí, jak ovšem upozorňuje Stuart-Hamilton (1999, s. 23), úpadek biologických funkcí začíná již v období rané dospělosti, tedy někdy kolem třicátého roku věku, a je navíc kromě již výše zmíněných determinant ovlivněn předchozím zdravotním stavem konkrétního jedince.

Biologické změny mohou mít vliv na psychiku stárnoucího jedince a odráží se též v rovině sociální, neboť jejich viditelné projevy interpretované jako znak staří zakládají existenci očekávání druhých vůči stárnoucímu, resp. starému jedinci, jednak mohou takové změny ovlivňovat také možnosti tohoto jedince v oblasti udržování sociálních kontaktů a jejich charakter³⁰. Typickou oblastí biologických změn, jež má obojí, tj. psychosociální důsledky, je oblast změn v celkovém fyzickém vzhledu. Vzhledem k tomu, že současná společnost vyznává kult mládí, který je spojován též s fyzickou krásou mladých lidí, jsou změny zevnějšku, jež jsou projevem stáří, vnímány velmi negativně, navíc jsou právě výše zmíněným viditelným znakem stáří pro okolí. Míra i rychlost změn zevnějšku jsou přitom opět různorodé, v době, kdy je stále častěji využíváno služeb plastické a estetické chirurgie, nemusí být navíc tyto změny zcela fatální, a fyzický vzhled tak v důsledku toho není spolehlivým znakem stáří. Na druhou stranu může být ovšem zevnějšek starého člověka ukazatelem jeho somatického i psychického stavu (Vágnerová 2007, s. 314-315).

Ačkoli stáří samotné nemůže být zjednodušeně pojímáno jako období zhoršujícího se zdravotního stavu a nemoci, je jistě důležité uvést, že staří lidé se s obtížemi v souvislosti se zdravotním stavem a s nemocemi ve stáří potýkají. Jejich nemoci přitom se stářím souviset mohou, ale také nemusí. Důvodem, proč mají lidé z nemocí ve stáří strach a proč je tedy stáří často synonymně vztahováno k nemocem, je fakt, že senioři jsou tzv. křehkými³¹ pacienty. „Znamená to, že se jejich zdravotní stav může zcela náhle a lehce „zvrtnout“, tedy dekompenzovat“ (Haškovcová 2010, s. 251). Celkovým důsledkem dekompenzace zdravotního stavu je potom ztráta soběstačnosti, která je vnímána jako výrazně negativní jev ve stáří – udržení nezbytné míry soběstačnosti je v současné době považováno za důležitý úkol stáří.

---

³⁰ Pokud např. změny pohybového aparátu dosáhnou takové míry, že je pro seniora obtížné dostat se z domu, jeho sociální kontakty se omezí např. jen na návštěvy rodiny, pečovatelské služby apod.

³¹ Fyzická křehkost (fraility) je určitým znakem stáří, pojí se právě s involučními fyzickými změnami stárnoucího člověka.

Pro výskyt nemoci ve stáří je dále charakteristická polymorbidita, tj. výskyt více nemocí současně, dále častá chronicita chorob, a tzv. sumační (dominový) efekt, kdy následkem jedné choroby je řetězovitý vznik, resp. zhoršení chorob dalších (Haškovcová 2002, s. 29). Jak ovšem uvádí Vágnerová (2007, s. 312-313), v souvislosti se zdravotními potížemi má velký význam i subjektivní postoj k nim, zaměřenost na vlastní zdravotní potíže může mít své důsledky také v rovině neuspokojivých vztahů s okolím, které se následkem této zaměřenosti může vyhýbat kontaktům s takovým člověkem. Problematika nemocí ve stáří je na druhou stranu tématem, které je pro staré lidi tak důležitým, že se stává naprosto běžnou součástí společenské konverzace této věkové kategorie (Haškovcová 2010, s. 250).

3.1.2 Psychické změny

Na obraz psychiky seniora má opět vliv řada faktorů – od biologických determinant, přes psychosociální vlivy až po v této oblasti tolik zdůrazňovanou individualitu osobnosti konkrétního jedince. Vystihnout povahové rysy starého člověka obecně je nemožné, neboť „*charakterové rysy nejsou důsledkem procesu stárnutí*“ (Stuart-Hamilton 1999, s. 157). Žádný typ osobnosti příznačný pro stáří tedy neexistuje. Je uváděno, že obecně s věkem klesá extroverze, jak ovšem upozorňuje Vágnerová (2007, s. 348), může se stát, že ve stáří dojde k udržení či prohloubení vyšší míry extroverze, která se projevuje „*sklonem k neselektivnímu navazování povrchních kontaktů, eventuálně až familiárností a dotěrností*“.

Zásadní zvraty v povaze charakterových rysů a ve struktuře osobnosti jsou sice vyvráceny, mění se však jejich intenzita, tzn., že vlastnosti typické pro konkrétního jedince se s věkem zvýrazňují – jak uvádí Haškovcová (2010, s. 141), stáří tak karikuje povahu. Proto se u seniorů objevují často velmi výrazné projevy povahových rysů (např. vztahovačnost, nesnášenlivost, egocentričnost, laskavost, tolerantnost, důvěřivost až naivita), které ale bývají nevhodně kategorizovány dle přisuzované kvality – výsledkem je dělení starých lidí do kategorií zlí dědkové, nesnesitelné baby, hodní a přející dědečkové a babičky (srov. Haškovcová In Jedlička a kol. 1991, s. 15-16).

Za přirozené však lze považovat některé biologicky podmíněné změny, které jsou důsledkem různých strukturálních a funkčních změn, které se objevují v procesu stárnutí. Nejvýraznější změny lze sledovat v oblasti paměťových funkcí, kde dochází ke zhoršování vstřípivosti a výbavnosti nebo poruchám pozornosti. Pro stáří je typické celkové zpomalení poznávacích procesů a psychomotorického tempa, které s sebou přináší např. nechuť řešit složité situace, zmenšenou kreativitu nebo obrat do minulosti

(Pacovský 1990, s. 40). Jak ovšem zdůrazňuje Vágnerová (2007, s. 318), pomalost může mít i své pozitivní stránky, jako je např. rozvážnost nebo trpělivost. Celkové zpomalení je přitom důsledkem zpomalení aktivity mozkových buněk, vliv však mají i další faktory, např. nedostatek podnětů v důsledku sociální izolace nebo snížená motivace k činnosti (Říčan 1989, s. 375).

S věkem obecně klesá elán a vitalita, starý člověk se proto rychleji unaví i při duševní činnosti. Objevuje se až rigidita v myšlení a jednání, ulpívání na zvyklostech a tedy využívání dřívějších znalostí (Kümpel In Jedlička a kol. 1991, s. 121). Tendence ke striktnímu využívání zafixovaných strategií, odmítání nových a neověřených způsobů uvažování a řešení problémů je projevem nechuti ke všemu novému. Ta se projevuje také preferencí rutiny a stereotypu v životě starého člověka, kdy změna v této monotónnosti může pro člověka znamenat určitou zátěž. Tendence ke stereotypii v oblasti uvažování však může mít i svůj pozitivní rozměr, totiž zvýšení stability názorů a postojů (Vágnerová 2007, s. 329). Tato stabilita spolu se schopností nadhledu a odstupu je základem toho, čemu se říká moudrost stáří.

Stárnutí tedy s sebou přináší dvě základní formy změn. Na jedné straně dochází k celkovému zklidnění, zpomalení, stabilitě a vyrovnanosti, které se projevuje v různých oblastech psychiky, na straně druhé je pro období stáří typická zvýšená dráždivost, citlivost na různé podněty, citová labilita a snížená odolnost vůči zátěži (tamtéž, s. 335).

Dosud bylo hovořeno o změnách spojených s normálním fyziologickým stárnutím, stejně jako v oblasti somatické se však obtíže a nemoci objevují i v oblasti psychické. Psychické změny takto nemocného starého člověka jsou pak zcela specifické a nelze je považovat za znak „normálního“ zdravého stáří. Takovým velmi závažným psychickým onemocněním jsou demence, označované jako tichá epidemie, kterým je věnován prostor v řadě publikací o stáří (např. Pacovský 1990, Jedlička a kol. 1991, Haškovcová 2010).

V souvislosti s tzv. nemocným stářím je přitom třeba uvést, že nemocnost ve stáří je výrazně ovlivněna psychosociálními faktory, jakými jsou např. umístění do domova pro seniory, úmrtí partnera, sociální izolace apod. (Haškovcová 2002, s. 30). Sociální změny a z nich plynoucí dopady na psychiku stárnoucího jedince jsou tak velmi důležitou součástí vytváření obrazu o životě ve stáří.

3.1.3 Sociální změny

Stáří přináší podstatné změny sociálních rolí, resp. jejich redukci, v jejímž důsledku dochází v podstatě ke změně identity člověka. Nejvýraznější změnou spojenou

se ztrátou řady rolí je jednoznačně odchod jedince do starobního důchodu. Placená práce a povolání jsou osou našeho života, spolu s rodinou tvoří dohromady systém, v němž je život ukotven (Šimek 2005, s. 12). Práce a povolání spoluutváří identitu člověka a určuje jeho postavení a význam ve společnosti. Odchodem do důchodu tak dochází ke ztrátě jednoho z doposud nejdůležitějších aspektů našeho života. Dochází ke ztrátě profesní role, ke ztrátě kontaktů s ní spojených, ale také ke ztrátě společenské prestiže. Jak uvádí Vágnerová (2007, s. 355), odchod do důchodu je potvrzením ztráty výkonnosti a spolu s ní tak i společenské užitečnosti. Nemalou změnou je též zmenšení finančních příjmů a s ním spojené snížení životního standardu. Dle Orta (2004, s. 29) dochází k tzv. statusové újmě.

Všechny změny v souvislosti s odchodem do důchodu mají dopad na psychiku jedince a pro mnoho lidí jsou výrazně zátěžovou situací. Dominance volného času je pro člověka vstupujícího na penzi něčím zcela novým. Odchod do důchodu je proto spojován s termíny, jako je „penzijní kolaps“ či dokonce „penzijní smrt“, jejichž podstatou je ztráta životního programu, resp. stav, kdy role člověka na penzi je charakterizována jako „role nemít roli“ (Haškovcová 2010, s. 81).

Postoje k odchodu do důchodu a psychosociální dopady této skutečnosti však nemusí být vždy negativní. Objevuje se genderově podmíněný vztah – ztráta profesní pozice nemá u žen stejný dopad na jejich sociální přitažlivost jako u mužů, zátěž tohoto typu tak ohrožuje ve větší míře muže (Vágnerová 2007, s. 360). Dle Haškovcové (2010, s. 81) je navíc přechod z produktivního zaměstnaneckého věku tím těžší, čím vyšší post člověk zastával a čím specializovanější jeho profese byla. Takový člověk byl svou profesí tak zaneprázdněn, že neměl čas na rozvíjení zálib.

Ztráta profese, ale též fyzický nebo psychický stav stárnoucího jedince způsobují, že se zužuje teritorium, v němž se život seniorů odehrává, a paralelně s ním se zužují také sociální sítě seniorů³². Omezení sociálních kontaktů může mít přitom pro starého člověka velmi nepříznivé důsledky, může vést až ke stavu sociální izolace a předčasnému odchodu ze života.

Lidé ve stáří se orientují především na rodinu a právě jejich role vztažené k rodině utvářejí jejich identitu (Vágnerová 2007, s. 355). Období stáří však přináší i změny, jakými např. je ztráta životního partnera a dalších blízkých osob, tedy opět redukce sociální sítě, z níž vyplývá riziko osamění a sociální izolace. Pro seniory může být velmi zátěžovou situací též změna bydliště, resp. umístění do nějaké instituce a řada dalších změn, které mají svoje psychosociální důsledky. Jak upozorňuje Kümpel (1971,

---

³² K jejich zužování dochází postupně také v důsledku umírání vrstevníků a blízkých lidí.

s. 3), období stáří je dobou nejobtížnějších sociálních změn v životě člověka, změn, se kterými se již namáhavě vyrovnává a zvládá je. Je ovšem nezbytné, aby senioři na tyto změny reagovali a aby dali svému životu nový smysl, neboť právě to je podstatou úspěšné adaptace na stáří a kvalitně prožitého života ve stáří.

V souvislosti se změnami je stáří dle Orta (2004, s. 44) možno vymezit jako období, které je determinováno následujícími základními (a zásadními) charakteristikami:

- Období *ukončení profesní dráhy* – zahrnuje v sobě problém umění odejít, riziko poklesu životní úrovně, ale je též obdobím, které přináší nové situace a výzvy.
- Období *celoživotního bilancování* – člověk má čas rekapitulovat a uspořádat věci, na které dříve čas nezbýval, přináší s sebou nicméně určitou zaměřenost do minulosti.
- Období *přehodnocování dosavadního způsobu života* – vyvolávají ho především nové potřeby v hospodaření, nutnost přizpůsobit se snížené soběstačnosti, tj. přichází změny v preferenci hodnot a zájmů, vzniká větší potřeba citové jistoty, opory, bezpečí.
- Období *zvýšených zdravotních obtíží* – přináší potřebu udržování fyzické i psychické kondice a rozumné životosprávy.
- Období *nezadržitelných změn časové perspektivy* – v souvislosti se změnami v časové perspektivě je nutné zvažovat plánování dlouhodobějších cílů, omezit a zúžit aktivity, resp. zkvalitnit zájmy, a to i v závislosti na snížení energie, ale také možností.
- Období *ztráty životního partnera* – jako silně stresová záležitost může být příčinou doživotní apatie, chřadnutí až ukončení vlastního života, je hrozbou osamělosti, ale nese s sebou i problém zhoršení ekonomické situace a ztráty praktické pomoci např. v domácnosti.
- Období *zvýšených nároků na oporu* – souvisí s riziky, jakými je hrozba izolace nebo nezabezpečení.

3.2 Adaptace na stáří

Jak je patrné z předchozí kapitoly, stárnutí a stáří je spojeno s řadou různých změn a zátěžových situací, se kterými se musí senioři vyrovnat a které tak kladou zvýšené nároky na jejich schopnost adaptace. V období raného stáří dominuje především problematika adaptace na penzionování a s ním související výše uvedené

jevy. Vágnerová (2007, s. 303) uvádí, že situace spojená s odchodem do důchodu může být sice zatěžující, a to především, pokud si člověk nedokáže vytvořit smysluplnou náplň svého života, na druhou stranu lze však nově nabytou svobodu ve smyslu oproštění od určitých povinností využít pro realizaci dosud nenaplněných vnitřních potřeb.

Jaké formy adaptace, resp. maladaptace na stáří v souvislosti s odchodem do důchodu bude konkrétní jedinec užívat, to je závislé opět na řadě faktorů – od jeho osobnosti až po aktuální fyzický či psychický stav tohoto jedince. Také v procesu adaptace na stáří tak existuje velká variabilita, přesto lze nalézt určité typy strategií vyrovnávání se s penzionováním i dalšími změnami, jež s sebou stáří přináší.

Bromley (1966 In Haškovcová 2010, s. 83-84) uvádí tyto adaptační strategie, resp. formy reakcí na stáří:

- *Strategie konstruktivnosti*, která je považována za ideální formu, neboť je pro ni typické, že člověk se nadále těší ze svého života, udržuje vztahy s lidmi a navazuje snadno nové. Svě stáří akceptuje, chybí u něj sebelítost a je tak pro okolí oblíbený.
- *Strategie závislosti*, která je charakteristická tendencí k pasivitě a právě závislosti na druhých – jak po stránce hmotné, tak emoční. Odchod do penze nenese příliš těžce, pohodlí a možnost odpočinku jsou pro něj pozitivními hodnotami.
- *Strategie obranného postoje*, která je naopak typická pro lidi, kteří svou práci doslova žili. Důchodu se brání, mají strach ze závislosti. Tito lidé často využívají možnosti pracovat dále.
- *Strategie nepřátelství*, která se projevuje negativním vztahem ke druhým, tendencí svalovat vinu na druhé a tendencí k mrzutosti, podezíravosti až agresivitě vůči druhým. Postoj k vlastnímu stáří je nekonstruktivní.
- *Sebenenávist*, která je typická averzí vůči vlastnímu životu i sobě samým.

Další z teorií adaptace poukazují na dvě základní možnosti, jak se vyrovnat se změnami, jež přináší odchod do důchodu, jde o *teorii aktivity* na straně jedné a *teorii stažení se*, resp. postupného uvolňování z aktivit (srov. např. Pacovský 1990, Švancara 1983). Zatímco teorie aktivity podporuje myšlenku zůstat aktivní i ve stáří, teorie stažení se podporuje postupné přirozené stahování se z činností i funkcí, a to na základě dobrovolného rozhodnutí. V souvislosti s touto druhou teorií je používán termín *disengagement*, tj. umění odejít, nebo jak říká Ort (2004, s. 24), „rozumné, včasné a záměrné stahování se z některých společenských závazků a rolí, uvolňování se

z náročných aktivit“. Giddens (1999, s. 152) v této souvislosti upozorňuje, že dříve se soudilo, že se stáří se úspěšněji vyrovnávají ti, kteří se obracejí ke svým vnitřním zdrojům a méně se zajímají o vnější prospěch, který jim může poskytnout společnost. V současném světě však dle něj bude orientace navenek nabývat na stále větším významu.

A ačkoli je v současné době kladen důraz právě na aktivní stáří, ať už v jakémkoli smyslu, je jistě vhodné akceptovat rozhodnutí konkrétního jedince a jeho možnosti – pokud je ovšem jím zvolená strategie ku prospěchu jemu samému.

Zejména na počátku stáří se dle Vágnerové (2007, s. 303) objevuje kolísání pocitů kompetentnosti a osobní pohody a pocitů marnosti, nedostatku motivace i energie. U seniorů se potom může objevovat snaha uniknout z adaptačních nesnází vytvářením různých obranných mechanismů (Švancara 1983, s. 63). Pokud např. bude starý člověk nezdravě ulpívat na svých minulých rolích a kompetencích, bude se pravděpodobně potýkat s pocity méněcennosti a jeho adaptační strategií může mít podobu zaměřenosti na minulost. Takoví lidé pak používají minulost jako „oporu sebeúcty“ právě v odkazu na významné minulé role a kompetence (Vágnerová 2007, s. 307).

Nesmírně důležitým předpokladem úspěšného stárnutí a zdravého stáří tak je přijetí nových rolí, které stáří přináší, a jejich zvnitřnění, tedy identifikace s těmito novými rolemi. Adaptace na stáří v důsledku změn rolí, ale i dalších změn se stáří souvisejících předpokládá přehodnocení dosavadních životních priorit, s čímž úzce souvisí také přizpůsobení životního stylu. Skutečnost, zda se jedinec vyrovná se změnami a zátěžovými situacemi ve stáří, lze přitom ovlivnit i přípravou na stáří.

3.3 Příprava na stáří, úspěšné stárnutí a zdravé stáří

Příprava na stáří je určitým preventivním opatřením, kterým lze do jisté míry předcházet negativním důsledkům stáří. Její charakter i úspěšnost jsou závislé jednak na jedinci samotném, jednak ale také na podmínkách a možnostech, které utváří celospolečenský kontext. Rozlišujeme tři formy přípravy na stáří – dlouhodobou, střednědobou a krátkodobou (srov. např. Haškovcová 2010, Skopalová 2007).

- *Dlouhodobá příprava* je přípravou celoživotní, která by měla být součástí výchovně-vzdělávacího působení na celou populaci. Člověk je v rámci této přípravy veden k harmonickému rozvoji, jak v oblasti společenské aktivity, tak v oblasti vlastní aktivity, je veden k úsilí o vytvoření stabilního rodinného prostředí, zdravého manželství i rodičovství. Od dětství by měla být člověku

vštěpována úcta ke starším, mělo by být rozvíjeno povědomí o tom, jak ke starému člověku přistupovat, jaké jsou potřeby takového člověka apod.

- *Střednědobá příprava* začíná okolo pětáctyřiceti let. Soustředí se na tři problémové okruhy:
  - biologický*, tj. na problematiku osvojení zásad správného životního stylu,
  - psychický*, tj. na problematiku sebereflexe, přijetí role starého člověka,
  - sociální*, tj. na problematiku rozvíjení a udržování sociálních kontaktů, rozvíjení zájmů, a to včetně cílevědomé přípravy druhého životního programu.
- *Krátkodobá příprava* zahrnuje období tří až pěti let před předpokládaným odchodem na penzi. V této době by měl člověk postupujícímu stáří začít přizpůsobovat jak svůj životní styl, tak také prostředí, ve kterém žije. Měl by zvážit, zda mu bude vyhovovat dosavadní bydlení s ohledem na lokalitu, infrastrukturu, ale i na vzdálenost od dospělých dětí, i s ohledem na finanční výdaje a praktické uspořádání a funkčnost, které by mohly člověku ve stáří působit obtíže.

Příprava na stáří je jedním z předpokladů **úspěšného stárnutí**, tento koncept je přitom založen na přesvědčení, že život ve stáří lze prožít kvalitně. S nastupujícím stářím na významu nabývá hodnota zdraví, a to nejen ve smyslu tělesného zdraví, ale také složky psychického prožívání a sociální pohody (Ort 2004, s. 64). Aby přitom člověk skutečně zůstal zdravým ve všech těchto oblastech a jeho stárnutí bylo úspěšné, je nezbytné, aby zůstal aktivní, neboť „*jakákoli aktivita, ať už sociální, fyzická nebo psychická, dává životu ve stáří smysl a naplnění*“ (Zavázalová a kol. 2001, s. 79).

Je nepochybně velmi důležité, aby stárnoucí člověk šel vlastním úsilím a zodpovědnou péčí o svoje tělo i o svoji duši „naproti“ tzv. **zdravému stáří**. Cílem je především udržení přijatelného životního stylu až do pozdního stáří, které v sobě zahrnuje udržení či znovuvytvoření sociálních kontaktů a vztahů, udržení přijatelné míry sebeúcty a osobního významu a udržení nezbytné míry autonomie a soběstačnosti (Vágnerová 2007, s. 399). Zachování praktické soběstačnosti je v současné době velmi zdůrazňovaným problémem, její ztráta je vysoce obávanou realitou, a to jak z hlediska individuálního, tak z hlediska celospolečenského. Jak uvádí Haškovcová (2002, s. 13), pokud je soběstačnost výrazně redukována, případně je zcela nahrazena závislostí, je to v moderní společnosti silně negativně hodnoceno.

Kvalita života ve stáří je velmi silně spojena s psychickou pohodou starého člověka, pro niž je důležitý pocit smysluplnosti života a vnitřního naplnění jedince.

Je proto nezbytné, aby člověk našel a rozvíjel tzv. *druhý životní program*³³, tj. určité aktivity, které člověku po odchodu do důchodu přinášejí pocit uspokojení, ale také společenského uznání, které je srovnatelné s tím, když byl člověk zaměstnán (Haškovcová 2002, s. 20). Haškovcová (tamtéž) uvádí různé formy druhého životního programu, kterými může být možnost dále pracovat, dobrovolnické aktivity v různých oblastech, individuální zájmy a aktivity nebo také další vzdělávání seniorů³⁴. Ort (2004, s. 67-68) v této souvislosti hovoří o dvou základních způsobech trávení volného času, aktivním a pasívním, přičemž tomu aktivnímu přisuzuje daleko pozitivnější kvalitu.

Aktivita ve stáří je nicméně podmíněna určitými faktory, Zavázalová a kol. (2001, s. 45) vymezují jako nejvýznamnější tyto:

- *Individualita konkrétního jedince* - jeho osobnostní rysy, celoživotní styl, hodnotový žebříček, úroveň vzdělání, prostředí apod.,
- *zdravotní stav jedince*³⁵ - fyzický i psychický,
- *společenská atmosféra* – postoj společnosti k seniorům, postoj k integraci starých lidí, vytvořené podmínky,
- *nabídka možností* – souvisí s předchozím bodem.

Koncept programu úspěšného stárnutí a zdravého, resp. aktivního stáří zahrnuje též potřebu udržování sociálních kontaktů a vztahů, a to jak v rámci vrstevnické skupiny, tak v rámci mezigeneračních vazeb. Touto problematikou se zabývá následující kapitola.

---

³³ Prvním životním programem je označován pracovní právní vztah ekonomicky činných lidí.

³⁴ K problematice dalšího vzdělávání seniorů, jímž se zabývá obor gerontopedagogika, blíže např. Mühlpachr 2009, Haškovcová 2010, Ort 2004.

³⁵ Dle Gergena a Gergenové (In Gubrium, Holstein 2003, s. 220) mnoho lidí vyjadřuje v souvislosti s konceptem úspěšného stárnutí skepsi, neboť toto je závislé na přítomnosti dvou důležitých hodnot – finančních možností a právě dobrého zdraví. Tito autoři však namítají, že pojem „dobré zdraví“ může být jednak vnímán velmi různorodě, jednak že před. fyzický stav sám o sobě nemusí být vždy v souvislosti s úspěšným stárnutím tím nejdůležitějším momentem. Naopak však vyzdvihují širší společenský kontext, zázemí v rodině a mezi blízkými nebo dosažené vzdělání (tamtéž, s. 221).

4 SENIOŘI A TI DRUZÍ

Cílem této kapitoly je doložit význam mezilidských vztahů v životě seniorů, a to včetně určitých jejich specifíků. Tato kapitola tak pojednává o problematice sociálních vztahů, kontaktů a komunikace ve stáří, která je zasazena do kontextu mezigeneračních vztahů, a dotýká se mj. i problému osamělosti a sociální izolace seniorů. Blíže je pak rozebráno téma vztahů a postavení starého člověka v rodině, které lze chápat jako podstatu kvalitně prožitého života ve stáří.

4.1 Sociální kontakty a komunikace ve stáří

Sociální kontakt a komunikace jsou jednou ze základních podmínek fungování člověka ve společnosti, a tedy i jednou ze základních potřeb³⁶ člověka. Opět do značné míry závisí na osobnosti jedince, nakolik jsou pro něj vztahy s lidmi, sociální kontakt a komunikace důležitými hodnotami a jak intenzivní vztahy s lidmi udržuje. Obecně však platí, že stáří vnáší do osobnosti jedince více introverze. Kubíčková (1996, s. 6) uvádí, že s přibývajícím věkem se člověk stále více odtahuje od makrosvěta a vrací se ke svému mikrosvětlu, k sobě samému, aniž by ovšem spojení se světem končilo. Ve stáří přitom dochází též k zúžení sociální sítě, jednak v důsledku odchodu do důchodu, jednak v důsledku postupného umírání vrstevníků a blízkých. Zúžení sociálních kontaktů však může mít svůj původ i v úbytku sil stárnoucího člověka (Kümpel In Jedlička a kol. 1991, s. 122). Senioři tak podle některých gerontosociologických teorií redukují své sociální sítě a soustřeďují se na vztahy, které jim přinášejí psychickou a sociální satisfakci (Sýkorová 2007, s. 159).

Mezilidské vztahy jsou spolu se zdravím dvěma klíčovými hodnotami, jejichž význam je seniory silně zdůrazňován, vztahy jsou tak jedním z ústředních životních témat ve stáří. Síť sociálních kontaktů může přitom zahrnovat okruh od blízkých vazeb s partnerem a dětmi, s širší rodinou, přes kontakty se sousedy a přáteli až po vzdálenější známé (Gergen a Gergenová In Gubrium a Holstein 2003, s. 207). Senioři preferují kontakty se známými lidmi, neboť ty posilují jejich pocit jistoty bez přílišného zatížení. V okruhu známých lidí senioři vědí, co mohou očekávat, ale také jak se v kontaktu se známým člověkem mají chovat oni sami. Problémem nicméně je, že s pokračujícím stářím počet takto blízkých lidí klesá, což vede k ubývání sociálních kontaktů obecně (Vágnerová 2007, s. 345).

---

³⁶ K různým teoriím zdůvodňujícím potřebu sociálního kontaktu blíže např. Bumbálek (In Mühlbacher 2005, s. 28-30).

Ve stáří jsou důležité jak vztahy a sociální *kontakty s vrstevníky*, tak také vztahy a sociální *kontakty intergenerační*. Vztahy s vrstevníky jsou důležité proto, že slouží jako „*zdroj sebek potvrzení, které je dáno jistotou porozumění a pochopení lidmi, kteří mají podobné problémy, ale i vědomím reciprocity vzájemné akceptace*“ (Vágnerová 2007, s. 340). Vědomí, že člověk není sám se svými problémy způsobenými stárnutím, že stárnou také jeho přátelé a blízcí, tak umožňuje stárnoucímu jedinci snazší vyrovnání s vlastním stárnutím. Kontakty a vztahy intergenerační mají pozitivní efekt pro obě komunikující strany. Seniorům umožňují získávat informace o světě, od kterého jsou v důsledku odchodu do důchodu do jisté míry odtrženi, mladším generacím zprostředkovávají zkušenost starších, oběma skupinám potom napomáhají při utváření reálných postojů k sobě navzájem. Ve svém důsledku tyto kontakty přispívají k podpoře rodinné, skupinové i společenské sounáležitosti (Plaňava 2005, s. 112). Pro seniory je navíc nesmírně důležité uvědomění generační kontinuity, posloupnosti, která vede k chápání smysluplnosti vlastního života i ve stáří. Pokud senioři mohou v rámci intergeneračních kontaktů využít své osobní zkušenosti ve prospěch mladších generací³⁷, uspokojuje to jejich potřebu být prospěšný, užitečný (Vágnerová 2007, s. 300).

Soužití generací a mezigenerační vztahy obecně jsou však zákonitě spjaty s celou řadou problémů, neboť každá generace se liší přinejmenším svými zájmy, orientací na uspokojování rozdílných potřeb nebo názory na volbu a pořadí životních hodnot (Ort 2004, s. 71). Mezigenerační vztahy jsou navíc zatíženy mýty a předsudky, ale také „pouhým“ nepochopením ze strany mladších i starších generací. U seniorů se navíc objevují tendence k posunu k oběma extrémům ve vztahu k lidem obecně - na jedné straně u nich dochází k prohlubování empatie, na straně druhé ale zase k prohlubování egocentrizace a nezájmu o pocity druhých (Vágnerová 2007, s. 340). Komunikace se seniory však může být ztížena i v důsledku změn v obsahu komunikace, kdy jsou témata redukována na zdraví, rodinu nebo vzpomínky, přičemž i tato témata se často opakují. Ve stáří bývá někdy také sníženo sociální citění, což přináší problém nekorektního chování ve společnosti, kdy se staří lidé dopouštějí až „*společenských nehorázností*“ (Haškovcová 2010, s. 154). Také snížení některých kompetencí, jakými jsou dle Plaňavy (2005, s. 112) např. zhoršený sluch, zpomalení, horší přizpůsobivost nebo rigidita v myšlení, může mít vliv na kvalitu komunikace se seniory a může tak být

---

³⁷ Utváření a udržování sítě sociálních kontaktů včetně možnosti předání vlastní zkušenosti může být realizováno skrze pokračující pracovní aktivitu (ve smyslu zaměstnání). Pro stále větší počet lidí je sociální život mezi kolegy natolik významnou hodnotou, že zůstávají aktivní v tomto smyslu i v době, kdy již mají nárok na odchod do důchodu (Gergen a Gergenová In Gubrium, Holstein 2005, s. 207).

příčinou omezení sociálních kontaktů s nimi ze strany mladších generací. Reflexe těchto problémů ze strany samotných seniorů však může vést i k tomu, že se senioři budou záměrně vyhýbat společenským setkáním (Vágnerová 2007, s. 352). To s sebou potom nese riziko, že se senioři postupně stanou osamělými, až zcela společensky izolovanými.

Pojmy „*osamělost*“ a „*samota*“ (izolace či opuštěnost) je důležité vnímat v jejich skutečném smyslu slova. Zatímco osamělost znamená subjektivní pocit nedostatečnosti sociálních kontaktů a vztahů, samota je objektivním stavem, kdy sociální kontakt reálně chybí. Bumbálek (In Mühlpachr 2005, s. 30) upozorňuje v souvislosti s rozlišením těchto pojmů na jejich volní rozměr, kdy samota může být svobodnou volbou jedince, u osamělosti však tato možnost volby chybí.

Zatímco osamělost je tedy negativně prožívána, u sociální izolace tomu tak vždy být nemusí. Izolovaní, resp. opuštění senioři jsou však i přesto výrazně rizikovou skupinou, takoví senioři potřebují dříve či později pomoc (Haškovcová 2010, s. 154). Problém sociální izolace, kdy dochází k úplné ztrátě sociálních kontaktů s prostředím, ve kterém člověk žije, není přitom pouze problémem jednotlivce, ale též manželských dvojic, kterým chybí kontakty s okolím (Zavázalová a kol. 2001, s. 45). Riziko samoty je ovlivněno různými faktory, výrazný vliv má na něj konkrétní osobnost seniora, jeho fyzický i psychický stav, věk, ale také sociální situace nebo ekonomické zázemí (Bumbálek In Mühlpachr 2005, s. 35-37). Pozornost je však v poslední době věnována především skutečnosti, že v souvislosti s rizikem osamělosti a sociální izolace dominuje problematika starých ovdovělých (svobodných) žen (srov. např. Zavázalová a kol. 2001, Skopalová 2005).

Jak uvádějí Zavázalová a kol. (2001, s. 36), fakt, že problematika starých lidí, je především problematikou starých žen, je dána nejen jejich početní převahou, ale také tím, že se tyto ženy dostávají do závažných životních situací. Šiklová (2006, s. 30) např. zmiňuje kromě finanční situace starých žen, jejichž důchody jsou v důsledku nižších platů ve srovnání s muži často velmi nízké, také skutečnost, že „*i ve stáří staré ženy, samy již stárnoucí, pečují o své ještě starší rodiče, obvykle o matku*“. Mezi starými ženami je přitom velké množství těch, které prošly jedním z nejkritičtějších životních zvratů, ztrátou životního partnera, tedy vdov.

Ovdovění ve stáří má oproti ovdovění v jiných etapách života svá specifika. V již tak obtížném období ztrácí ovdovělá osoba pocit jistoty a bezpečí, pocit vzájemné podpory a sounáležitosti, společné zvyky, plány i očekávání do budoucna. Ovdovění přináší ale také změnu životní úrovně, dosavadního životního standardu, i změny

ve vztazích s lidmi ze svého sociálního okolí (Špatenková 2005, s. 74). Ovdovění ve stáří tak přináší kromě nutnosti adaptace na roli starého člověka též nutnost socializace v další nové životní roli – roli vdovy či vdovce, která pro řadu lidí znamená novou životní zkušenost např. i v tom, že poprvé v životě žijí zcela osaměle ve smyslu samostatného bydlení (van den Hoonaard In Gubrium, Holstein 2005, s. 195).

Ačkoli ovdovění vždy znamená hrozbu osamělosti a v některých případech i riziko samoty, řada starých lidí naopak posiluje vazby s ostatní rodinou, nejčastěji s dospělými dětmi (tamtéž, s. 187). Příbuzní a rodina jsou přitom ve stáří nepochybně obecně významnou hodnotou, která formuje identitu starého člověka a má podstatný vliv na kvalitu života ve stáří.

4.2 Senioři v rodině

Význam rodiny pro člověka netřeba rozebírat, je obrovský. Ve stáří se potom ještě prohlubuje. Vztahy s rodinou uspokojují psychické potřeby seniorů, poskytují jim pocit jistoty a opory, jsou zdrojem seberealizace seniorů, neboť jim umožňují potvrzení svého významu, svojí užitečnosti, a to skrze pokračování života a úspěch svých potomků. Jsou také zdrojem zážitků, informací i zkušenosti, které seniory přibližují k současnému světu (Vágnerová 2007, s. 388). Sami senioři považují rozvoj vztahů uvnitř užší rodiny za důležitou součást strategie adaptace na stárnutí a stáří a i celkového zvládnání života (Sýkorová 2005, s. 47). Také staří členové rodiny mají však v rámci rodiny svůj význam, mohou např. fungovat jako rádci, jsou nositeli a garantem udržování tradic a rituálů (Ort 2004, s. 26).

Vztahy v rodině a postavení seniora v rámci rodiny jsou velmi rozmanité, závislé na řadě faktorů. Samotný fakt, že rodina je prostředím, v němž dochází k primární socializaci člověka, a že je tedy mj. zdrojem morálních zásad a hierarchie hodnot, může být sám o sobě významným faktorem. Dalšími faktory pak mohou být životní styl všech zúčastněných, zdravotní stav seniorů, věk jednotlivých členů rodiny, jejich vzdělání apod. Vzájemné vztahy seniorů s rodinou ovlivňuje dozajista i vzdálenost bydliště, resp. četnost kontaktů. Dle Vágnerové (2007, s. 385) je velmi důležitá míra kognitivní shody, tj. shoda v názorech, hodnotách a postojích.

Pro současnou dobu je typická nuklearizace rodiny, kdy došlo k rozpadu vícegeneračního soužití³⁸ a senioři se tak stali prostorově i sociálně izolovanými od svých dospělých dětí (Pacovský 1990, s. 53). Poměrně malá část seniorů tedy žije ve společné domácnosti se svými dětmi, většina z nich však bydlí relativně blízko.

---

³⁸ Pacovský (1990, s. 53) užívá v této souvislosti termínu „separace generací“, Haškovcová (2002, s. 42) hovoří o „atomizaci rodiny“.

Rodinné vztahy se však dle Vágnerové (2007, s. 386) v případě odděleného bydlení spíše stabilizují, protože se snižuje riziko vytváření konfliktů³⁹. Všechny generace si navíc dle Haškovcové (2002, s. 42) zvykly na svou nezávislost a těžko se jí zříkají. Nuklearizace rodiny s sebou ale nese i určité problémy, hovoří se o odcizení v rodině a v jeho důsledku i o ztrátě vědomí kontinuity různých generací, které bylo udržováno právě společným soužitím generací (Vágnerová 2007, s. 309). Ort (2004, s. 49) k tomu dodává, že dochází k vytrácení etického principu úcty ke stáří, v jejímž důsledku se objevuje nevšimavost a netečnost k vlastním rodičům. V rámci rodiny se pak zcela přirozeně objevují určité konflikty, v souvislosti s mezigeneračními vztahy platí, že problémem velmi často bývá pocit seniorů, že mají právo zasahovat do života svých potomků. Pro dobré mezigenerační vztahy v rodině tak dle Říčana (1989, s. 396) platí dvě zásady – udržovat odstup a zároveň pěstovat blízkost. Odstup ve smyslu respektování autonomie a zásady nevměšování, blízkost ve smyslu hledání společných zájmů, vzájemného naslouchání a otevřenosti.

V souvislosti s rozpadem tradiční vícegenerační rodiny i s celospolečenskými změnami došlo k určitým proměnám *role prarodiče*. Prostorová i sociální izolace se dle některých autorů odrazila ve vztahu prarodičů a vnoučat v tom smyslu, že autorita prarodičů byla oslabena, oběma stranám přinesla větší nezávislost, ale v důsledku toho i oslabení vzájemných vztahů. Pacovský (1990, s. 54) např. uvádí, že nejmladší generace někdy nevidí v prarodičích své vlastní, ale jakési cizí staré osoby, k nimž tedy nemá blízký citový vztah a není k nim ani shovívavá. Na druhou stranu ovšem může být vztah prarodičů a vnoučat vyrovnanější a harmoničtější, než jakým je vztah prarodičů a jejich dospělých dětí. Je tomu tak jednak proto, že u prarodičů existuje určitá tendence k pečování a ochranářství, prarodiče jsou díky tomu vůči svým vnoučatům více tolerantní, což znamená méně konfliktů, jednak také proto, že může existovat jakási vzájemná podpora proti tlaku střední generace, na které jsou do jisté míry obě skupiny závislé (Vágnerová 2007, s. 393).

Podle výzkumu M. Mueller a kol. (2002 In Dopita 2005, s. 36-37) mají na kvalitu vztahů mezi prarodiči a vnoučaty vliv určité proměnné:

- Geografická blízkost, resp. četnost kontaktů mezi generacemi,
- kvalita a povaha vztahů mezi rodiči a prarodiči (která má klíčový význam),

---

³⁹ Ort (2004, s. 71) uvádí, že nejběžnější konflikty existují mimo politických a hospodářských otázek právě v názorech na chod domácnosti a rodiny. Cibulec (1980, s. 26) upozorňuje na to, že v názorech na život a rodinu je nejvíce patrný dogmatismus typický pro některé seniory, který souvisí s lpěním na určitých zásadách a normách, jež jsou již překonané.

- vazby jsou silnější směrem k ženám – jednak skrze mateřskou linii, jednak skrze bližší vztahy babiček k vnoučatům oproti vztahům dědečků k nim,
- věk prarodičů i vnoučat,
- počet vnoučat a prarodičů.

V souvislosti s věkem vymezuje Vágnerová (2007, s. 393-394) tři fáze, ve kterých dochází k posunům v symetrii vztahů:

- 1 Fáze *asymetrického vztahu autority prarodičů k vnoučatům* v období dětského věku vnoučat většinou spadá do doby, kdy prarodiče bývají v období mladšího staří, tedy do doby, kdy jsou většinou aktivní a soběstační. Často se o vnoučata starají, tráví s nimi čas, jsou pro ně respektovanou autoritou a jsou zdrojem pozitivní zpětné vazby.
- 2 Fáze *postupné symetrizace rolí* přichází s obdobím dospívání vnoučat a s jejich snahou o emancipaci z vazby na rodinu. Mění se tedy i jejich vztah k prarodičům, ubývá společně stráveného času, dochází i k úbytku autority prarodičů. Ti často vnímají proměnu postojů vnoučat k nim velmi emotivně, mohou mít pocit nevděku až citové ztráty. Často se u nich v tomto období objevuje snaha zasahovat do života vnoučat, manipulovat je k ideálu, který oni sami vyznávají.
- 3 Fáze *nové asymetrie* nastupuje v době, kdy se staří členové rodiny postupně stávají závislými na pomoci mladších členů rodiny, v této době již i svých vnoučat.

I přes proměny role seniora v rodině je ovšem nezbytné říci, že v rámci rodiny stále velmi výrazně funguje určitá soudržnost, založená na vzájemné podpoře v rodině, tj. tato podpora má reciproční charakter. Sociální realita tak dle Sýkorové (2007, s. 167) nejspíše odpovídá vzorci „*solidarita zároveň s konfliktem*“.

Pomoc a podpora může mít různý charakter, od praktické pomoci v domácnosti, přes materiální podporu, emocionální oporu až po zprostředkování kontaktu s okolním světem. Zatímco od starších rodičů proudí k dětem spíše peníze⁴⁰ než služby, od dětí naopak spíše služby než peníze (Sýkorová 2007, s. 167). Haškovcová (2002, s. 43) uvádí, že v naší společnosti je běžná tzv. intermitentní, tj. občasná péče o starého člena rodiny, kdy rodinná a sousedská péče pokrývá 70-80% potřeb starých a starých nemocných lidí. Nezastupitelná je také funkce rodiny v péči o nesoběstačného starého

---

⁴⁰ Haberlová (dle Sýkorová 2007, s. 137) na druhou stranu poukazuje na sociální normu „permanentního rodičovství“, podle které je finanční pomoc dospělým dětem vnímána jako přirozená záležitost. Ort (2004, s. 26) zase upozorňuje na fenomén materiální podpory neúplných rodin dcer-samoživitelék ze strany seniorů.

člověka. Jak totiž říká Vágnerová (2007, s. 390), „*vědomí povinnosti postarat se o své rodiče, když zestárnou, je v České republice zafixovanou normou, kterou akceptují dospělé děti středního věku jako samozřejmost, bez ohledu na volbu způsobu realizace této péče*“. Péče o staré, resp. ještě starší členy rodiny je především doménou žen a je tak součástí tradiční struktury ženských rolí (Skopalová 2005, s. 67).

Skutečnost, zda se rodina postará o starého, nemocného, případně až nesoběstačného člena rodiny je však dle Zavázalové a kol. (2001, s. 56-57) ovlivněna několika faktory:

- Jedním z nejdůležitějších faktorů je sama *pečující rodina*, její složení, vzájemné vztahy uvnitř rodiny, morální hodnoty a normy, ale také možnosti, vůle a schopnosti. Haškovcová (2010, s. 286) v této souvislosti zdůrazňuje, že rodina musí *chtít, umět a moci*. Kategorie moci je přitom úzce spjata s níže uvedeným faktorem celospolečenských podmínek.
- Vliv má nepochybně také *starý člověk* jako příjemce péče. Na jedné straně jeho zdravotní stav – trvání choroby, prognóza vývoje, stupeň soběstačnosti, resp. závislosti a z toho plynoucí rozsah a druh potřebné péče, na straně druhé též subjektivní postoje starého člověka k poskytované péči, jeho přání a představy o péči, ale také finanční možnosti, charakter a způsob bydlení apod.
- Obrovský význam mají *celospolečenské faktory*, především legislativní a ekonomická podpora, zdravotní a sociální politika státu, dostupnost služeb, jejich financování. Vliv má ale také např. prostředí města či venkova, Zavázalová a kol. (2001, s. 53) např. připomínají argumentaci typu „*co by tomu řekli lidé, sousedi...*“.

Častou překážkou péče o starého rodinného příslušníka jsou ekonomické důsledky takového kroku a s nimi související překážky – nízký státní příspěvek, komplikace v zaměstnání v důsledku dlouhodobé absence, zbrzdění profesního postupu (Lorman 2006, s. 54) a vůbec nedostatečná společenská podpora péče o starého člověka v rodině (Kalvach 2006, s. 84). Nejen, že není pomoc poskytovaná v rámci příbuzenských vztahů finančně ohodnocena, není ani veřejností považována za skutečnou práci a není tedy společností oceňována. A to ani na úrovni lepšího hodnocení stárnoucích a starých žen, které pečují o své ještě starší rodiče (Šiklová 2006, s. 30-31). Význam pečování rodiny z hlediska jeho společenského ocenění spolu s některými dalšími faktory, jakými jsou např. obecně platné etické standardy anebo role a význam stáří ve společnosti se všemi svými důsledky, jsou přitom důležitými

předpoklady pro současný trend, jímž je umožnit starému člověku zůstat co možná nejdéle ve svém domácím prostředí, právě za podpory a pomoci jeho rodiny.

5 STÁŘÍ JAKO SPOLEČENSKÝ FENOMÉN

Kapitola pojednává o stáří a starých lidech ve společnosti. Zabývá se otázkou jejich vzájemného ovlivňování, nastiňuje důsledky stáří jako sociálního jevu. Především pak vyzdvihuje význam celospolečenského přístupu ke stáří a starým lidem jako jeden z podstatných faktorů konstrukce sebeobrazu, resp. charakteru sebepojetí starého člověka. V této souvislosti potom zmiňuje mj. pohled na stáří jako sociální konstrukt.

5.1 Význam společnosti pro stáří a seniory a význam stáří a seniorů pro společnost

Kalvach a kol. (1997, s. 79) upozorňují na skutečnost, že ve stáří se prohlubuje celostní provázanost člověka, tzn. jeho tzv. bio-psycho-sociální jednota. Individuální stárnutí je tak zcela jednoznačně ovlivněno sociálními okolnostmi. Jsou to právě společnost a kultura, které vytvářejí rámec, v němž jsou ukotveny biologické a psychické podmínky stárnutí a stáří (Sýkorová 2007, s. 47). Stárnutí a stáří mohou být chápány jako *sociální konstrukt*, neboť při jejich vymezování a vnímání hraje význam individuální a kolektivní tvorba znalostí a závislost na konkrétním historickém a kulturním kontextu, což je podstatou konstruktivistického pohledu na sociální realitu (Hendl 2008, s. 89).

Věk jako relevantní kritérium sociálního života zakládá určitá sociální očekávání, která se vztahují k chování, jež je společností označováno za přijatelné. Stupeň dosaženého věku tak určuje míru způsobilosti k výkonu určitých sociálních rolí a v důsledku toho podmiňuje i individuální očekávání a aspiraci (Ort 2004, s. 22). Věk se stal neodmyslitelnou součástí naší identity, na jejím konstruování se podílí institucionalizace životních etap, kdy „*je standardizován věk, kdy jedinec vstupuje do školy, kdy vstupuje do systému práce, do manželství, kdy se rodí první děti a kdy vstupuje do důchodu*“ (Dopita 2005, s. 35).

Jedním z nejdůležitějších prahů životního cyklu je právě *věk odchodu do důchodu*, Sýkorová (2007, s. 47) užívá v souvislosti s ním označení „*sociální marker stáří*“. Právě tento okamžik v lidském životě bývá společností reflektován jako určující pro vymezení počátku stáří, aniž by byl brán ohled na individualitu jedinců, kteří odcházejí do důchodu. Odchod do důchodu má ale kromě toho, že je sociálním mezníkem také svůj individuálně symbolický rozměr, a to ve smyslu uzavření určitého úseku života člověka, který byl spojen s jeho profesní rolí (Vágnerová 2007, s. 356). Vzhledem ke skutečnosti, že současná společnost je silně orientovaná na období

ekonomické produktivity člověka, za jehož hranicí, jak uvádějí Červenková a Kotýnková (2001, s. 14), pak vzniká *seniorská segregace*, a vzhledem k tomu, že se současná společnost obecně vyznačuje vyznáváním kultu mládí, zdraví a výkonu, lze předpokládat, že psychosociální důsledky odchodu jedince na penzi budou nabývat spíše negativního rázu.

Taktéž některé změny a nové jevy ve společnosti mohou působit seniorům určité obtíže. Červenková a Kotýnková (tamtéž) hovoří o *znalostní a informační segregaci*, která ztěžuje orientaci seniorů v rychle se měnícím světě a zároveň omezuje možnosti seniorů podílet se na soudobých technických vymoženostech, což zpětně ovlivňuje jejich pocity vlastní neužitečnosti i faktického vyřazení ze společnosti. Zavázalová a kol. (2001, s. 84) v této souvislosti upozorňují, že na život starých lidí působí rychlé změny, na které nebyli zvyklí. Jde přitom o různé technické „maličkosti“, jakými jsou např. platební karty, mobilní telefony nebo počítačové systémy užívané na úřadech, poštách nebo v dopravě, ale také např. o změny finančního systému – pojištění, půjček apod. Na tento problém však spolupůsobí i určitý odpor seniorů k novým technologiím a jejich pomalá orientace na změny, které jsou tak v současné době vnímány jako určité handicapy stáří (Ort 2004, s. 78).

Jak uvádí Sýkorová (2007, s. 12), významný kontext individuálního stárnutí a stáří vytváří *populační stárnutí* a jeho společenské důsledky. Fenomén stárnutí a stáří ve společnosti je tedy významným nejen z hlediska důsledků osobních, ale i z hlediska svých důsledků pro společnost. Pacovský (1990, s. 25) hovoří o třech základních typech důsledků stárnutí a stáří pro společnost, jimiž jsou důsledky *ekonomické* (problematika financování důchodů a jiných příspěvků), *sociálně zdravotní* (vyplývající z vyšší nemocnosti starších a starých lidí, resp. ze zvýšené potřeby a spotřeby zdravotní a sociální péče (Zavázalová a kol. 2001, s. 23)) a *sociologické*, resp. *psychosociální* (problematika zabezpečování práv a potřeb starých lidí, jejich postavení v rodině i ve společnosti, ale i specifických osobních problémů).

Populační stárnutí s sebou nese určité starosti pro celou společnost. Ta musí reagovat jednak na zvýšenou potřebu materiálního zajištění seniorů, ať už jde o důchodové dávky nebo obecné zajištění kvalitní a dostupné péče o nesoběstačné seniory, nebo o zajištění kvalitně prožívaného stáří vůbec, jednak na určitá rizika, kterým jsou senioři ve společnosti vystaveni. Mezi rizika ohrožující seniorskou populaci patří např. ekonomické znevýhodnění, věková diskriminace, generační intolerance, osamělost, zvýšené riziko ztráty soběstačnosti, maladaptace na stáří apod.

Mühlpachr (2005, s. 14) uvádí, že společenský přístup ke stáří má v souvislosti s výše zmíněnými problémy dva aspekty:

- Prvním z nich jsou *potřeby a zájmy seniorů*, otázky kvality, smysluplnosti a zabezpečení jejich života.
- Druhým jsou *sociálně ekonomické otázky* spojené se stárnutím populace a se stářím obecně.

Skopalová (2005, s. 68) v této souvislosti hovoří o tom, že populační stárnutí je pro společnost nákladnou záležitostí, a to nejen v oblasti zdravotní a sociální péče, ale také z hlediska vytváření podmínek pro kvalitní, tj. aktivní a také rovnoprávný život seniorů.

Vzhledem k tomu, že důležitou podmínkou sociálně ekonomického rozvoje společnosti je *věkově integrovaná společnost*, ve které je podporována vzájemná mezigenerační podpora, patří k obecně přijímaným a jasně definovaným mezinárodním prioritám v oblasti problematiky důsledků populačního stárnutí a přístupu k seniorům požadavek důsledné integrace seniorů do společnosti, prevence segregace, mezigenerační tolerance s vyloučením ageismu a věkové diskriminace (Kalvach a kol. 1997, s. 10). S přihlédnutím k sociálně ekonomickým důsledkům populačního stárnutí bude přitom muset být nahrazena konvenční představa hranice mezi produktivní a postproduktivní částí koncepcí kvalitního stárnutí, která je založena na permanentním prolínání vzdělání, práce a aktivit. Úspěšný sociálně ekonomický rozvoj stárnoucí společnosti totiž bude možný jen tehdy, pokud si senioři zachovají svou aktivitu a schopnost vést nezávislý život, tedy pokud si zachovají svoji odpovědnost sami za sebe (Červenková, Kotýnková 2001, s. 14-15). Dle doporučení OSN⁴¹ by pak právě principy vedoucí ke kvalitnímu životu starých lidí ve společnosti, tj. principy nezávislosti, participace, zabezpečení, seberealizace a důstojnosti starých lidí měly být začleněny do jednotlivých národních programů⁴² řešících problematiku stáří (Kalvach 1997, s. 13).

Společnost však neovlivňuje kvalitu života ve stáří pouze tím, že se snaží o zkvalitnění života seniorů zdůrazňováním přípravy na stáří, realizací programů této přípravy nebo snahou o rozvíjení určitých forem tzv. druhého životního programu, a už vůbec nehraje, jak by se mohlo zdát z formální existence přijetí principů přístupu

⁴¹ Konkrétně jde o Rezoluci Valného shromáždění OSN č. 46 „Principy Spojených národů pro starší občany“ z roku 1991.

⁴² V České republice existuje *Národní program přípravy na stárnutí*, aktuálně pro období let 2008 až 2012. Jeho obecným cílem je přitom právě vytvoření společnosti pro občany každého věku, konkrétně „*podpořit solidaritu a soudržnost mezi generacemi a zájem o situaci, těžkosti a preference starších lidí v České republice, zvýšit subjektivní a objektivní bezpečí a ochránit práva zranitelných skupin starých lidí.*“ (s. 11). Program navazuje na Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003 až 2007, jehož přijetím byla uznána potřeba reagovat na demografické změny a z nich plynoucí důsledky pro všechny generace zastoupené ve společnosti.

ke stáří a starým lidem, v tomto přístupu k nim pouze pozitivní roli. Je to právě společnost a její klima, které svými postoji ke stáří a seniorům vytváří důležitý kontext kvality stáří. Vztah a postoje společnosti ke stáří a starým lidem jsou přitom odrazem podoby obrazu stáří a starých lidí, který je společností vytvářen a ve společnosti akceptován a na základě kterého jsou konstruovány role přisouzené stáří, a který tak determinuje postavení starých lidí ve společnosti. Jak totiž říká Stuart-Hamilton (1999, s. 161), „*chceme-li porozumět stárnoucí osobnosti, je třeba zvažovat rovněž vnější vlivy ovlivňující sebeobraz starého člověka a jeho životní spokojenost. Hlavní je vliv stereotypu „typického“ starého člověka*“.

5.2 Obraz stáří a postavení seniorů v současné společnosti

Postoj společnosti ke stáří je dynamický, v různých dobách k němu různé společnosti zaujímaly různorodá stanoviska⁴³. Lze říci, že problematika stáří, včetně určování jeho hranice, je značně relativní, měnlivá v závislosti na konkrétních společenských podmínkách (Kalvach a kol. 1997, s. 18). Jak uvádí Pacovský (1990, s. 45), dokud bylo málo pravděpodobné, že člověk dožije vyššího věku, bylo stáří spíše ctěno. Současný demografický vývoj charakteristický populačním stárnutím však s sebou nese řadu negativních důsledků, jež se odrážejí v postojích mladších generací vůči starším a ve svých důsledcích i v přístupu k seniorům ve společnosti. Kalvach (2006, s. 76) uvádí v této souvislosti např. výskyt gerontofobie, tj. strachu ze záplavy starých lidí, demografické paniky, různých forem ageismu, o kterém ještě bude řeč, ale také absence společenského konsensu v otázkách základních prvků života ve stáří a služeb pro seniory, což se týká např. penzijní reformy nebo zdravotní a sociální péče pro seniory.

Současná společnost je, jak již bylo několikrát zmíněno, společností orientovanou na mládí, vitalitu, výkon, tj. společností vyznávající tzv. *juvenilní kult* (kult mládí)⁴⁴, jehož kořeny lze nalézt v 19. století, kdy na významu nabral výkon jednotlivce ve výrobě. Adorace mládí a výkonu přitom zásadně vymezuje naše vztahy ke slabším, tedy i ke starším generacím (Lorman 2006, s. 52). Stáří je chápáno jako období chátrání, kdy kompetence člověka ztrácí na významu, na seniory je pohlíženo prizmatem hodnoty ekonomické aktivity a produktivity, tj. jsou vnímáni s despektem jako neproduktivní složka společnosti, která pouze konzumuje zdroje. Navíc je fenomén populačního stárnutí celkově zjednodušeně pojímán ve vztahu k nadměrné ekonomizaci, kdy podle

---

⁴³ Blíže ke stáří v historickém diskursu např. Haškovcová (2010).

⁴⁴ Kult mládí je přitom konstruován i skrze média, jak připomíná Skopalová (2005, s. 66), „*z televizních reklam a billboardů je možné se domnívat, že na světě žijí jen děti a mladí lidé*“.

Kalvacha (2006, s. 77) existuje primární zájem o ekonomické důsledky „výdajů na stáří“. Haškovcová (2002, s. 26) upozorňuje, že v současné společnosti se ve vrstvě ekonomicky aktivních obyvatel ozývají negativně laděné hodnotící soudy o vyplácení starobních důchodů nebo argumentace, která se týká faktu, že velká část nákladů na zdravotní péči je spotřebovávána občany nad šedesát let⁴⁵. Současně je značně podceňován ekonomický přínos seniorů⁴⁶, který je v zahraničí označován jako „*silver economy*“ - odložená spotřeba, kupní síla, senior jako zákazník, ekonomika volného času apod. (Kalvach 2006, s. 77). Především je ale takové zjednodušené pojmání stáří ve společnosti zdrojem negativních postojů vůči stáří a starým lidem. Vnímání seniorů jako univerzálně chudé, závislé sociální kategorie občanů je však více mýtem než realitou, stejně tak jako představa nespokojených seniorů neustále si stěžujících na nízké důchody⁴⁷ (Sýkorová 2007, s. 122, 138).

Právě *mýty* a *stereotypní vnímání* stáří a starých lidí, tj. určité vžité generalizované představy o starých lidech a stáří, které jsou mezi veřejností obecně rozšířeny a touto veřejností nekriticky přijímány, se výrazně podílí na utváření vztahu ostatní společnosti k seniorům. Haškovcová (2010, s. 42-47) zmiňuje především tyto mýty, které jsou přítomné v obecném povědomí o stáří a seniorech:

- *Mýtus falešných představ*, který souvisí s výše zmíněným zjednodušeným pojmáním seniorské populace jako nárokovatele výhradně nebo především ekonomického a materiálního zajištění. V tomto pojetí by pak mezi materiálním komfortem a ekonomickým zajištěním a osobní spokojeností seniorů měla být přímá úměrnost.
- *Mýtus zjednodušené demografie*, který vychází z přesvědčení, že člověk se stává starým odchodem do důchodu. To však odporuje skutečnosti jen z toho důvodu, že v každé společnosti je věk odchodu do důchodu nastaven jinak a navíc ne každý, kdo má nárok na penzi této možnosti využije. Tento mýtus je zároveň zkreslující také proto, že vůbec nereflektuje rozdíly mezi raným a skutečným stářím.
- *Mýtus homogenity*, který je vyjádřen právě přesvědčením, že stáří je od určité chvíle (např. právě ode dne odchodu do důchodu) pro každého stejné. Ačkoli

---

⁴⁵ Pacovský (1990, s. 45) k tomu podotýká, že negativní hodnocení stáří je historicky spjato právě s „ujídáním ze společného talíře“.

⁴⁶ Kalvach na tomto místě upozorňuje též na ekonomický přínos seniorů ekonomicky nezdatných a nemocných, který spočívá v produkci zaměstnanosti (služby pro seniory).

⁴⁷ Sýkorová zde vychází z výsledků výzkumného šetření, které bylo realizováno v letech 2002-2004 a které dokládá, že senioři nevnímají finanční situaci jako svůj hlavní životní problém. Jak navíc Sýkorová upozorňuje, stáří samo osobě hlavní determinantou chudoby není.

jsou potřeby seniorů výrazně heterogenní, jsou právě tyto, spolu s např. vlastnostmi starých lidí, vnímány stereotypně a jsou často odvozovány od stereotypu starého člověka, jehož určující charakteristikou je vzhled.

- *Mýtus neužitečného času* vychází z pojetí starého člověka jako neproduktivního ve smyslu zaměstnání, tj. jako pro společnost neužitečného, nehodnotného, který má v popisu práce pouze „nicnedělání“.
- *Mýtus ignorace* souvisí s předchozím mýtem. Protože důchodce nepracuje a není pro společnost užitečný, nic pro ni tedy neznamena, není chápán jako plnohodnotný člen společnosti se směřodatnými názory. Je tedy přehlížen a ignorován.
- *Mýtus schematismu a automatismu* souvisí s tím, jak se současný svět rychle mění, což se týká i obsahu profese seniora. Jeho zkušenosti z této oblasti tak v podstatě přestávají mít význam, jeho profesní, ale i životní zkušenost je tak pouze jakýmsi nepotřebným schématem automatických funkcí. Jak v této souvislosti říká Giddens (1999, s. 152), nashromážděné vědomosti starších lidí se v moderní společnosti, která podléhá neustálým změnám, již nejeví jako cenná zásobárna moudrosti, ale jako něco zastaralého.
- *Mýtus o chudobě seniorů*, který byl již zmíněn v předchozím odstavci a který je mj. i zdrojem obav z vlastního stáří.

Existují ale i další *obecně rozšířené představy* o stáří a seniorech, např. jde o představu, že každý starý člověk ztrácí své schopnosti nebo že stáří je synonymem nemoci. Také spojování seniorů s některými charakteristikami, jakými je např. pasivita, sobeckost, bezohlednost, pohodlnost nebo sebestřednou působí na utváření postojů ke starým lidem. Jak upozorňuje Haškovcová (In Jedlička 1991, s. 11), také některé změny psychických funkcí jsou „nemístně glorifikovány a vytvářejí v obecném povědomí negativisticky laděný obraz starého člověka“. Říčan (1989, s. 376) zase např. připomíná, že také špatné snášení změny jako obecně uznávaný rys stáří je do určité míry předsudkem, neboť ve stáří jsou četnější změny spojené se ztrátami, se kterými se mladí vypořádávají stejně špatně jako staří. Nicméně i v souvislosti s některými charakteristikami, které lze označit jako přednosti stáří, se objevují určité mýty vedoucí ke stylizaci seniorů do role mírných, moudrostí a shovívavostí oplývajících, laskavých a nezištných babiček a dědečků (Ort 2004, s. 75).

Různé výzkumy realizované v našem prostředí (srov. např. Tošnerová 2002, Vidovičová 2008, Gojová a Popelková In Gojová 2004) přitom dokazují, že mezi veřejností (a to i odbornou) jsou dominantně zastoupeny negativní stereotypy pohledu

na stáří a seniory, tj. že jsou jim připisovány vlastnosti, které jsou vnímány jako negativní. Pozitivní rysy stáří a seniorů se vyskytují ve významně menší míře. Obraz stáří tak v současné společnosti nabývá spíše negativních konotací. Jak ovšem upozorňuje Sýkorová (2007, s. 49), tento obraz je výsledkem sociálního konstruování nereality, neboť je zatížen právě stereotypním vnímáním, mýty a předsudky. Na druhé straně je třeba říci, že k vytváření a udržování negativních stereotypů o stáří mohou přispívat i sami senioři. Jak upozorňuje Tošnerová (2002, s. 11), nabízí se totiž otázka, „*nakolik sami senioři přebírají stereotypy stáří a identifikují se s nimi a nic víc již nečekají*“. Jirásková (2005, s. 24-25) jde ještě dál, když říká, že aby se senioři chránili před odsouzením a předsudky a aby snížili svou odlišnost spojenou s věkem, sami se identifikují s negativním hodnocením starých lidí. Tím však zvyšují negativní postoje vůči sobě. Skopalová (2007, s. 54) k tomu podotýká, že čeští senioři sami svým chováním nevytvářejí obraz sebevědomé a vitální skupiny, což je rovněž příčinou vytváření či udržování negativních stereotypů o nich. Jak tedy v této souvislosti upozorňuje Haškovcová (2010, s. 47), „*každý mýtus je zrádný v tom, že obsahuje „zrnka pravdy*“, což je ostatně právě ten důvod, proč jej není snadné vymýtit“.

Problémem v souvislosti s postoji ke stáří a seniorům utvářenými na základě stereotypů, mýtů a předsudků je jednak to, že se zpětně odrážejí v sebepojetí a sebehodnocení starých lidí, jednak také skutečnost, že se odrážejí do konkrétního chování vůči starým lidem, které tak může mít až charakter diskriminace. Proces stereotypizace stáří zahrnující v sobě mýty a předsudky vůči stáří a starým lidem a diskriminace osob nebo skupin na základě jejich věku nebo příslušnosti k určité kohortě/generaci jsou přitom projevem *ageismu*, ideologie založené na přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského života⁴⁸, která zahrnuje širokou škálu procesů a jevů v rovině individuální i strukturální⁴⁹ (Vidovičová 2008, s. 111-113).

Vágnerová (2007, s. 309) zahrnuje mezi *zdroje ageismu* v současné společnosti např. změny obecně uznávaných hodnot nebo rozpad tradičních rodinných vazeb a tvrdí, že základem odmítavých postojů ke stáří je sociokulturně podmíněný implicitní ageismus, který je spíše neuvědomovaným projevem posunu hodnot. Ageistické postoje jsou tedy utvářeny v průběhu socializace, přičemž na „*strukturování postojů ke stáří se*

---

⁴⁸ Vidovičová (tamtéž, s. 112) upozorňuje, že ačkoli je dnes diskriminace mladších věkových skupin legitimní součástí konceptu ageismu, obvykle odkazuje k věku vyššímu, konkrétně ke stáří.

⁴⁹ To je přitom možnou příčinou, proč nebylo dosaženo jednoznačné definice, která by vymezovala hranice tohoto jevu a která by tak pokrývala celou jeho šíři.

významně podílí jazyk – jazyk každodenní osobní komunikace, jazyk médií⁵⁰, beletrie, vědy i náboženství“ (Sýkorová 2007, s. 51-52). Palmore (1999 In Vidovičová 2008, s. 120-122) zmiňuje kromě kulturně sociálních zdrojů ageismu i zdroje individuální, mezi které řadí např. strach ze smrti a stárnutí jako psychosomatického úpadku, některé osobnostní rysy nebo tzv. selektivní vnímání související např. s profesionálním ageismem mezi lékaři. Vidovičová (2008) pak blíže rozebírá i některé další zdroje ageismu – demografické trendy, generační konflikt, věkovou segregaci nebo historickou změnu sociálního statusu stáří.

Prvním krokem pro možnost zmírňování ageismu je dle Tošnerové (2002, s. 16-17) rozpoznání ageismu v osobních postojích. Nezbytná je dále prezentace pravdivého obrazu o stáří mezi laickou i odbornou veřejností a podpora aktivního osobního kontaktu, resp. mezigenerační komunikace prostřednictvím realizace projektů a programů, které by umožňovaly vzájemnou kooperaci a poznání. Při studování a zkoumání ageismu je přitom dle Orta (2004, s. 60) nutné vycházet z pěti základních pohledů na ageismus:

- Ageismus jako *zvrácená ideologie*, která tedy vychází z výše zmíněné představy o nerovnosti mezi jednotlivými fázemi životního cyklu,
- ageismus jako *nová forma nesnášenlivosti*, která má podobu opovržení, averze vůči stáří,
- ageismus jako *postoj* vyjadřující přesvědčení o nízké hodnotě stáří, jehož projevem je podceňování, odmítání až odpor ke starým lidem,
- ageismus jako *předsudek, negativní představa, mýtus*,
- ageismus jako *stereotyp chování*, kdy dochází k uplatňování určitých společensky diskriminačních praktik.

Ageismus má dvojí úroveň dopadu, na jedné straně na jedince jako konkrétní subjekt, na straně druhé na jedince jako příslušníka určité věkové skupiny, a tím tedy na celou tuto skupinu. Dopady ageismu tak mohou nabývat různých forem, Sýkorová (2007, s. 50) poukazuje na omezení sociálních rolí seniorů, znehodnocení statusu seniorů, strukturaci očekávání druhých vůči nim, odepírání rovných příležitostí a tím snižování životních šancí v mnoha ohledech.

Ageismus se projevuje různými způsoby v různých oblastech sociálního života. Těmito oblastmi jsou především trh práce, systém zdravotní a sociální péče, média, ale také rodinné prostředí a v podstatě jakékoli prostředí, kde dochází k mezigeneračnímu

---

⁵⁰ Obraz stáří vytvářený médii přibližuje např. Haškovcová (2010, s. 48-52).

kontaktu. Může přitom jít o různé formy, jimiž se ageismus projevuje, od již zmíněných stereotypů a předsudků, přes projevy nezájmu, pohrdání až odporu, až po přímé diskriminační praktiky v přístupu k seniorům.

Věková diskriminace je v našich podmínkách nejčastěji spojována s diskriminací v pracovním prostředí, resp. na trhu práce. Právě tento případ je přitom příkladem ageismu vztahujícího se nejen ke „skutečně starým“ lidem, neboť věková hranice v případě starších zaměstnanců bývá stanovena na věk padesáti let a řada nových oborů ji vidí dokonce už ve věku čtyřiceti, ale i pětatřiceti let (Vidovičová, Matasová 2006, s. 112). Baker (2006, s. 36) hovoří v souvislosti s diskriminací na trhu práce o dvou jejích typech, o *diskriminaci přímé*, která se projevuje přednostním přijímáním do pracovního poměru věkově mladších osob, ale také přednostním propouštěním starších zaměstnanců např. při reorganizaci, a o *diskriminaci nepřímé*⁵¹, která se projevuje neochotou zaměstnavatelů investovat do rozvoje dovedností a kvalifikace starších pracovníků při zavádění nových technologií, pracovních pozic apod. Vidovičová a Matasová (2006, s. 113) však upozorňují i na problematiku připisování určitých stereotypních charakteristik starším pracovníkům rozšířenou mezi českou veřejností. Nadpoloviční většina respondentů v rámci studie „Ageismus 2003“ uvedla, že starším pracovníkům chybí znalosti v oboru moderní techniky a počítačů a že mají problémy se sluchem a zrakem. Objevují se však také určité pozitivní stereotypy, např. téměř 80% respondentů věří, že starší pracovníci mají více zkušeností.

Kalvach (2006, s. 77) rozlišuje diskriminaci přímou hrubou vědomou a diskriminaci formou negativních stereotypů a předsudků⁵², podcenění a neznalostí. V souvislosti s diskriminací seniorů uvádí dvě její formy, *diskriminaci způsobenou individuálními postoji* a *diskriminaci systémovou* vyplývající ze společenských postojů a nástrojů (tamtéž). Ageismus je ve smyslu systémové diskriminace v našem prostředí např. problémem ve zdravotnictví a souvisejících službách, Ort (2004, s. 40) zmiňuje výskyt tzv. *inequity* (nespravedlnosti), kdy dochází k nerovnosti v poskytování zdravotní péče v tom smyslu, že starému člověku je odmítána nákladná zdravotní péče. Pernes a Solich (2006, s. 45) přitom upozorňují, že při průzkumu v rámci Svazu důchodců ČR bylo zjištěno jen velmi malé procentuální zastoupení těch, kteří se setkali s negativní diskriminací na základě věku. Autoři tuto skutečnost vysvětlují tím, že pro

---

⁵¹ Haškovcová (2002, s. 26) hovoří o diskriminaci nepřímé, kdy se i příslušníci střední generace v důsledku požadavků na pracovní pozice, jakými jsou znalost práce na PC, flexibilita, jazykové znalosti apod., cítí jako odepsaní.

⁵² Giddens přitom (1999, s. 552) poukazuje na nutnost oddělit diskriminaci od předsudků, neboť ačkoli jsou předsudky často příčinou diskriminace, mohou existovat i nezávisle na sobě.

řadu starších občanů jsou diskriminační prvky jakousi samozřejmostí v chování společnosti (tamtéž).

Kalvach (2006, s. 79) nicméně upozorňuje na nezbytnost poukázat též na existenci *pozitivních forem diskriminace seniorů*, když hovoří o tom, že „*křehkým seniorům se na geriatrických odděleních dostává ošetrovatelsko- rehabilitační i jiné péče v rozsahu, který je na standardním oddělení nedostupný*“ . Ort (2004, s. 59) zase uvádí určité její formy, jakými je např. poskytování slev na vstupném a v dopravě, příp. neplacení jízdného v MHD, které jsou dle něj výrazem snahy společnosti ulehčit seniorům život při jejich aktivitách.

Vyhraněnou formou ageismu, a také, jak podotýká Sýkorová (2007, s. 51), nejhrubší formou ageismu je násilí páchané na starších lidech, které je součástí široké problematiky *zneužívání seniorů*. Do této problematiky spadá *tělesné zneužívání* (fyzické ubližování, sexuální zneužívání), *citové* nebo *psychické zneužívání* (slovní výpady, vyhrožování, zesměšňování, vyloučení z rodiny atd.), *finanční vykořisťování* (odebírání důchodu nebo vymáhání darů ze strany rodiny) a *zanedbávání* (odepírání zdravotní péče a základních životních potřeb, sociálních kontaktů apod.) (Pernes, Solich 2006, s. 46).

Syndrom zneužívání seniorů⁵³ může přitom existovat jak na úrovni rodiny, resp. domácího prostředí, tak také v oblasti zdravotní a sociální péče, tedy v podobě institucionálního zneužívání⁵⁴ (Penhale 2006, s. 102). Kalvach a kol. (1997, s. 148) přitom chápe jako součást citového a psychického zneužívání i prosazování věkově diskriminačních, resp. ageistických tendencí, včetně zdůrazňování involučních a chorobných změn, nepotřebnosti, nadbytečnosti a obtížnosti seniorů, které jsou dle něj specifickými projevy odmítání a zavrhování stáří a starých lidí.

Postoje ke stáří a starým lidem a z nich plynoucí konkrétní chování vůči nim mají nepochybně velmi širokou škálu. Ageistické klima ve vztahu ke stáří nelze však v naší společnosti přehlédnout. I to je důvodem, proč je zdůrazňována myšlenka vytvoření důstojné a rovné společnosti pro všechny generace, pro jejíž naplnění je nezbytné odstranění stereotypního vnímání stáří a předsudků o životě a významu seniorů a následná integrace seniorů tak, jak je to definováno našim *Národním programem přípravy na stárnutí*. Jak ovšem upozorňuje Haškovcová (2010, s. 47), oficiální

---

⁵³ Komplementárně k syndromu zneužívání dětí (CAN) označován jako EAN – elder abuse and neglect. Více k této problematice např. Haškovcová (2002) nebo Penhale (2006).

⁵⁴ Problém s odhalením zneužívání seniorů tkví především psychických překážkách u seniorů, jednak jde o obtížnost přiznat si, že blízké osoby či pečovatelé na nich páchají terstný čin, jednak také o psychickou či ekonomickou závislost na agresorovi, jednak se u seniorů nich objevuje nechuť ke zveřejnění svého problému nebo strach ze sankcí agresora, případně i strach z úplné izolace (Lorman 2006, s. 59).

pozitivní představa stáří není příliš akceptována a stále tak existuje „*hluboký a nepříliš zdařile ukryvaný rozpor mezi tím, jak se chováme vůči starým lidem, a mezi tím, jak víme, že bychom se měli chovat*“. Mýty a předsudky stále ovlivňují náš pohled na stáří a utvářejí naše postoje ke stáří i starým lidem, a to i mezi odborníky⁵⁵. Fakt, že se na utváření a udržování takových předsudků a mýtů podílejí i sami senioři, vytváří přitom z celého problému „začarovaný kruh“.

---

⁵⁵ Tošnerová, která realizovala v letech 1999-2001 výzkum zaměřený na názory a postoje ke stáří, uvádí, že i profesionálové (pracující a pečující o staré lidi) prezentují stereotypy a míry o stáří a že u nich absentuje znalost o běžném zdravém stáří (2002, s. 39-40).

PRAKTICKÁ ČÁST

6 VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Cílem výzkumné části této diplomové práce je analýza reflexe stáří z hlediska mladé generace. Mladá generace je v realizovaném výzkumu reprezentována současnými středoškolskými studenty, konkrétně těmi, kteří žijí ve východočeském městečku Horní Jelení. Součástí této analýzy je odhalení vztahu a postojů této mladé generace k populaci seniorů.

Úkolem předkládané práce je zodpovězení následujících výzkumných otázek:

Hlavní výzkumná otázka:

- Jak současní středoškolští studenti vnímají stáří a seniory?

Dílčí otázky:

- Jak a na základě čeho je současnými středoškolskými studenty konstruován obraz stáří?
- Jak současní středoškolští studenti vymezují obsah kategorie „senior“?
- Jaké postoje vzhledem k seniorům se u současných středoškolských studentů objevují?
- Které aspekty ovlivňují názory a postoje současných středoškolských studentů k otázce stáří a k populaci seniorů?

Výzkumné otázky byly stanoveny na počátku výzkumu, v souladu s charakterem kvalitativní výzkumné strategie byly pak v jeho průběhu modifikovány. Jejich konečná podoba byla do jisté míry ovlivněna jak teoretickými, tak výzkumnými poznatky, z nichž celá tato práce vychází.

7 METODOLOGIE

Jak je patrné z vysvětlení cílů této práce, jde v ní především o nalezení subjektivních významů, které jsou zkoumanou skupinou připisovány stáří, o nalezení subjektivních názorů skupiny na seniory a o odhalení vztahu a postojů ke stáří a seniorům z hlediska zkoumané skupiny středoškolských studentů. Za vhodnou strategii⁵⁶ výzkumu pro tento účel byla zvolena strategie výzkumu kvalitativního. Pro přípravu sběru informací i pro sběr informací samotný byla zvolena technika kvalitativního výzkumu, kterou je interview, pro vyhodnocení těchto informací potom kvalitativně provedená analýza a interpretace.

V následujících podkapitolách je, spíše stručně, teoreticky rozebráno téma hlavní výzkumné strategie této práce, tedy strategie kvalitativního výzkumu, a dále téma metod a technik, které jsou užity v tomto konkrétním případě. Součástí této kapitoly je rovněž vymezení charakteristik zkoumané skupiny.

7.1 Strategie výzkumného šetření - kvalitativní výzkum

Kvalitativní přístup v sociálních vědách se rozvinul jako reakce na dominanci kvantitativních metod vycházejících z pozitivismu a využívajících hypoteticko - deduktivního principu při řešení výzkumných otázek. Právě jako protiklad k přístupu kvantitativnímu bývá často kvalitativní výzkum vymezen jako nenumerické šetření, šetření, které nevyužívá statistické metody, jež jsou typické právě pro výzkum kvantitativní (srov. např. Strauss, Corbinová 1999)⁵⁷.

Loučková (2010, s. 46) uvádí, že klíčovými termíny v kvalitativním výzkumném přístupu jsou termíny „*subjektivita*“ a „*význam*“. V kvalitativním výzkumu jsou primárně důležité respondentovy zkušenosti, postoje, jeho znalost, tedy subjektivní dimenze problému. Úkolem výzkumníka je „*nalézt významné struktury v množině všech proměnných, které respondent považuje za relevantní*“ (Disman 2000, s. 290). Záměrem kvalitativního výzkumu je tedy porozumění významům, které jsou samotnými subjekty připisovány určité sociální realitě. Výzkumník se snaží tyto významy identifikovat a následně interpretovat, přičemž klade důraz na jejich kontextuálnost. Jak tedy uvádí Strauss a Corbinová (1999, s. 11), kvalitativně provedený výzkum nám může „*pomoci získat o jevu detailní informace, které se kvantitativními metodami obtížně podchycují*“.

---

⁵⁶ Termín strategie je v tomto smyslu užíván pro označení postupu k dosažení výzkumného cíle.

⁵⁷ Opozice těchto dvou přístupů bývá často zdůrazňována zastánci jednoho či druhého typu výzkumného postupu, oba přístupy lze nicméně chápat jako komplementární, tedy vzájemně se doplňující.

Předmětem kvalitativního výzkumu tak může být cokoli, co má smysl prozkoumat zevnitř (Loučková 2010, s. 49).

Kvalitativní přístup užívá při řešení výzkumných otázek principu indukce. Teorie je tedy vytvářena na základě dat, jinými slovy data jsou používána k odvození teorie, nikoli pro její testování, jak je tomu v případě kvantitativního výzkumu. Induktivní postup určuje dále některé charakteristické rysy kvalitativního výzkumu – tím, že nevycházíme z předem formulované teorie, ale že tato teorie vzniká až v průběhu sběru dat a během její analýzy, je samotný výzkum poměrně pružný. Jak upozorňuje Disman (2000, s. 301), informace, které se postupně vynořují v datech, a jejich předběžná interpretace vedou výzkumníka k formulování nových otázek, které budou pokládány v tomto nebo v následujícím rozhovoru. Tato pružnost, která je tedy dána nutností reflexe vývoje výzkumu, dále může způsobit, že samotné výzkumné otázky mohou vznikat, nebo být modifikovány přímo v průběhu výzkumu. Výzkumník tak během kvalitativního výzkumu postupně konstruuje obraz, který získává obrys v průběhu sběru dat a jejich analýzy (Hendl 2008, s. 50).

Dalším charakteristickým rysem, který vyplývá z logiky induktivního přístupu a z předchozího odstavce a který opět dokládá pružnost kvalitativního výzkumu, je skutečnost, že analýza dat probíhá průběžně, tj. již ve fázi sběru dat. Na základě této průběžné analýzy se pak výzkum přizpůsobuje jeho aktuálním potřebám. Tento spojitý proces dotazování, analýzy a propracovávání získaných poznatků je prováděn tak dlouho, dokud získáváme nové informace (Loučková 2010, s. 47). Stav, kdy se již neobjevují žádné nové informace, je nazýván teoretickým nasycením, resp. teoretickou saturací (např. Hendl 2008, Strauss, Corbinová 1999).

Lze říci, že princip teoretické saturace ovlivňuje rozsah výzkumného souboru. Ten je považován za dostatečný právě v případě, kdy již data ani s přibývajícím počtem informátorů nepřinášejí nové poznatky. Co se týká způsobu výběru výzkumného souboru v kvalitativním výzkumu, ten může mít různý charakter, Hendl (2008, s. 149) v této souvislosti hovoří o tom, že jednotky nebo případy výzkumu jsou však spíše „volenými jednotkami“ než „jednotkami výběrovými“, jak je tomu ve výzkumu kvantitativním. Volenými proto, že sám výzkumník volí, s kterými osobami bude proveden rozhovor, z jakých skupin budou zkoumaní jedinci pocházet, ale také které rozhovory budou při analýze použity, které citace využijeme pro podporu tvrzení apod. Hendl (tamtéž) rovněž uvádí, že určení výzkumného souboru je postupné, a to dle konkrétních potřeb, které vyplývají z průběhu výzkumu.

Vzhledem k tomu, že kvalitativní výzkum je prováděn na mikroúrovni, zabývá se tedy omezeným počtem jedinců, a to v určitém vymezeném prostoru, je v souvislosti s ním často zmiňována obtížnost generalizace⁵⁸, tj. zobecnění jeho výsledků. Na druhou stranu ovšem poskytuje hlubší vhled do zkoumané problematiky, a právě v tom je spatřována jeho síla. Skutečnost, že kvalitativní data se vyznačují svojí kontextuálností, se odráží i ve zprávě o jejich analýze, kdy interpretace dat je doplňována plnými citacemi částí interview, výňatky z terénních zápisků apod. (Hendl 2008, s. 223).

7.2 Metody a techniky užití při realizaci výzkumného šetření

7.2.1 Techniky získávání informací

Základní technikou sběru informací, která byla využita v tomto výzkumu, je technika semistrukturovaného (polostrukurovaného) rozhovoru⁵⁹. Tato technika byla zvolena jako vhodný způsob získávání dat především proto, že dotazovanému poskytuje dostatečný prostor pro vyjádření svého subjektivního pohledu, a zároveň výzkumníkovi nabízí možnost regulovat průběh rozhovoru tím, že dotazovaného směřuje k zodpovězení všech relevantních otázek. Jinými slovy proto, že „*pomáhá udržet zaměření rozhovoru, ale dovoluje dotazovanému zároveň uplatnit vlastní perspektivy a zkušenosti*“ (Hendl 2008, s. 174).

Pro tento druh rozhovoru je typické, že výzkumník má připravený určitý okruh otázek nebo témat, která mají být v rámci rozhovoru probrána, jejich pořadí však určuje konkrétní kontext interview. Do značné míry se na něm tedy podílí sám respondent. Tím, že se výzkumník při sběru dat přizpůsobuje respondentovi, dává mu možnost vyjevit své subjektivní názory a pohledy (Hendl 2008, s. 166). Semistrukturovaný rozhovor obvykle začíná určitou otázkou položenou výzkumníkem, dále se potom odvíjí podle kontextu, který svou výpovědí vytváří dotazovaný. Výzkumník dotazovaného „*navádí*“ určitým směrem a doplňuje jeho odpovědi vhodnými otázkami. Rovněž formulace otázek jsou dosti volné, a to právě díky přizpůsobení se kontextu a charakteru rozhovoru. Kvalitativní rozhovor by tak měl být v podstatě rovnocennou komunikací mezi výzkumníkem a respondentem, kdy „*mizí hranice mezi rolí výzkumníka a rolí zkoumané osoby, oba jsou rovnocennými partnery*“ (Disman 2000, s. 300). Vzhledem k tomu, že rozhovoru dává formu teprve sama interakce s respondentem, je v tomto

---

⁵⁸ Ivana Loučková (2010, s. 62) upozorňuje, že v souvislosti s kvalitativním výzkumem je vhodnějším termínem termín „přenositelnost“. Přenositelnost znamená možnost aplikace závěrů určité studie na studii jinou, a to za předpokladu jejich obdobného kontextu.

⁵⁹ Též označován jako rozhovor s návodem (např. Hendl 2008).

smyslu respondentem spoluautorem znění otázek a v důsledku tedy také spoluautorem výzkumu samého (Disman 2000, s. 308).

Je nicméně důležité dodržet některé zásady pro vedení takového interview, aby nedocházelo k nežádoucímu zkreslení. Především je nutné vytvářet otázky tak, aby samy o sobě nemanipulovaly respondentem, aby mu nepodsouvaly odpovědi, aby byly jasné a srozumitelné. Otázky by proto měly být otevřené, neutrální – měli bychom konstruovat otázky tak, aby nebyly sugestivní, při jejich pokládání bychom se měli vyhýbat nepřehlednosti, kterou způsobuje položení několika otázek najednou (tzv. vícehlavňové otázky). Důležité je i zachování neutrálního postoje výzkumníka k odpovědím respondentů (to souvisí s kladením neutrálních otázek) tak, aby nedocházelo k nežádoucímu ovlivnění respondentových odpovědí. Vhodnou strategií při dotazování je také kombinace otázek přímých s otázkami nepřímými, někdy lze zařazovat i otázky projekční⁶⁰.

Disman (2000, s. 156) upozorňuje v souvislosti s technikou dotazování na možnost zkreslení na základě tzv. haló efektu. Jde o situaci, kdy každá předchozí otázka může ovlivnit odpovědi na všechny otázky následující. Takovému zkreslení se lze do značné míry vyhnout, pokud bude výzkumník pružně reagovat na kontext, který svými odpověďmi vytváří sám respondent, a právě to umožňuje technika semistrukturovaného rozhovoru.

Je nutné reflektovat rovněž problém možného zkreslení typu „*měření jako zdroj změny*“, kde jde o to, že samotný „*výzkumný proces může vyvolat ve zkoumaných osobách postoje, které předtím neexistovaly*“ (tamtéž, s. 132).

Jiným typem zkreslení může být zkreslení, k němuž dochází v procesu záznamu odpovědí. Jak rovněž upozorňuje Disman (2000, s. 60), způsob záznamu může narušit přirozený charakter interakce mezi tazatelem a zkoumanou osobou. V kvalitativním výzkumu jsou často používanými prostředky k záznamu odpovědí diktafon nebo videokamera. Tyto technické prostředky usnadňují výzkumníkovi zaznamenat skutečně všechny detaily rozhovoru, které jsou potřebné při jejich další analýze, zároveň dovolují výzkumníkovi plné soustředění na vzájemnou interakci s dotazovaným. Na druhou stranu je v souvislosti s jejich používáním důležitá reflexe určitých problémů. Jde především o nutnost zvážit, zda používaná technika sama nebude zdrojem zkreslení odpovědí, a to v tom smyslu, že respondentovi její použití neposkytuje pocit (ani záruku) naprosté anonymity a ten má tak tendenci k určité stylizaci v odpovědích. Tato

---

⁶⁰ Projekční otázky jsou definovány jako otázky, „*jimiž se ptáme zdánlivě na názory a postoje jiných osob nebo lidí obecně, přičemž předpokládáme, že v respondentově odpovědi se odrazí jeho vlastní názory*“ (Disman 2000: 153).

okolnost může být skutečně velkým problémem, a je na samotném výzkumníkovi, aby zvážil, zda výzkumu nebude užívání technických prostředků záznamu odpovědí spíše na škodu.

Na tomto místě se dostáváme k etickým otázkám, které musí každý výzkum reflektovat. Jednou ze zásad při provádění výzkumu je seznámení potenciálních informátorů s okolnostmi výzkumu, ačkoli závisí na potřebách samotného výzkumu, do jaké míry. V každém případě je nezbytné získat souhlas s účastí jedince na výzkumu a souhlas se zpracováním informací, které výzkumníkovi poskytne. Rovněž zaručení anonymity je jedním z dodržovaných etických standardů při realizaci výzkumu. V ideálním případě by ani samotnému výzkumníkovi neměla být známá identita účastníků výzkumu, samozřejmostí je pak zajištění anonymity při zpracování informací (srov. např. Hendl 2008).

Všechna výše zmíněná doporučení pro kvalitně provedený výzkum při použití techniky kvalitativního dotazování jsem se samozřejmě snažila ve svém výzkumu zohlednit. Mým záměrem bylo, aby respondenti v rozhovoru dostali dostatečný prostor pro objasnění svých subjektivních názorů a postojů vztahujících se ke zkoumanému tématu, tedy k problematice stáří a seniorů. Zároveň jsem měla připravený seznam určitých témat, na která se během rozhovoru mělo dostat, jak je samozřejmě pro semistrukturovaný rozhovor typické. Tento seznam obsahoval i konkrétní otázky pro případ menší aktivity respondenta⁶¹. Pro vytvoření návodu k rozhovoru byly využity informace, které jsem získala studiem literatury vztahující se k tématu stáří a mezigeneračních vztahů. Lze tedy říci, že také studium písemných pramenů je metodou užitou při realizaci tohoto výzkumu.

Studium odborné literatury má samozřejmě i v kvalitativně vedeném výzkumu své místo. Jak uvádí Strauss a Corbinová (1999, s. 33), „*do výzkumné situace přicházíme s nějakými znalostmi z odborné literatury a je důležité vzít to na vědomí a využít toho*“. Význam prostudované literatury spočívá právě v podněcování otázek, tzn., že ji lze využít pro konstrukci otázek pro první rozhovory (dále jsou otázky modifikovány dle konkrétního kontextu a potřeb výzkumu, jak již bylo výše několikrát zmíněno). Literatura také může poskytnout základní pojmy a vztahy, které je možné porovnávat s výzkumnými výsledky (Strauss, Corbinová 1999, s. 34). Na druhé straně je ovšem nezbytné, aby výzkumník byl schopen oprostit se od určité předpojatosti, tedy aby byl schopen oprostit se od apriorní zkušenosti získané právě studiem literatury, a to z důvodu možného zkreslení ve výzkumu ze strany samotného výzkumníka (srov. např.

---

⁶¹ Návod k rozhovoru je součástí přílohy.

Loučková 2010). Výzkumník tak bezpodmínečně musí reflektovat vlastní postavení ve výzkumu, ať už jde o reflexi jeho role jako role výzkumníka, nebo právě o reflexi svých osobních znalostí, názorů, postojů, které mu mohou bránit vidět problém očima účastníků výzkumu. Vyplývá to ze skutečnosti, že v kvalitativním výzkumu je prostředkem získávání dat sám výzkumník.

Zbývá ještě krátce zmínit techniku pozorování, která je využívána v případě přímých osobních rozhovorů a která je přirozeně součástí každé interakce. Pozorování vnějších projevů člověka při interakci, jeho forem mimoslovní komunikace, tj. např. mimiky, gestiky, tónu a barvy hlasu apod., je velmi důležité pro správné uchopení toho, co respondent sděluje. Důraz tedy není kladen pouze na to, co je obsahem sdělení, ale také na to, jakou formou bylo sdělení podáno. Dále jsem samozřejmě měla možnost pozorovat přirozené prostředí respondentů, kde se rozhovory uskutečňovaly, tedy i samotné město Horní Jelení, kde výzkum probíhal.

7.2.2 Metoda práce se získanými informacemi

Pro vyhodnocování získaných dat byla využita kvalitativní analýza, jejíž podstatou je nenumerické zpracování dat založené na systematické organizaci dat s cílem „odhalit témata, pravidelnosti, datové konfigurace, formy, kvality a vztahy“ (Hendl 2008, s. 223). Tento proces rozkrývání dat směrem k jejich interpretaci, kdy jsou data systematicky prohledávána s cílem najít v nich pravidelnosti a odhalit určité kategorie a vztahy mezi nimi, je označován jako kódování. Výsledky této analýzy jsou potom zpětně integrovány a jsou interpretovány holisticky, tj. jako celek (Hendl 2008, s. 226).

Při počátečním průchodu daty dochází k odhalování určitých témat ve výpovědích, které mají vztah k výzkumným otázkám, dochází tedy k tematickému rozkrytí textu a ke konceptualizaci údajů. Tato část analýzy je nazývána otevřeným kódováním (Strauss, Corbinová 1999, s. 41)⁶². Mezi nalezenými kategoriemi je následně vyhledáváno vzájemné spojení. Proces kódování může být přitom prováděn různými způsoby – lze využít analýzy řádek po řádku, analýzy po větách či odstavcích, které umožňují získat souvislosti, nebo analýzy po rozhovorech jako celcích, což umožňuje nelézt odlišnosti či podobnosti vzhledem k rozhovorům ostatním (tamtéž, s. 51).

---

⁶² Otevřené kódování je součástí metody zakotvené teorie, jejímiž autory jsou Anselm Strauss a Berry Glaser a jež byla dále rozpracována A. Straussem a Juliett Corbinovou. Dalšími částmi analýzy dat dle zakotvené teorie jsou kódování axiální a selektivní (více Strauss, Corbinová 1999).

Při práci s daty získanými při rozhovorech s respondenty z řad středoškolských studentů bylo využíváno výše popsaného procesu otevřeného kódování, kdy na základě opakovaných poslechnů provedených rozhovorů a na základě jejich částečné transkripce⁶³, tj. převodu na psaný text byly vyhledávány určité kategorie a tematické celky. Dalším krokem pak bylo vyhledávání spojitostí mezi těmito tématy a kategoriemi a snaha dát je vzájemně do souvislostí. Při analýze rozhovorů bylo postupováno nejprve po celých rozhovorech, následně po určených tematických celcích.

Jak již bylo několikrát zmíněno, pro kvalitativní výzkum je typické prolínání jednotlivých fází výzkumu. Od počátku sběru dat jsem proto získané informace opakovanými poslechy nahraných rozhovorů procházela a dělala si k nim poznámky. Tento zběžný průchod daty vedl především k nalézání nových zajímavých témat a otázek, které byly doplňovány k seznamu okruhů pro rozhovor. Zároveň jsem začala s prepisy celých prvních čtyř rozhovorů, dále již byly prepisovány pouze vybrané části rozhovorů. Poté, co byly realizovány rozhovory se čtrnácti respondenty, jsem na základě poznámek k rozhovorům došla k názoru, že informace k problematice stáří ze strany středoškolských studentů se již spíše opakují (ačkoli v každém rozhovoru je vždy něco výjimečného, což přirozeně souvisí s jedinečností každého respondenta a jeho prožívání). V průběhu průchodu daty byly nalézány určité tematické okruhy, resp. kategorie, které se do jisté míry překrývají s okruhy témat připravenými pro rozhovor.

Nalezené tematické okruhy a jejich hrubé obsahy mají tuto podobu:

I. reflexe a interpretace stáří:

- vymezení stáří na základě: → hranice stáří
→ charakteristiky stáří
- hodnocení stáří jako životního období + vlastní perspektivy

II. konstrukce obrazu seniorů:

- základní vymezení na základě: → hranice
→ charakteristiky
- stereotypy ve vnímání: → typické znaky, vlastnosti
- senior v rodině: → postavení, formy komunikace,
mezigenerační solidarita

---

⁶³ Prepisy částí rozhovorů, a tedy i citace v textu, nejsou doslovné, a to ve smyslu jejich určité stylistické úpravy. Jde především o vynechání vycpávkových slov, úpravu slovosledu apod. Forma jazyka (většinou nespisovná čeština) je však zachována. Úpravy ve stylistice nabízejí větší přehlednost v citacích, vzhledem k tomu, že důležitá je spíše obsahová rovina výpovědí, neměly by tyto úpravy být zdrojem zkreslení informací.

- senior ve společnosti: → postavení, problémy, reflexe „současného světa“ - porozumění, instituce penzionování, problematika zaměstnávání a zaměstnanosti seniorů
- aktivita vs. pasivita: → životní styl, životní náplň, záliby, sociální kontakty + hodnocení

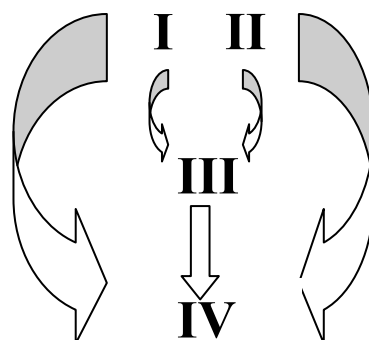
III. vztahově – postojová rovina

- porozumění a konflikt
- reflexe vzájemných vztahů

IV. zdroje

- osobní zkušenost vs. přejatá zkušenost (+ přítomnost stereotypů a předsudků)

Propojení základních tematických celků ve zkoumané problematice reflexe stáří, názorů na seniory a postojů k nim je vyjádřeno tímto schématem:

7.3 Charakteristiky zkoumaného souboru

Objektem výzkumu jsou příslušníci mladé generace studentů, konkrétně studentů středních škol, kteří dlouhodobě a trvale žijí v městě Horní Jelení. Celkem bylo provedeno čtrnáct rozhovorů s respondenty z řad těchto studentů, z toho osm respondentů je pohlaví mužského, šest respondentek pohlaví ženského. Věk respondentů se pohybuje v rozmezí sedmnácti až devatenácti let. Do určité míry tak byla předem dána struktura výběru, a to sociodemografickými parametry pohlaví, věku, bydliště a typu probíhajícího vzdělání. Sjednocujícím prvkem je zde místo bydliště a blízké věkové zařazení, a také status studenta střední školy, ačkoli jsou zde zastoupeni studenti různých typů středních škol. Konkrétně jde o následující zastoupení studentů těchto typů škol: gymnázium (3 respondenti), SŠ automobilní (1 respondent), SŠ obchodu a služeb (2 respondenti), SŠ zdravotní (3 respondenti), SŠ pedagogická

(1 respondent), SŠ průmyslová strojní (2 respondenti), SŠ průmyslová stavební (2 respondenti). Vzhledem k tomu, že tato práce si neklade za cíl zjistit, zda zaměření respondenta⁶⁴ má vliv na reflexi stáří a postoje k seniorům⁶⁵, bylo rozhodnuto, že v zájmu zachování anonymity nebude tento údaj o studované střední škole přiřazen k informacím o věku a pohlaví respondenta. K tomuto kroku bylo přistoupeno také s ohledem na to, že lokalita výzkumu patří k velmi malým městům a bylo by tedy možné na základě tohoto přiřazení osobu respondenta snáze identifikovat.

Následující tabulka přehledně zachycuje základní informace o respondentech a s nimi provedených rozhovorech:

Interview číslo – označení respondenta ⁶⁶	Pohlaví respondenta	Věk respondenta	Datum uskutečnění rozhovoru ⁶⁷	Místo uskutečnění rozhovoru ⁶⁸
1 – R1	žena	19 let	18. 6. 2010	doma
2 – R2	muž	17 let	18. 6. 2010	doma
3 – R3	muž	18 let	22. 6. 2010	místní restaurace ⁶⁹
4 – R4	muž	18 let	28. 6. 2010	místní restaurace
5 – R5	muž	18 let	29. 6. 2010	místní restaurace
6 – R6	žena	17 let	4. 7. 2010	doma
7 – R7	žena	18 let	4. 7. 2010	doma
8 – R8	muž	17 let	10. 7. 2010	místní restaurace
9 – R9	muž	18 let	10. 7. 2010	místní restaurace
10 – R10	žena	17 let	11. 7. 2010	doma

⁶⁴ Myšleno ve smyslu jeho studijního zaměření.

⁶⁵ Ačkoli to samozřejmě není vyloučeno, v některých případech to je dokonce z výpovědi patrné, a ačkoli požadavek na zastoupení různých typů škol byl sám o sobě zvažován právě z důvodu co nejširší možné názorové variability.

⁶⁶ Z důvodu zachování anonymity je v této práci pro identifikaci respondentů užito pouze symbolického označení.

⁶⁷ Toto datum je datem prvního rozhovoru, který byl s respondentem uskutečněn. S některými respondenty bylo v zájmu doplnění, příp. upřesnění informací realizováno další setkání, a předpokládám, že v průběhu zpracování dat tomu tak ještě bude.

⁶⁸ Na tomto místě bych ráda zdůraznila, že prostředí, ve kterém se rozhovory odehrávaly, bylo ve všech případech voleno samotnými respondenty. Tato skutečnost vychází z požadavku na vedení interview s dotazovaným v jeho přirozeném prostředí (srov. např. Loučková 2010).

⁶⁹ Rozhovor v prostředí restaurace byl realizován v soukromí odděleného salonku.

11 – R11	muž	19 let	23. 7. 2010	veřejné prostranství
12 – R12	muž	18 let	1. 8. 2010	doma
13 – R13	žena	17 let	20. 8. 2010	místní restaurace
14 – R14	žena	19 let	20. 8. 2010	místní restaurace

Kromě těchto významných faktorů, které určovaly konstruování výzkumného souboru, byla při konstrukci skupiny využita také metoda sněhové koule (snowball sampling). Tato metoda spočívá ve výběru respondentů způsobem, kdy nás k dalším členům cílové skupiny navede nějaký původní informátor (Disman 2000, s. 114). Musím konstatovat, že v tomto případě byla metoda sněhové koule beze zbytku „naplněna“, neboť řetězec se v žádném místě nepřerušil. Doporučení konkrétních osob, které se mými informátory již staly, sehrálo vždy pozitivní roli.

První přístup k informátorům jsem měla ulehčený díky obyvatelce města Horní Jelení⁷⁰, s níž mě pojí afinní příbuzenský vztah a která mně zprostředkovala první kontakt na jednoho z respondentů. Ten mě následně představil dalšímu respondentovi, který mně poté pomohl uvést se respondentům dalším. Již samotný způsob konstrukce skupiny tak poukazuje na fakt, že závěry tohoto výzkumu není možné zobecňovat.

---

⁷⁰ Hendl upozorňuje na důležitost role tzv. dveřníků (gatekeepers), totiž osob, které zprostředkovávají přístup k respondentům. Zároveň upozorňuje na nutnost reflexe případného nezáměrného ovlivnění respondentů těmito zprostředkovávajícími osobami (Hendl 2008, s. 150).

8 INFORMACE O REALIZACI VÝZKUMU

8.1 Obecné informace o výzkumu

Výzkum zaměřený na reflexi stáří a seniorů středoškolskými studenty probíhal, v několika etapách. První z nich byla etapa předvýzkumu⁷¹, který byl proveden na jaře 2010. Pro účel předvýzkumu byl sestaven dotazník, který byl koncipován tak, aby postihl komplexně okruh výzkumných otázek a který obsahoval většinou otevřené, zčásti ale také uzavřené otázky. Tento dotazník byl rozdán mezi třicet studentů jedné pardubické střední školy, všemi oslovenými studenty vyplněn a následně analyzován. Účelem předvýzkumu bylo zjistit, která témata by v souvislosti se zkoumaným tématem mohla přinést zajímavé, případně nové informace, dále zjistit celkovou relevantnost jednotlivých témat a otázek, a to včetně správnosti jejich formulace z hlediska srozumitelnosti, jednoznačnosti. Výsledkem předvýzkumu bylo sestavení seznamu témat pro semistrukturované interview.

Samotný výzkum pak probíhal od června do září 2010, s některými respondenty bylo ještě uskutečněno krátké sezení pro doplnění, příp. upřesnění informací. V době, kdy jsem začala a realizací sběru dat prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů, jsem tedy již díky první etapě výzkumu měla jasnější představu o tematickém obsahu výzkumu, seznam samotných okruhů v návodu k rozhovoru byl však po prvních rozhovorech ještě několikrát doplněn.

Jak již bylo řečeno, lokalitou, kde probíhal samotný výzkum, je město Horní Jelení. Důvodem pro zúžení výběru respondentů na základě místa jejich bydliště je požadavek kvalitativního výzkumu na jeho zasazení do určitého konkrétního kontextu⁷². Město Horní Jelení pak bylo vybráno především z několika pragmatických důvodů. Prvním z nich je blízkost města vzhledem k mému bydlišti, bylo pro mě tedy poměrně lehce dosažitelné co do vzdálenosti, což je při nutnosti opakovaně se do lokality výzkumu vracet velkou výhodou. Druhým důvodem byla potom skutečnost, že pro mě toto prostředí nebylo zcela neznámé, již několik let je poměrně pravidelně navštěvuji. Určitá znalost lokality, a především několikaletá zkušenost se způsobem života této

---

⁷¹ Velký sociologický slovník (1996, s. 876) definuje předvýzkum jako „empirickou výzkumnou sondu realizovanou v rámci přípravné výzkumné fáze, která má buď orientační nebo ověřovací charakter, nebo pro komplexní prověření metodiky připravené pro terénní šetření“

⁷² Prostředí určitého lokálního společenství, ze kterého respondenti pocházejí, je přitom jistě významnou součástí sociálního prostředí, které má vztah ke způsobům sociální interakce, jejíž součástí je také mezigenerační interakce, resp. problematika mezigeneračních vztahů obecně. V souvislosti s dospívajícími studenty je možno prostředí lokálního společenství chápat jako činitel sociálního zrání.

obce mnou byly vnímány jako dobrá východiska pro kvalitativně provedený výzkum. Na druhou stranu je ale nezbytné zmínit, že jsem schopná toto prostředí vnímat s odstupem a že naprostou většinu studentů, kteří se stali mými respondenty, jsem před realizací výzkumu neznala vůbec, dva z nich potom zprostředkovaně skrze jejich příbuzné.

Jak již bylo uvedeno, po zprostředkování prvního rozhovoru mojí příbuznou byla již využívána pouze metoda sněhové koule. Všichni studenti, které jsem se svým výzkumným záměrem oslovila, se výzkumu zúčastnili. Musím říci, že každý z nich projevil ochotu mně s výzkumem pomoci, většina oslovených studentů byla poměrně komunikativní a při rozhovorech byli otevření a vesměs jsem je vnímala jako sebevědomé mladé lidi, kteří o tématu stáří skutečně přemýšleli.

8.2 Průběh rozhovorů

Průběh interview je ovlivněn řadou faktorů, které je důležité vzít v potaz již ve fázi přípravy rozhovorů. Jedná se přitom o faktory vnější i o faktory vnitřní. K vnějším faktorům patří všechny podmínky, za kterých je rozhovor veden, tj. místo a čas konání rozhovoru, způsob jeho zaznamenávání, ale také charakter rozhovoru (důležitou roli hraje např. to, zda se jedná o soukromé či skupinové interview – různé výzkumné záměry vyžadují různé typy rozhovorů). Z vnitřních faktorů lze jmenovat především osobnost výzkumníka, jeho komunikační schopnosti, schopnosti dobrého vedení rozhovoru, obecně jeho připravenost, a také osobnost jeho informátora a jeho komunikační schopnosti, postoje a vztah obou dvou k tématu rozhovoru, ale také jejich osobní sympatie.

Za primárně důležitý je možno označit první kontakt výzkumníka s respondentem, neboť právě tento moment určuje, zda vůbec dojde k dalšímu kontaktu a zda bude rozhovor realizován. Roli v tomto okamžiku sehrává několik okolností, k nimž patří především osoba výzkumníka a jeho vnímání potenciálním respondentem, ale také to, jakým způsobem bude výzkum „uveden“.

Postavení v roli výzkumníka je ovlivněno různými faktory, ať jde o pohlaví, věk, profesi, sociální zařazení ve smyslu příslušnosti v určité skupině apod. V mém konkrétním případě sehrála pozitivní roli poměrná věková blízkost vzhledem ke zkoumané skupině, ale také účel výzkumu – totiž jeho prezentace v diplomové práci, a tedy fakt, že mně informátoři mohou být nápomocni při mém studiu.

Pokud se týká uvedení výzkumu, zde je klíčovým problémem vyvolání důvěry u potenciálních informátorů. Důležitou roli tak hraje představení výzkumu a seznámení

informátora s jeho případným postavením v rámci výzkumu a samozřejmě ujištění o zachování jeho anonymity s konkrétním vysvětlením, jak bude požadavku zachování anonymity dosaženo. Do jaké míry je informátor seznámen s výzkumným tématem, to je odvislé od výzkumníkovy záměru. Jde především o to, aby nebyla výpověď informátora ovlivněna již předem a aby tak nedošlo ke zkreslení dosažených informací⁷³. Při kontaktu se studenty jsem se proto představila jako vysokoškolská studentka, jejímž záměrem je sepsání závěrečné práce o problematice stárí. Byla jsem připravena případně toto sdělení rozšířit o vysvětlení, proč se na toto ptám mladých lidí, nicméně všichni respondenti bez výjimky s rozhovorem souhlasili již po tomto úvodu. Někteří z respondentů si se mnou následně domluvili schůzku, součástí této domluvy byla i volba místa⁷⁴ ze strany respondentů, kde se rozhovor bude realizovat, někteří respondenti svolili k provedení rozhovoru na místě (opět s jejich souhlasem s místem jeho provedení). Před samotným rozhovorem byli pak všichni respondenti informováni o tom, jak bude s jejich informacemi pracováno a jakou formou budou případně využity (citace za použití symbolického označení s přiřazením pohlaví a věku).

Při volbě místa rozhovoru bylo vždy respektováno přání respondenta, jak již bylo uvedeno. Téměř v polovině případů bylo místem konání rozhovorů prostředí domova respondentů, ve zbytku případů se rozhovory konaly na veřejných místech, která tito respondenti často navštěvují. Přirozené prostředí pro vedení rozhovorů, tj. prostředí, které je respondentovi blízké, je vhodným místem pro uskutečnění setkání především proto, že v tomto prostředí se respondent nejspíše bude přirozeně také cítit a chovat. Délka setkání, a tedy také trvání rozhovorů se v jednotlivých případech příliš nelišily, pohybovaly se v rozmezí 20 až 25 minut.

Jak je patrné z výše uvedených informací, šlo o přímé osobní rozhovory. Pro konkrétní výzkumný záměr je vždy třeba zohlednit počet účastníků rozhovoru. Je třeba zvážit, zda může kvůli přítomnosti dalších osob dojít k ovlivnění respondentovy výpovědi, a dále také otázku, zda nedojde k obtížím zaznamenávání rozhovoru v místě, kde mluví více lidí najednou. Z tohoto důvodu jsem se všemi účastníky vedla rozhovor soukromý, tedy i na veřejných místech bylo vyhledáno dostatečné soukromí tak, aby rozhovor nebyl nikým a ničím rušen.

Všechny rozhovory byly po předchozí domluvě nahrávány na diktafon, respondenti neměli k nahrávání námitek ani v jednom případě, přesto jsem je opakovaně ujišťovala, že jimi poskytnuté informace budou sloužit pouze účelům diplomové práce

---

⁷³ Z charakteru kvalitativního výzkumu, jehož těžištěm je výpověď zkoumané osoby, však vyplývá, že do určité míry se, právě kvůli oné subjektivitě ve výpovědích, zkreslení informací nelze vyhnout.

⁷⁴ Součástí tabulky v kapitole 7.2.3 jsou konkrétní místa provedení rozhovoru s respondenty.

a že je neposkytnu nikomu třetímu. Zaznamenávání rozhovorů bylo dle mého názoru přínosné, a to především proto, že díky němu nedochází ke zkreslení informací při samotném zaznamenávání, ani k jejich případnému vynechání či zapomenutí. Hlasový záznam navíc zachycuje i některé významné aspekty řeči jako je barva hlasu, jeho tón, projevy jako jsou smích, váhání apod. Nemám pocit, že by respondenti byli díky nahrávání méně otevření či komunikativní, naopak se mi zdálo, že tuto skutečnost buď nevnímali vůbec, nebo ji přestali vnímat po určité době.

Rozhovor byl zakončen otázkou na věk respondenta a typ studované střední školy, tyto informace mně byly bez výhrad sděleny. Následovala otázka na možnost opětovného setkání, které nebylo ani jedním z respondentů vyloučeno, a konečně poděkování za čas a ochotu respondenta.

9 LOKALITA VÝZKUMU

Město⁷⁵ Horní Jelení leží v Pardubickém kraji na východním okraji okresu Pardubice. Jeho poloha je zhruba uprostřed trojúhelníku, jehož vrcholy tvoří města Holice, Vysoké Mýto a Choceň. Město leží uprostřed hustých lesů Třebechovické pánve na rozhraní mezi Orlickým podhůřím a Polabskou nížinou. Je členem svazku obcí Mikroregion Holicko, který je zaměřen na řešení společných problémů obcí v různých oblastech rozvoje. Rovněž aktivně spolupracuje se svazkem obcí Mikroregion Podorlicko, jehož je taktéž členem. Město je tvořeno třemi místními částmi – Horní Jelení, Dolní Jelení, Rousínov – dohromady o rozloze 2448 ha.

V současné době žije v obci 1963 obyvatel⁷⁶, jejichž věkový průměr činí 37, 7 let. Věkové složení obyvatel Horního Jelení je následující:

Počet obyvatel ve věku	Celkem	Muži	Ženy
0 – 14 let	361	206	155
15 – 64 let	1313	648	665
65 a více let	289	108	181

Za poslední desetiletí přitom dochází k trvalému nárůstu počtu obyvatel, což souvisí s výstavbou 124 obecních domků. Došlo tak k poměrně výraznému přílivu především mladých rodin do města, což ovlivnilo výše uvedenou věkovou strukturu obce.

K dominantám města patří především kostel Nejsvětější Trojice ze samého počátku 17. století, který v nedávné době prošel generální rekonstrukcí, a také Mariánský sloup na náměstí. K největším turistickým lákadlům však patří samotná poloha města uprostřed hustých lesů, která zaručuje Hornímu Jelení čerstvý vzduch, a možnost výletů k nedalekým rybníkům v okolních lesích.

V obci se nacházejí všechny důležité objekty občanské vybavenosti – mateřská a základní devítiletá škola, pošta, praktický lékař pro děti i dospělé, stomatolog, lékárna, obecní knihovna, sportovní a fotbalové hřiště, obchody, restaurace apod. V Horním Jelení rovněž fungují dva domy s pečovatelskou službou pro seniory, nově je tu též zřízeno zařízení respitní péče Domov Simeon, jehož posláním je poskytovat krátkodobou pobytovou službu osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu

⁷⁵ Statut města byl Hornímu Jelení navrácen 10. října 2006.

⁷⁶ Údaj platný k 31. 12. 2009. Údaje jsou převzaty z Veřejné databáze ČSÚ dostupné z http://vdb.czso.cz/vdbvo/tabdetail.jsp?kapitola_id=5&pro_1_154=574996&cislotab=MOS+ZV01 [citováno 22. 10. 2010]

věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení a o které je jinak pečováno v jejich přirozeném sociálním prostředí. Dopravní obslužnost je zajištěna autobusovými spoji, které využívají především obyvatelé dojíždějící za prací a studenti dojíždějící do škol. Studenti středních škol dojíždějí za vzděláním, dle informací od nich samotných, do všech blízkých i vzdálenějších měst – Holice, Vysoké Mýto, Choceň, Pardubice, Chrudim, Hradec Králové, Litomyšl.

Město žije poměrně bohatým kulturním a společenským životem. Funguje zde sbor dobrovolných hasičů, fotbalový klub, skautský oddíl, dětský klub a další volnočasově zaměřené organizace. Horní Jelení je známé také v souvislosti s konáním Českého hudebního tábora mládeže. Každoročně tu též probíhá Mezinárodní festival trampských písní. Všechny akce, které se v obci konají, jsou místními obyvateli hojně navštěvovány a přijímány s velkým zájmem. Nejnavštěvovanější, a velmi oblíbená, jsou pravidelná fotbalová utkání, kde se schází věkově velmi různorodá skupina jelenských obyvatel. Dle mojí vlastní zkušenosti existuje v obci poměrně silná občanská soudržnost.

10 ANALÝZA DAT ZÍSKANÝCH PŘI VÝZKUMU

V následujících kapitolách budou rozebrána témata, která byla v rozhovorech s respondenty analyzována jako významná pro zjištění jejich názorů a též odhalení postojů ke stáří a seniorům. Analýza postojů respondentů ke stáří a starým lidem je součástí jednotlivých podkapitol a toto téma bude shrnuto a rozpracováno v samostatné kapitole⁷⁷. Rozsah jednotlivých kapitol a podkapitol, tj. širší rozpracování jednotlivých témat, je vzhledem k užití metodě kvalitativního výzkumu určena obsahem a šíří vlastních výpovědí respondentů.

10.1 Stáří a život ve stáří: reflexe a hodnocení pohledem středoškolských studentů

Tato kapitola se zabývá pohledem středoškolských studentů na stáří a na život současných českých seniorů. Věnuje se otázkám, jak studenti vnímají stáří jako životní období, jaké charakteristiky stáří přisuzují, jakou hodnotu přisuzují životu lidí v období stáří, a také se zabývá otázkou, jaké problémy mají dle názoru respondentů senioři v současné české společnosti.

10.1.1 Vybrané aspekty konstrukce obrazu stáří a obrazu seniorů – asociace k termínu stáří, způsob určování počátku stáří, vymezení termínu senior, typické charakteristiky seniorů

Asi každému člověku se při vyslovení pojmu stáří něco vybaví. Obsah *asociací středoškolských studentů k termínu stáří* přitom dle mého názoru významnou měrou vypovídá o jejich vnímání a hodnocení stáří jako životního období a o z tohoto vyplývajících postojích ke stáří. Asociace respondentů jsou tak jedním z aspektů, které nám mohou pomoci při odhalování způsobu pojetí stáří středoškolských studentů v širším smyslu slova.

Hned v úvodu je důležité uvést, že obsah výpovědí respondentů k tomuto tématu je ve valné většině případů poměrně široký. Asociace respondentů k pojmu stáří mají různorodý charakter, všemi rozhovory však prochází spojnice, jíž je kategorie „*zdraví*“. Tato kategorie je respondenty definována více či méně široce, jejím obsahem je především spojování stáří s fyzickou i psychickou involucí, jejímž důsledkem je zhoršení zdravotního fyzického a psychického stavu, a představy spojující stáří s výskytem nemocí. V některých případech jde pouze o obecné vymezení, v jiných se objevuje reflexe spojených problémů. Zdravotní problémy jsou dávány do souvislosti s psychickou stránkou života starého jedince, jsou zmiňovány takové problémy, jako je

⁷⁷ Kapitola 10.3 mezigenerační vztahy: stáří a senioři očima středoškolských studentů: závěry.

např. působení na celkový nebo aktuální psychický stav jedince a z toho vyplývající neadekvátní reakce vůči okolí, které zpětně působí na vztah člověka ke svému okolí a ke světu obecně a které se odráží i ve vztahu okolí ke starému jedinci. Především je ale se zhoršením zdravotního stavu ve stáří spojován problém různých omezení v běžných životních situacích, který ústí až v problém snížené soběstačnosti, nebo dokonce její úplné ztráty:

„Nejhorší jsou ty nemoci, když už ty některý fakt starý... Že už se o ně musej ty druhý starat. Jako že hodně. A že třeba tady ještě dobrý (poklepává si na čelo), ale ono už to nejde. To je fakt hrozný.“⁷⁸

Problém snížené soběstačnosti nebo její ztráty je přitom v naprosté většině případů nazírán pohledem samotných seniorů, pro které je závislost na pomoci druhých a faktická nemožnost rozhodovat o sobě samém také nesmírnou psychickou zátěží⁷⁹.

Lze tedy říci, že stáří je oslovenými studenty primárně spojováno se změnami v oblasti fyzického i psychického zdraví, které jsou hodnoceny jako výrazně negativní změna ve srovnání s předchozími obdobími života.

Další výrazně zastoupenou asociací ve vztahu k pojmu stáří je skupina názorů souhrnně označená jako „*obtížné období v životě člověka*“⁸⁰, která má sama o sobě negativně hodnotící charakter a která je opět spojována s negativními změnami, jež přináší stáří a jež jsou ve svých důsledcích zdrojem omezení v životě člověka. Kromě již zmíněných změn v souvislosti se zhoršením zdravotního fyzického a psychického stavu jsou obsahem těchto asociací též změny související s odchodem člověka do starobního důchodu.⁸¹

Objevují se též asociace spojující stáří se změnami vnějšího výrazu člověka, jakými je typická úprava zevnějšku, chůze o holi, bílé vlasy nebo vráscitá tvář. Tyto asociace se vyskytují především u respondentů ženského pohlaví a vyjadřují jejich zaměřenost na fyzický vzhled obecně a zároveň implicitně vyjádřenou obavu ze změny vzhledu způsobené stárnutím. Rovněž tato asociace má tedy spíše negativní charakter.

Vyskytují se nicméně také asociace, jež mají z hlediska hodnocení buď neutrální, nebo pozitivní význam. Jsou jimi asociace vlastních prarodičů v souvislosti se stářím, kategorie moudrost a životní zkušenost, oprostění od některých povinností⁸² a období

---

⁷⁸ Výpověď respondentky R7, Horní Jelení 2010.

⁷⁹ Dva respondenti vyjadřují též vnější pohled na tento problém. Závislost starého člověka na pomoci zvenčí je též zátěží pro okolí, nicméně spíše než o „břemenu“ nutné pomoci starému členu rodiny hovoří respondenti o pocitech smutku a bezmoci nad osudem blízké osoby.

⁸⁰ Tato asociace se objevuje u osmi respondentů z celkového počtu čtrnácti.

⁸¹ Blíže o tomto tématu pojednává kapitola 10.1.2.

⁸² Tato kategorie zahrnuje představy o životě ve stáří jako o období, kdy je člověk v důchodu, je oprostěn od povinností souvisejících s chozením do práce a v důsledku toho může mnohem svobodněji nakládat se svým

životního klidu a vyrovnanosti. Výše zmíněné asociace jsou již zastoupeny vždy méně než u poloviny respondentů. Objevují se též asociace, které jsou již zcela ojedinělé, v naprosté většině mají však negativní charakter.⁸³

Asociace k pojmu stáří jsou u jednotlivých respondentů různorodé jak z hlediska obsahu, tak i z hlediska rozsahu. Z výše uvedeného shrnutí vyplývá, že mají převážně negativní charakter. Stáří je v tomto kontextu vnímáno jako obtížné období, které je spojeno především se zhoršením tělesného a zdravotního stavu člověka a z něj plynoucích omezení, která mají v krajním případě charakter nesoběstačnosti, resp. závislosti na pomoci druhých osob. Na druhé straně je nutné říci, že pouze u jednoho respondenta se objevují v souvislosti se stářím čistě negativní asociace, v ostatních případech jsou vždy komplementárně zařazeny též jiné kategorie neutrálního či pozitivního rázu.

Asociace k pojmu stáří – schéma č. 1⁸⁴

Asociace	→ změny:	-pozitivní -neutrální -negativní	→ důsledek: omezení hodnocení: obtížné životní období	→stereotypizace
		-fyzické -psychické -sociální		

Asociace s termínem stáří je nicméně důležité dát do souvislostí s dalšími tematickými okruhy, které již daleko blíže rozebírají pohled středoškolských studentů na problematiku stáří a jejich postoje ke starým lidem. O způsobu pojetí stáří samozřejmě významně vypovídá mnoho různých ukazatelů. Jedním z nich je též *způsob určování počátku stáří*, resp. určité hranice, se kterou je počátek stáří ztotožňován. Právě způsob vymezení počátku stáří vytváří totiž rámec pro vnímání stáří jako životního období. Stáří tak může být v závislosti na různé době či na různých faktorech, jež se jeví pro pomyslný vstup do stáří jako relevantní, pojímáno velmi různorodě.

V rámci výpovědí panuje ve skupině respondentů poměrně velká variabilita názorů na otázku, jakým způsobem je možné definovat počátek stáří a se kterými faktory se identifikace stáří pojí. Necelá polovina respondentů⁸⁵ vymezuje počátek stáří věkem, resp. konkrétní číslovkou. Rozpětí uváděného věku je přitom mezi 40. a 60. rokem chronologického věku člověka. Převážná většina respondentů se však k určení

časem. Jak ovšem bude ještě rozvedeno, chápání této problematiky u většiny respondentů dosahuje hlubšího rozměru a není tedy vnímáno zcela jednoznačně pozitivně.

⁸³ Jde o asociaci obtížného shánění zaměstnání, umístování starých členů rodiny do domovů důchodců, osamělosti a smrti. Pozitivní význam v sobě nese asociace velké aktivity ve stáří.

⁸⁴ V zájmu přehlednosti jsou jednotlivá témata vyjádřena schematicky.

⁸⁵ Konkrétně jde o šest respondentů z celkového počtu čtrnácti.

počátku stáří vyjádřila slovně, a to včetně těch, kteří rovněž uvedli konkrétní či přibližný věk spojený s hranicí stáří.

Názory, které v souvislosti s vymezením hranice stáří padly, jsem zařadila do těchto tří skupin:

- vymezení subjektivně – individuální
- vymezení objektivně – individuální
- vymezení s důrazem na proces stárnutí

Vymezení *subjektivně – individuální* zahrnuje názory, dle kterých je podstatný především pohled samotného subjektu, jehož se případné zařazení do kategorie „stáří“ týká. Takové vymezení se shodně s vymezením na základě věku objevuje u necelé poloviny respondentů⁸⁶. V souvislosti s takovýmto způsobem určování počátku stáří u respondentů dochází též k určité reflexi problematičnosti vymezení typu „nechat to na pocitech jednotlivce“, neboť se objevuje důležitá poznámka:

„To je individuální, tak jak se kdo cejtí, že jo... Ale pro okolí existuje určitě nějaká hranice. Většinou asi věk nebo důchod.“

IB: „A jak to teda vnímáš Ty jako to okolí?“

„Já myslím, že by se měl brát ohled na to, jak to kdo cejtí.“⁸⁷

Do kategorie označené jako *vymezení objektivně – individuální* jsou zařazeny ty názory, které počátek stáří ztotožňují s určitou realitou, jež je respondenty chápána jako objektivně daná, tj. taková, která nezbytně nastane, nicméně u každého jedince individuálně v jiné době. Počátek stáří je v této souvislosti respondenty vnímán jako dosažení určité míry znaků stáří, a to v oblasti fyzické, psychické, ale též v kontextu sociálního postavení jedince.

V rámci této kategorie je zmiňován fyzický zdravotní stav člověka s poukázáním na míru jeho (ne)soběstačnosti, dále psychické změny spojené s obdobím stáří, jakými jsou zpomalení psychických procesů, obtížná adaptabilita a s tímto související snížená schopnost reagovat na změny, v jejímž důsledku dochází k situaci, kdy se dle respondentů staří lidé tzv. ztrácejí v současném světě, ale též změny vyplývající ze vstupu do penze jako je změna denního stereotypu, menší fyzická i psychická aktivita apod.

Právě tato kategorie nejčastěji doplňuje údaj o věku jako o znaku určujícím počátek stáří a je zde velmi dobře patrné, že respondenti vnímají stáří jako období změn výrazně negativních, takových, které jsou v přímém protikladu k jejich současným schopnostem, kompetencím a které středoškolské studenty chápou jako velmi významné

---

⁸⁶ Viz předchozí poznámka.

⁸⁷ Výpověď respondentky R13, Horní Jelení 2010.

ve svém vlastním životě. Jde především o kognitivní schopnosti člověka a také o jeho fyzický výkon.⁸⁸

Komparace mezi stářím a ostatními obdobími životního cyklu je také podstatou kategorie *vymezení s důrazem na proces stárnutí*, kde je kladen důraz na existenci rozdílů mezi staršími a mladšími jedinci⁸⁹, nicméně kde chybí explicitně vyjádřená hranice či konkrétní znaky, jež by určovaly samotné stáří:

„Určitě je nějaká hranice, kdy se člověk stává starým, protože je rozdíl, jestli je člověku třicet nebo šedesát. Ale jinak se to dá dost těžko oddělit nějak ostře, že jo. Je třeba nějaká hranice, kdy se člověk stane důchodcem, ale to nemusí být vždycky známka toho, že je jako starý. Ani podle vzhledu se to nedá vždycky určit. Tak nevím.“⁹⁰

Určování počátku stáří – schéma č. 2

Určení počátku stáří	subjektivně individuální	→ dodatečné začlenění věku	→ převažující interpretace: relativita
	objektivně individuální		
	stáří jako proces		

S otázkou určování počátku stáří, tedy s otázkou, odkdy se člověk stává starým, souvisí i otázka, kdo je dle respondentů seniorem, tj. otázka, koho je dle představ respondentů možné označit za seniora. Souvislost mezi těmito dvěma otázkami, resp. mezi kategoriemi „*starý člověk*“ a „*senior*“ vyplývá přitom z výpovědí respondentů, jejichž pohled na obsah těchto dvou kategorií je opět heterogenní a ve většině případů poněkud překvapivě nespojitý.

Ve více než polovině odpovědí⁹¹ se v souvislosti s vymezením pojmu senior objevuje v opisu slovo důchod, přičemž jde především o dva jeho významy. Seniorem je tak v tomto případě dle respondentů buď člověk, který je v důchodu, tedy člověk, jehož sociální postavení je charakterizováno pojmem „*důchodce*“, anebo je to člověk v důchodovém věku, který ale nemusí být reálně na penzi. Na první pohled nejde o významný rozdíl. Ten vyplývá až z hodnocení postavení člověka, který je či není respondenty označován za seniora, resp. člověka, který je či není důchodcem. Položíme-li si totiž otázku, zda existuje rozdíl v hodnocení člověka, který ve věku, v němž mu

⁸⁸ „Je třeba hrozný, že je člověk najednou takovej pomalej. Všechno jim dyl trvá. Než něco pochopěj a tak. To mě fakt děsí, že jednou budu taky takovej.“ Výpověď respondenta R8, Horní Jelení 2010.

„Pro mě je třeba ta hranice tak od čtyřiceti už. Protože když ty lidi hrajou fotbal, tak pro mě je to takový, že už si moc nekopnou. (...) Nemůžou sportovat, to si fakt neumím představit.“ Výpověď respondenta R9, Horní Jelení 210.

⁸⁹ Z pohledu chronologického věku.

⁹⁰ Výpověď respondentky R6, Horní Jelení 2010.

⁹¹ Osm respondentů z celkového počtu čtrnácti.

vzniká nárok na odchod do důchodu, do důchodu skutečně odešel, a člověka, který ve stejném věku takto neučinil, odpověď zní ano:

IB: „Kdo je podle Tebe senior? Jak to slovo chápeš?“

„No to je podle mě ten, kdo je v důchodu. Prostě když odejde z práce, je doma, už nepracuje, bere důchod. Starej člověk, kterej je důchodu, no.“

IB: „A co když ten starej člověk do důchodu neodejde a dál pracuje? To není senior?“

„Ne, to je normální člověk. Akorát je starej. Ale není senior.“

IB: „A když se Tě zeptám, jestli Ty sám v tom cejtíš nějaký rozdíl, když dva lidi stejného věku... když jeden teda je a jeden není senior?“

„Já si moc vážím těch, který do důchodu nejdou a dál pracujou. To fakt obdivuju. A i mně přijdou ty lidi jiný než ty klasický důchodci, asi že jsou pořád mezi lidma, neřešej náký kraviny a normálně rozuměj tomu, jak to dneska funguje.“⁹²

Pojem senior se v tomto pojetí stává poněkud přesnější charakteristikou, než jakou je vymezení na základě věku. Nutno však říci, že věkové zařazení v souvislosti s vymezením pojmu senior je většinou respondenty doplněno o další přidružené charakteristiky, jakými je především celkový vnější výraz člověka (bílé vlasy, chůze o holi, typické oblékání) a dále znaky prolínající se s charakteristikami stáří (zdravotní problémy, nemoci, zapomínání).

Definice pojmu senior – schéma č. 3

Senior	člověk v důchodu	→ rozdílné hodnocení	→ důsledky: změna životního stylu – pasivita, stereotyp	→ převažující interpretace: homogenita → stereotypizace
	člověk v důchodovém věku			
	charakteristické znaky			

Jak již bylo naznačeno, a jak ukazuje výše uvedená citace, označení starší či starý člověk a senior nejsou vždy respondenty chápána jako totožná⁹³. Objevuje se jednak pohled naznačující jistou posloupnost v dosažení těchto označení⁹⁴, jednak, a to především, pohled odlišující tato obě označení ve smyslu možnosti jeho prisouzení okolím. Zatímco pojem senior, resp. seniorský věk nebo seniorské období je v tomto kontextu chápáno jako označení životní etapy, která je vymezená objektivními ukazateli typu chronologický věk či vstup důchodu, pojem starý člověk dle názorů respondentů odkazuje k obtížnosti určení na základě takových znaků s příkláněním se k názoru,

⁹² Výpověď respondenta R4, Horní Jelení 2010.

⁹³ Pouze dva respondenti ze čtrnácti kladou mezi vztah pojmů starý člověk – senior rovnítko.

⁹⁴ Dle tohoto chápání pojmů starý člověk a senior stáří samo nastupuje dříve, než se člověk stane seniorem, tj. o člověku se již dá říci, že je starý, aniž by pro něj bylo vhodné označení senior:

„Senior je člověk už hodně starej, kterej zapomíná, je už třeba jakoby senilní, nebo třeba nemohoucí.“ Výpověď respondentky R7, Horní Jelení 2010.

nebo také naopak, člověk nejprve dosáhne seniorského věku, než se stane „skutečně starým“:

„Senioři, to jsou prostě starší lidi, třeba kolem padesátky. Starej člověk to je obtížnějc určitelný, ale je to už starší, třeba kolem šedesátky, tam pak závisí na různých věcech...“ Výpověď respondenta R8, Horní Jelení 2010.

že člověka lze označit za starého pouze v případě, že se tak sám cítí a že toto označení také sám připouští.

Vztah pojmů senior, starý člověk – schéma č. 4

Senior ↔ starý člověk	totožnost
	posloupnost v dosažení
	objektivní vs. subjektivní realita

Opět tedy v názorech středoškolských studentů můžeme vidět jejich poměrně velkou šíři, stejně tak jako v případě určování hranice stáří. Vzhledem k poměrně obsáhlým výpovědím k tématům určování počátku stáří a chápání pojmu senior a vzhledem k tomu, že se v souvislosti s těmito tématy neobjevují v jednotlivých výpovědích rozpory, lze navíc říci, že oslovení studenti se k problematice stáří vyjadřují bez zjednodušování či lhostejnosti a že se v jejich názorech poměrně silně objevuje vnímání stáří jako dynamického procesu⁹⁵.

Na druhé straně je ale zřejmé, že se ve vnímání oslovených studentů, v různé míře a v různých souvislostech, objevují stereotypní představy o stáří a starých lidech. Dokládají to všechny doposud rozebrané oblasti od asociací respondentů, které stáří spojují s nemocemi a nesoběstačností, po ztotožňování stáří s důchodem nebo vymezení pojmu senior skrze „typický“ vzhled. U respondentů se též ve velké míře objevuje způsob vymezení seniorské populace na základě určitých typických rysů, jejichž nositeli jsou dle názorů oslovených studentů senioři obecně.

Podíváme-li se blíže na pohled studentů na seniory prizmatem kategorie „*typické charakteristiky*“, je primárně důležité uvést, že všichni respondenti ve svých výpovědích vyslovují mínění, podle kterého období stáří s sebou nese *změny v osobnosti jedince*. To znamená, že tyto změny jsou přímo způsobeny samotným procesem stárnutí. Míra těchto změn a jejich charakter jsou nicméně dle respondentů již věcí individuální, závislou na konkrétní osobnosti stárnoucího, resp. starého jedince a také na jeho předchozí životní zkušenosti. I přes tuto explicitně vyjádřenou individualitu ve změnách stárnoucí osobnosti se však v reflexi některých respondentů⁹⁶ objevují tendence k jejich kategorizaci, jež je vyjádřena výčtem konkrétních osobnostních rysů⁹⁷. Velmi zjednodušeně mají senioři dle názorů respondentů tendenci stát se buď „hodnou starou

⁹⁵ Tato skutečnost je rozebírána i dále v textu.

⁹⁶ Objevuje se u čtyř respondentů z celkového počtu čtrnácti.

⁹⁷ Jde o tyto doslovně uvedené charakteristiky: „sebelitostiví, mrzutí, naštvání na okolní svět, nervní, vztekli versus schopní nadhledu, plní porozumění, důvěřiví, starostliví, laskaví“.

paní“ nebo „nevrlým dědkem“⁹⁸. Nutno ovšem říci, že ve vnímání oslovených studentů se objevují oba typy změn v osobnosti starého člověka, tedy ty, které jsou hodnoceny jako negativní, i ty, kterým je připisována pozitivní kvalita.

Pokud jde o obsah *typických vlastností*, dva respondenti tuto představu zcela odmítají. Přesto se také v jejich výpovědích objevují stereotypně laděné představy o seniorech, a to především v souvislosti s asociacemi ke stáří a s některými dalšími tematickými okruhy, jako jsou např. okruhy „*trávení volného času*“, „*porozumění současnému světu*“ aj. V ostatních případech se objevují konkrétně jmenované charakteristiky⁹⁹, jejichž drtivá většina je vnímána ve smyslu negativních rysů osobnosti. Čistě negativní vlastnosti na druhé straně zmiňují pouze dva respondenti, u všech ostatních se vždy vyskytuje alespoň jeden rys, jenž je chápán jako pozitivní, případně jako rys neutrálního významu.

Velmi často zmiňovanou charakteristikou, která prochází celou řadou témat, je *obtížná adaptabilita seniorů*. Skutečnost, že staří lidé se obtížněji přizpůsobují novým situacím a změnám obecně, je přitom vnímána dvojím způsobem. Na jedné straně je oslovenými studenty chápána jako projev snížené schopnosti adaptovat se, tedy jako důsledek stáří samotného, na straně druhé pak jako skutečnost, která je projevem vlastní vůle jedince, kdy adaptační schopnosti zůstávají v období stáří zachovány, široká životní zkušenost nicméně starému člověku dovoluje možnost volby takového řešení či ztotožnění se s určitou situací, kterou vyhodnotí jako lepší. Obtížná adaptabilita je seniorům paušálně přisuzována přesně polovinou respondentů, druhá polovina dotázaných klade důraz na subjektivitu¹⁰⁰ tohoto problému. Podle takového názoru mnoho seniorů velmi dobře reaguje na změny, snadno a rychle se přizpůsobují novým situacím, mají zájem o okolní svět a nové možnosti, které využívají ke svému

---

⁹⁸ V této souvislosti je též zajímavé povšimnout si určité disproporce mezi vnímáním starých žen a starých mužů. Na jiných místech rozhovorů si pak lze povšimnout též reflexe generových rozdílů v problematice stáří samotného, např. v kontextu problému osamělých starých žen.

⁹⁹ Některé z uvedených charakteristik nemají charakter osobnostních rysů, jsou nicméně také zařazeny do kategorie typických vlastností, neboť právě takto jsou respondenty chápány. Úplný výčet uváděných charakteristik (v doslovné podobě tak, jak jsou vymezeny respondenty) je takovýto: plačtivost, mrzutost, naštvanost, moudrost, protivnost, časně vstávání, touha být všude první, z nudy řeší blbosti, stereotyp jako preferovaný životní styl, nevrlost, zapšklost, zapomnětlivost, celková pomalost, nadhled, starostlivost, hovornost, upínání ke zvyklostem, obtížné přizpůsobování, zatrpklost, sebelítost, vzteklost, důvěřivost, laskavost.

¹⁰⁰ V souvislosti s tím se však také objevuje názor, který připouští individualitu v problému adaptace seniorů pouze do určité míry. Touto mírou je věk, odkdy již člověk obtížněji reaguje na změny a postupně je dokonce přestává zcela reflektovat. Tento názor je stejně jako u respondentů podporující druhý typ vysvětlení doložen osobní zkušeností:

„*Já bych řekla, že tam je zlom tak kolem pětasedmdesáti. Protože mám babičku, tý je šedesát tři, a normálně to všechno vnímá a úplně normálně to všechno chápe. A moje prababička, tý už je osmdesát pět, ta už vůbec nechápe. Ani o to nemá zájem, co je nový a co je jinak.*“ Výpověď respondentky R6, Horní Jelení 2010.

prospěchu, zatímco jiným vyhovuje zaběhlý stereotyp a využívají výhradně vyzkoušená řešení.

Jak již bylo řečeno, charakteristiky, jež jsou seniorům přisuzovány, jsou obecně dle respondentů přímo spojené s obdobím stáří. V pohledu respondentů se nicméně neobjevuje pouze povrchní vnímání charakteristik seniorů, ale též snaha o zdůvodnění jejich existence. Změny osobnosti v období stáří jsou např. vysvětlovány jako důsledek změn, které jsou se stářím spojovány¹⁰¹. Zároveň se v souvislosti s názorem, že senioři jsou nositeli určitých typických vlastností, objevuje u mnoha respondentů vyjádření určitého porozumění k této skutečnosti:

„Jsou prostě zvyklí na to, co bylo, na to z dřívější doby. Nerozuměj tomu, co je teď. No a nemůžeme jim to mít za zlé, že jo.“¹⁰²

Typické charakteristiky – schéma č. 5

Typické charakteristiky	→ osobnost seniora	→ změny osobnostních rysů	-pozitivní -negativní	→převažující interpretace: homogenita i relativita
	→psychosociální změny	→ nejvýraznější: obtížná adaptabilita	-důsledek snížené schopnosti adaptace -důsledek vlastní volby	→ porozumění
	→typické vlastnosti	→ -pozitivní -neutrální -negativní → -fyzické -psychické -sociální		→ stereotypizace

Ačkoli byl poměrně velkou částí skupiny respondentů deklarován názor, že stáří je věcí individuálního posouzení a u dvou respondentů se též objevuje popření existence charakteristických rysů starých lidí, všichni tito respondenti na jiném místě rozhovoru uvedli určité „objektivní“ znaky, jimiž se, dle názorů těchto respondentů, stáří vykazuje. Jde jednak o „*typický život seniora*“, a to ve smyslu jeho každodennosti, ale také v širším smyslu slova, tj. s ohledem na sociální rozměr života starého jedince, jednak

¹⁰¹ Jde jednak o změny fyzické, jednak o změny psychické, ale také je kladen důraz na změny, které souvisí s odchodem člověka do důchodu.

¹⁰² Výpověď respondenta R11, Horní Jelení 2010.

o související téma *postavení seniorů v současné české společnosti*. Těmito tématy se budou zabývat následující dvě kapitoly.

10.1.2 Život českého seniora

Představy respondentů o tom, jakým způsobem žijí lidé ve stáří, mají silně zobecňující charakter. V naprosté většině těchto představ je obsažen předpoklad, že všichni staří lidé žijí velmi podobným způsobem života, že jejich životní styl se postupně, dříve či později, stává stejným. Tato homogenost je spojována především s mezníkem, jímž je *odchod do důchodu*. Samotná skutečnost, že člověk přestává pracovat, a díky tomu je zcela pánem svého času, je přitom téměř všemi oslovenými studenty chápána ambivalentně.

Oproštění od povinností spojených se zaměstnáním, resp. možnost svobodného nakládání s volným časem, které jsou vnímány jako úplně největší přednost života ve stáří, se v nějaké podobě objevuje u všech respondentů. Všichni tito respondenti nicméně, rovněž v různé míře, reflektují problém tzv. „*role bez role starého člověka*“. Řada respondentů tak v této souvislosti zdůrazňuje nezbytnost existence prostředků seberealizace po odchodu člověka do důchodu, prostředků, které mu budou přinášet pocit, že jeho život má stále smysl:

„Já si myslím, že se většina těch lidí do toho důchodu těší, že si trochu odpochnou. Ale ono to tak ve finále stejně není, pak se stejně doma nuděj, najednou nevědí, co by... Naopak to může být pro ně těžký. Musej si najít něco, co je bude bavit, někdy lidi třeba choděj dál do práce. Třeba můj děda, ten pracuje furt.“¹⁰³

Kromě problému neplnohodnotného využívání nadbytku volného času a z něj plynoucích pocitů neúčelnosti, nenaplnění, až vlastní méněcennosti je jako problematické chápáno také omezení sociálních kontaktů, které může ve svém důsledku vést k pocitu osamění, dokonce až skutečné izolaci. Je však zmiňována také otázka poklesu životní úrovně v důsledku poklesu příjmů seniorů na penzi, se kterou může souviset též nucená změna životního stylu¹⁰⁴. Nadbytek volného času tak může být stejně tak pozitivním rysem života seniora na penzi jako negativním.

Jak vyplývá z výpovědí oslovených studentů, stáří je pro ně ve většině případů synonymem pasivity a také obdobím, které nepřináší příliš radostného, natožpak nového. Tato skutečnost je opět objasňována ve spojitosti se zhoršením zdravotního stavu ve stáří, s pocitem únavy a nedostatkem energie, které jsou respondenty vnímány

---

¹⁰³ Výpověď respondenta R8, Horní Jelení 2010.

¹⁰⁴ Jako příklad je uváděna situace, kdy se díky nízkému důchodu nedostává finančních prostředků na různé kulturní akce, cestování, ale třeba také na dražší a kvalitnější potraviny, v důsledku toho se způsob trávení času seniora stává pasivnějším a jeho zdravý životní styl postupně bere za své.

jako typické znaky stáří. Tyto skutečnosti jsou dle respondentů příčinou typicky sedavého způsobu života ve stáří a také jedním z nejdůležitějších důvodů¹⁰⁵, proč se postupně mění životní styl všech seniorů ke zhruba stejné podobě, ačkoli tento životní styl byl v předchozích životních obdobích různorodý. Způsob trávení volného času je tedy dle respondentů u všech seniorů velmi podobný, až téměř totožný. Výpovědi respondentů obsahují tři typy názorů na to, co je náplň života seniorů a jak senioři tráví svůj volný čas.

Životní styl seniorů – schéma č. 6

Životní styl	→ změny: homogenita	tzv. role bez role - nevyužitý čas	→ příčina: změny, které stáří přináší → nejvýraznější změna: odchod do důchodu	→ negativní hodnocení → stereotypizace
		omezení sociální sítě a kontaktů		
		pokles životní úrovně		
		pasivita		

- První z nich vymezuje životní náplň seniorů jako *orientaci na běžné činnosti*, tj. stereotypní každodennost, zahrnující starost o domácnost, vaření, sledování televize a zpráv, poslech rozhlasu, čtení denního tisku, nakupování, posedávání s přáteli, soužití s domácími mazlíčky apod. Takový způsob trávení času přitom podléhá negativnímu hodnocení ze strany respondentů, je vnímán jako nežádoucí nedostatek aktivity, uzavírání se do sebe, vyhýbání se kontaktům mimo vlastní vrstevnickou skupinu, které ve svém důsledku vedou až k izolaci od okolí a předčasnému „odchodu ze života“.

- Druhá skupina názorů vztahuje náplň života seniorů k *rozvíjení jejich zálib*, ať už jde o záliby celoživotní nebo o záliby nově nabyté. Mezi typické záliby starých lidí jsou řazeny např. kutilství, pletení, houbaření nebo rybaření. Objevují se zde též některé konkrétní příklady, které mají stejnou podobu jako výše zmíněné běžné činnosti, např. soužití s domácími mazlíčky, vaření nebo nakupování. Rozdíl je však v hodnocení, v tomto případě je totiž takový způsob trávení volného času vnímán jako způsob seberealizace, je mu tedy přisuzována pozitivní kvalita. Výrazně pozitivní hodnocení však respondenti přikládají takovým způsobům trávení volného času, které jsou vnímány jako aktivní¹⁰⁶. Jsou jimi různé formy sportování, cestování, chataření,

¹⁰⁵ Dalším takovým důvodem je potom finanční situace seniorů, která se mění v souvislosti s odchodem do důchodu.

¹⁰⁶ Pouze tři respondenti vnímají způsoby trávení volného času, resp. seniory samotné jako velmi aktivní, a tato skutečnost podléhá jejich kladnému hodnocení. U čtyř respondentů se objevují obě formy způsobů trávení volného času, spíše se ale kloní k pasivitě seniorů, aktivita seniorů je vnímána spíše jako výjimečná. Rovná polovina respondentů, tj. sedm z celkového počtu čtrnácti, vnímá seniory a jejich způsob trávení volného času jako pasivní.

zahrádkaření, brigády, aktivní setkávání s rodinou a vrstevníky (např. návštěvy restaurací a různých kulturních akcí) apod.¹⁰⁷

● Obě výše zmíněné a rozebrané kategorie pak doplňuje ještě kategorie „*orientace na rodinu*“, která je většinou zmiňována spolu s jedním z předchozích typů životní náplně seniorů. V kontextu rodinného zázemí je mimo jiné mnoha respondenty vnímán význam partnerského života ve stáří a případná hrozba osamělosti při ztrátě manžela či partnera¹⁰⁸. Osobní zkušenost respondentů nicméně fenomén osamělých vdov a vdovců vyvrací, dle názorů respondentů se senioři, jimž zemřel či z jiného důvodu chybí životní partner, obrací k širší rodině, případně do vlastní vrstevnické skupiny¹⁰⁹.

Ať už jsou však názory studentů na to, co je náplní života seniorů jakékoli, a ať je samotný způsob trávení jejich času studenty hodnocen pozitivně nebo negativně, objevuje se v souvislosti s tímto tématem vyjádření pocitu nedostatečnosti možností seniorů, na co svůj život orientovat, k čemu svůj život vztahovat. Pro vnímání této problematiky pohledem středoškolských studentů je typické, že respondenti kladou důraz na absenci jakékoli pozitivní životní perspektivy v období stáří. Dle respondentů tak už nelze v období stáří očekávat nic pozitivního, stáří přináší pouze změny negativního rázu, kromě již mnohokrát zmíněného zdravotního vztahu také umírání blízkých lidí¹¹⁰. Z tohoto důvodu je stáří samotné vnímáno jako období velmi homogenní, neboť ať už je život seniora orientován na jakoukoli výše zmíněnou oblast, je tato chápána jako jediná možnost, něco, co seniorům v životě „pouze zbývá“. Na druhou stranu ovšem respondenti seniorům přiznávají též možnost pocitu spokojenosti se svým životem, jejich životní orientace chápou studenti zároveň jako možný zdroj seberealizace seniorů¹¹¹.

---

¹⁰⁷ Na tomto místě je nicméně důležité uvést, že u obou výše zmíněných názorů na to, co je náplní života seniorů a jakým způsobem tráví senioři svůj čas, se bez ohledu na přisouzení hodnoty objevuje reflexe problému individuálních možností, souvisejících především se zdravotním stavem a finančními možnostmi.

¹⁰⁸ V této souvislosti si respondenti všimají i toho, že vdovství a s ním související hrozba osamělosti je významnou měrou problémem starých žen.

¹⁰⁹ Problematika orientace na rodinu, postavení seniora v rodině a rodinného zázemí je blíže rozebrána dále v textu.

¹¹⁰ Pokud jde o blízkost vlastního konce, ve výpovědích respondentů se často objevuje poněkud neočekávané chápání negativy skutečnosti, že smrt je se stářím neodmyslitelně spojena. Spíše než o smrti jako objektivní skutečnosti hovoří totiž respondenti o tom, že ve vědomí starých lidí existuje myšlenka na blízkost smrti vlastní osoby, určité smíření s vlastní smrtí, a dokonce jakési klidné očekávání smrti. Tato vyrovnanost starých lidí s blízkým koncem života je ze strany studentů předmětem odmítání a neschopnosti smířit se s takovým postojem k vlastní smrti, je přijímána s velkým neporozuměním: „*Nejhorší mi přijde taková ta odevzdanost, jako že už jenom čekaj na ten konec a jsou s tím úplně smířenéj. Pro ně je to třeba dobře, ale sakra, to přece není možný! Já to vůbec nechápu.*“ Výpověď respondentky R14, Horní Jelení, 2010.

¹¹¹ V tomto kontextu hovoří např. o radosti z pravidelného setkávání s rodinou, z úspěchů svých dětí a vnoučat, nebo o radosti z klidného života i případného stereotypu.

Životní náplň seniorů – schéma č. 7

Náplň	orientace na běžné činnosti	→pasivita	→negativní hodnocení	→ nedostatečnost v možnostech	→stereotypizace
	rozvíjení zálib	→aktivita (seberealizace)	→pozitivní hodnocení		
	orientace na mezilidské vztahy, resp. rodinu				

Vyjádření těchto názorů se zdá být poněkud nesourodé, až rozporné, nicméně toto odkazuje ke skutečnosti, že studenti jsou schopni reflektovat stáří nejen z vlastní perspektivy, ale též z perspektivy samotných seniorů. A zatímco jejich vlastním pohledem je období stáří spojeno obecně s negativními rysy a negativním hodnocením, pohledem samotných seniorů může být, dle názorů respondentů, období stáří hodnoceno kladně - alespoň po určitou dobu. Takové připuštění spokojenosti člověka s pasivitou stáří pramení přitom ze stereotypního vnímání seniorů jako „těch, kteří mají rádi klid“. Naprostá většina respondentů se však kloní k tomu, že všichni senioři se dříve či později ve stáří, především v důsledku zhoršování zdravotního stavu nebo z důvodu zklamání z rozporu mezi představami o životě v důchodu a realitou, dostanou do fáze, kdy se jejich život stane i pro ně samé neradostným obdobím.

Výjimečně se však objevuje též opačné přesvědčení, které stáří vnímá naopak poněkud zidealizovaně. Stáří je v tomto kontextu vnímáno jako období životního klidu, kdy jsou lidé vnitřně vyrovnaní, čerpají ze svých životních zkušeností, díky čemuž se vyhýbají jakýmkoli konfliktním situacím, včetně těch vycházejících zevnitř jejich vlastní osobnosti. Staří lidé jsou podle těchto představ zajištěni po stránce materiální i emocionální, jejich rodina jim poskytuje kvalitní zázemí. Stáří je vnímáno jako období klidného bilancování dosavadního života a období, které si člověk může konečně užít. Takové představy o stáří se objevují u dvou respondentů a odráží jejich vlastní zkušenost, neboť se tyto respondenti odkazují ke svým vlastním prarodičům¹¹²:

„Můžou si konečně užívat, to vidím u našich babi s dědou... pozitivní je, že všechno, co ten člověk moh udělat, má už za sebou, už je jenom s rodinou a užívá si idylku. Idylkou idylku!“¹¹³

¹¹² Jde přitom o seniory nacházející se v období raného stáří, tj. ve věku okolo pětadesáti let.

¹¹³ Výpověď respondenta R3, Horní Jelení, 2010.

Ať však mají představy o životní náplni seniorů a jejich způsobu trávení volného času jakýkoli charakter, významným je v této souvislosti fakt, že tyto představy jsou silně stereotypní. Zatímco např. při určování počátku stáří názory středoškolských studentů připouští individualitu, představy o tom, k čemu senioři vztahují své životy a čím se ve svém volném čase zabývají, podléhají silné generalizaci.

Čemu však studenti ve spojitosti se stářím přisuzují možnost individuálních odlišností, to je problematika *udržování sociálních kontaktů a kvalita mezilidských vztahů ve stáří*. Kvalita života ve stáří má s tímto tématem přímou souvislost, na tom se respondenti beze zbytku shodují. Též se shodují na tom, že pro seniory samotné jsou mezilidské vztahy a udržování sociálních kontaktů velmi důležitou hodnotou. Udržování kontaktů alespoň v rámci rodiny, lépe však v rámci vrstevnické skupiny, a nejlépe udržování širších intergeneračních vztahů je respondenty považováno za velmi důležité pro zachování „normálního života“ seniorů, tj. jako prevence před osamocněním a izolací, které ve svém důsledku vedou k „životnímu chátrání“. Naprostá většina respondentů si přitom myslí, že sami senioři jsou si těchto rizik vědomi, a proto se aktivně snaží o udržování sociálních kontaktů. Senioři se podle nich v závislosti na svých možnostech pravidelně scházejí se svými vrstevníky, případně alespoň udržují pravidelné kontakty v rámci rodiny, ať už jde o osobní styk nebo styk zprostředkovaný, především skrze telefon¹¹⁴:

„...a rádi si popovídaj. Hodně se setkávaj s ostatníma, jako s vrstevníkama svejma. Dost bych řekla takhle udržujou nějakou společenskou život, až jako víc než ty mladší, a to je právě, aby nebyli tolik sami. Když už třeba přišli o toho partnera. Nebo vůbec, i s mladejma v rodině, aby se necejtili sami tak starý.“¹¹⁵

Jak již bylo uvedeno, respondenti ve spojitosti s tématem udržování sociálních kontaktů a kvalitou mezilidských vztahů kladou důraz na jedinečnost osobnosti starého člověka, na zaměřenost jeho osobnosti ve smyslu extroverze či introverze. V závislosti na takovém zaměření mohou pak dle respondentů existovat určité typy lidí, které jsou náchylnější k riziku osamělého života, jejich svobodnou volbou může být život mezi čtyřmi stěnami, v určité izolaci pouze s partnerem, v horším případě bez něj. Respondenti nicméně vnímají i další faktory, které mají vliv na vznik rizika osamělého života ve stáří. Kromě faktoru prostředí, tj. faktu, zda žijí senioři v prostředí města či venkova, reflektují středoškolští studenti i problém postupného umírání vrstevníků a blízkých osob a obtížnější navazování nových kontaktů v důsledku omezených

---

¹¹⁴ Respondenti zde upozorňují na problém vzdálenosti mezi místy bydliště seniorů a jejich rodin.

¹¹⁵ Výpověď respondentky R10, Horní Jelení, 2010.

příležitostí¹¹⁶. Mezi respondenty však převládá názor, že čeští senioři zřídka kdy žijí osamoceně nebo v úplné izolaci. Ačkoli vnímají u seniorské populace větší riziko tohoto problému, a také větší míru existence osamocenému způsobu života než je tomu u mladších generací, respondenti tvrdí, že senioři sami se aktivně snaží této situaci předejít. K takovému způsobu vnímání přispívá též fakt, že u respondentů je velmi silně zastoupena představa fungující širší rodiny a kvalitního rodinného zázemí¹¹⁷.

Téma udržování sociálních kontaktů je tak respondenty chápáno i hodnoceno různě. Na jedné straně se objevují názory, že senioři zcela záměrně vyhledávají a udržují intergenerační vztahy, skrze které se udržují takzvaně v obraze a díky nimž jsou obratnější v mezigenerační komunikaci, a za to jsou také středoškolskými studenty oceňováni, na druhé straně se objevují názory, že senioři se do značné míry uzavírají ve vlastní vrstevnické skupině a intergenerační kontakty udržují maximálně v rámci rodiny. Tento druhý přístup ze strany seniorů je sice chápán jako víceméně přirozený, nicméně působí dle názorů respondentů samotným seniorům problémy s tzv. porozuměním současnému světu.

Sociální kontakty seniorů – schéma č. 8

Sociální kontakty	→ omezení:	→ odchod do důchodu	→ riziko samoty, smrt partnera = problém osamělosti ↕ → aktivní udržování kontaktů nebo volba izolace
		→ zdravotní stav	
		→ úmrtí blízkých	
	→ sociální síť:	→ rodina	
		→ vrstevníci	

Toto téma, spolu s některými dalšími problémy, jakými jsou např. problematické aspekty života seniorů v kontextu jejich sociálního života nebo postavení seniorů v české společnosti, je předmětem následující kapitoly.

10.1.3 Senior v současné české společnosti

Hned v úvodu této kapitoly je namístě uvést, že u všech oslovených studentů se na různých místech rozhovoru ve spojitosti s různými tématy vyskytuje názor, podle kterého je zcela přirozené, že hodnoty, životní styl, názory na život a na svět obecně se u jednotlivých generací liší a že tato odlišnost je nejmarkantnější mezi generacemi od sebe nejvíce vzdálenými. Lze tedy říci, že se u středoškolských studentů objevuje

¹¹⁶ Např. kvůli omezeným pohybovým možnostem seniorů nebo ztrátě možnosti navázání kontaktů na pracovišti.

¹¹⁷ Blíže k tomuto v kapitole 10.2.2.

reflexe problematiky tzv. *kohortového efektu*, jenž je jevem skutečně přirozeným. Důležité je také říci, že výše zmíněné odlišnosti je mimo přirozenosti připisována též kvalita nemožnosti jejího objektivního hodnocení. Jinými slovy, dle respondentů nelze mít za zlé žádné „straně“, jaká doba utvářela její světový názor, ani skutečnost, zda má konkrétní jedinec možnost čerpat ze své životní zkušenosti, či zda se jeho životní zkušenost teprve utváří.

Na druhé straně je ale zmiňován nedostatek vůle k porozumění názorům, hodnotám, životnímu stylu apod., které jsou dominantní v současné době, jsou typické pro současnou společnost, a které jsou odlišné od těch, jež jsou vlastní seniorům. V této souvislosti je zmiňován také problém obecně nízké míry tolerance k tomu, co je vyznáváno druhými, to ovšem opět pouze ze strany seniorů. Právě to je přitom dle respondentů jednou z příčin, která způsobuje seniorům ve společnosti určité obtíže. Jednak jde o to, že kvůli apriornímu odmítání toho, čemu obecně respondenti říkají „*současný svět*“, existuje zákonitě napětí mezi seniory a mladými lidmi, jednak o to, že žít ve světě, v němž se starý člověk tzv. ztrácí, samotným seniorům zase zákonitě působí problémy.

Některé problémy však dle názorů respondentů nejsou spojeny pouze s vůlí porozumět tomu, jak se svět a společnost vyvíjí a kam se ubírají, ale též se schopností adaptability konkrétních jedinců. Jiné problémy jsou pak dle respondentů zcela nezávislé na osobnosti a postojích seniorů, jsou samy o sobě přítomny v životě starého člověka. Názory respondentů se zde však rozcházejí. Zatímco polovina respondentů je přesvědčena, že senioři jako skupina se ve společnosti musejí potýkat s určitými problémy, druhá polovina *problémy seniorů* jako věkově vymezené skupiny ve společnosti odmítá¹¹⁸. Problémy, které se dle respondentů objevují v souvislosti se stářím, lze rozdělit do tří skupin.

● První z nich se vztahuje k oblasti *mezigeneračních vztahů*, resp. celospolečenských postojů ke stáří. V rámci této oblasti vnímají respondenti jako problematické jevy především absenci úcty ke stáří a projevů slušného chování vůči starším lidem (jako např. neuvolnění místa v MHD, záměrné nepozdravení atd.), tzn. nedodržování základních etických pravidel, nebo nesolidaritě projevující se např. absencí tolerance k určitým znakům stáří (jakým kupř. je již zmíněná pomalost, a to jak v oblasti fyzické, tak v oblasti kognitivní). Poměrně často jsou respondenty zmiňovány různé projevy ageismu, ať už jde o oblast postojů k seniorům, kteří jsou chápáni často

---

¹¹⁸ Někteří z této druhé názorové skupiny nicméně zdůrazňují, že senioři se určitě ve svém životě s problémy potýkají, nesouvisí ale podle nich přímo se stářím jako takovým.

jako určitá zátěž pro společnost, ale dokonce také pro některé jejich vlastní rodiny, až po otevřené projevy, jakými jsou například hrubost, arogantní jednání až po páchání trestných činů na seniorech. Ačkoli tyto problémy nejsou explicitně rozebírány jako projevy věkové diskriminace, jsou přesto vnímány jako cosi problematičtějšího, co se v naší společnosti běžně vyskytuje¹¹⁹, ale co hodnoceno jako nezdravé a co by nemělo být akceptovatelné. Studenty je přitom tento problém dáván do kontextu s celkovým laděním současné společnosti¹²⁰, která je orientována na mláďá, ale též s přejímáním obecně rozšířených stereotypů o stáří nebo generalizovanou zkušeností:

„Určitě se dá říct, že se (senioři) potýkají s takovým problémem, jakože ze strany těch mladších ve společnosti, který je chápou jako nějakou zátěž, že je jako obtěžují, jo. A to bych řekla je takovej trend týhle společnosti, to si myslím třeba dřív nebylo. Že se na ně prostě blbě díváme už jen proto, že jsou starý a to se dneska nenosí.“¹²¹

● Druhá skupina problémů zahrnuje *materiální oblast* života seniorů a vztahuje se především k nízkým finančním příjmům ve formě starobního důchodu, které způsobují postupné snížení celkové životní úrovně seniorů, což může být pro seniory po odchodu do důchodu značně frustrující:

„Určitě třeba problémy s penězma, jako že ty důchody jsou hrozně nízký, oni třeba byli zvyklí mít docela slušný příjmy a tak si nějak žili... Najednou se musej víc starat, aby s tím vůbec vyšli, mohli si dovolit jet na dovolenou. To určitě není jednoduchý. Ale zas je to jak kdo.“¹²²

Nedostatečné finanční příjmy jsou dle respondentů sice do určité míry kompenzovány určitými výhodami, jakými je např. seniorské snížené vstupné nebo jízdné, na druhé straně zvýšené výdaje za léky a zdravotní péči činí situaci mnoha seniorů velmi obtížnou. Ve stejné míře se nicméně objevuje názor, že starobní důchody jsou sice nízké, materiální problémy seniorů jako takové jsou ale odmítány. Respondenti argumentují tím, že v době, kdy je člověk již v důchodu, má výrazně snížená vydání díky aktuálně menším potřebám, jež jsou vnímány jako typické pro období stáří, a že již má vyřešené „velké životní investice“, jimiž je myšleno především bydlení¹²³. Obecně je tedy respondenty silně rozšířený stereotyp snížených potřeb ve stáří a navíc je finanční a materiální situace seniorů předmětem určité bagatelizace,

¹¹⁹ Opět se vyskytuje širší reflexe této problematiky, jejímž důkazem je např. fakt, že studenti hovoří o rozdílech v otevřených projevech vůči seniorům v anonymním prostředí města nebo na vesnici, kde se lidé osobně znají. Zároveň ale studenti poznamenávají, že toto prostředí ještě neukazuje na rozdíl v postojích mladých lidí k seniorům.

¹²⁰ Tuto situaci konfrontují často respondenti s představou tradičních společností, kde existuje přirozená pomoc, solidarita a úcta ke stáří.

¹²¹ Výpověď respondentky R1, Horní Jelení, 2010.

¹²² Výpověď respondenta R12, Horní Jelení, 2010.

¹²³ Na tomto místě musím konstatovat, že tento názor je zřejmě determinován prostředím, v němž oslovení studenti žijí, resp. jejich osobní zkušeností z tohoto prostředí. Horní Jelení je malým městem s převahou zástavby rodinných domů a několika bytovými, původně družstevními, domy, kde mají jejich obyvatelé byty v osobním vlastnictví.

když respondenti tvrdí, že obecně se senioři po této stránce mají dobře, ačkoli si často na svou situaci stěžují.

● Třetí skupina problémů, jež jsou respondenty uváděny, zahrnuje problémy, které seniorům působí samotný *dynamický vývoj společnosti*. V této souvislosti jsou připomínány změny v některých oblastech života současné společnosti. Respondenti jednak zmiňují celkovou změnu ladění společnosti, její orientaci na jednotlivce, materiální hodnoty, na výkon a mládí, její celkové zrychlení, které jsou pro seniory často neakceptovatelné a jsou zdrojem pocitu nekompetentnosti a neplnohodnotného začlenění do této společnosti:

„Myslím si, že to není úplně lehký pro ty lidi, když se najednou všechno změnilo. Třeba... i že mají tu různou techniku, a teď se s tím najednou musej naučit, třeba aby se dostali ve městě z jednoho místa na druhý, nebo aby se vůbec na poště dostali k okýnku, jak to tam mají. To musí být hrozný i pro ně, jako že se cejtěj jak blbci, že už sem ani nepatřej nebo tak. To je tady zase pro ně jednodušší (míněno malé město).“¹²⁴

Lze sem ale zařadit i negativní postoj současné společnosti ke stáří vyplývající z výše uvedených orientací této společnosti, následkem kterého je pak jako problém v současné společnosti vnímán samotný seniorský věk. Tato skutečnost znovu odkazuje zpět k první oblasti vnímaných problémů seniorů v naší společnosti.

Výše zmíněná reflexe problémů seniorů ve společnosti se vyskytuje přesně u poloviny respondentů. Druhá polovina respondentů uvádí, že senioři problémy ve společnosti netrpí, jejich názor je naopak v protikladu k výše rozebraným situacím, jež jsou jinými respondenty chápány jako problematické. O seniory je dobře postaráno, jsou finančně zajištěni díky důchodům, společnost k nim přistupuje s ohledem a s úctou, zajišťuje jim kvalitní zdravotní péči a obecně má o seniory zájem, což dokazuje např. existence zdravotních a pečovatelských služeb pro seniory a institucí zabývajících se péčí o jejich potřeby vůbec nebo např. snaha realizovat různé programy a volnočasové aktivity pro seniory – takový je názor této druhé poloviny respondentů¹²⁵.

Jak již bylo řečeno, oslovení studenti nepopírají existenci problémů seniorů v rámci jejich individuálních životů, někteří je však odmítají paušalizovat. Existuje nicméně jedna kategorie, jež je spojnicí v jednotlivých rozhovorech, a tou je obtížná situace seniorů na trhu práce, která je chápána jako individuální a zároveň také celospolečenský problém. Na jedné straně vnímají studenti jako problematickou situaci

---

¹²⁴ Výpověď respondentky R6, Horní Jelení, 2010.

¹²⁵ Chybí zde však hlubší vhled do této problematiky, jednak uvažování o těchto skutečnostech v souvislostech. Respondenti např. vůbec neuvažují otázku hrazení pečovatelských služeb z nízkých důchodů nebo otázku nedostatku volných míst v domovech pro seniory, na geriatrických odděleních apod.

nuceného odchodu do důchodu, na straně druhé hovoří o těžkostech při shánění zaměstnání v seniorském věku.

Problémy seniorů ve společnosti – schéma č. 9

Problémy seniorů ve společnosti	→ ano	→ oblast mezigeneračních vztahů	→ psychosociální dopady
		→ materiální a finanční situace	
		→ změny v důsledku vývoje spol.	
	→ ne obecně jako problémy věkově vymezené skupiny	→ výjimkou kategorie zaměstnání	

Téma *zaměstnání a zaměstnanosti seniorů* je přitom respondenty chápáno jako velmi důležité, v jednotlivých rozhovorech je mu věnován poměrně velký prostor. Výpovědi přitom ukázaly vysokou míru tolerance středoškolských studentů k zaměstnaným seniorům, kteří zároveň pobírají důchod, dokonce se převážně objevuje silně pozitivní hodnocení pracovní aktivity těchto seniorů¹²⁶. Objevuje se přitom dvojí chápání prospěšnosti pracovní aktivity seniorů.

● První pohled, který z hlediska míry výskytu převládá¹²⁷, nazírá tuto problematiku *ze zorného úhlu seniorů samotných*. V tomto kontextu se objevuje vnímání dvojí motivace pro pracovní aktivitu ze strany seniorů. Jednak je touto motivací dle názorů respondentů vylepšení finanční situace, a zaměstnání je tedy vnímáno jako možnost přivýdělku. Jednak, a to zejména, je motivací smysluplné využití (jinak volného) času, a zaměstnání je tak vnímáno jako prostředek seberealizace a pozitivního sebehodnocení:

„Určitě je to pro ně líp, než aby jenom seděli doma, to jim rozhodně, jim samotným, prospívá, protože si aspoň připadají k něčemu, jako užitečný. A stejně makaj víc než ty mladý. To si myslím já.“¹²⁸

Zaměstnání nadto nabízí seniorům zcela přirozenou cestou možnost pro udržení a rozvoj sociálních kontaktů, navíc těch mezigeneračních, které jsou respondenty

¹²⁶ Toto souvisí s vysoce pozitivním hodnocením aktivity seniorů vůbec.

¹²⁷ Objevuje se u deseti respondentů z celkového počtu čtrnácti.

¹²⁸ Výpověď respondenta R3, Horní Jelení, 2010.

chápany jako žádoucí pro „udržení se v obraze“ a navíc také vyvolává u seniorů pocit legitimního členství ve společnosti ve smyslu „jsem jim stále prospěšný“.

● Druhým pohledem je potom *pohledem zvenčí*¹²⁹, jenž vidí prospěšnost zaměstnanosti seniorů v možnosti předání a využití jejich zkušeností, ať už odborných nebo těch lidských. Přínosem přítomnosti seniora v zaměstnaneckém kolektivu je dle názorů respondentů také zastoupení různých pohledů na věc a možností jejich konfrontace a je chápána také jako vhodný nástroj pro rozvoj intergeneračních vztahů na celospolečenské úrovni.

Pracovní aktivita (ve smyslu zaměstnání) seniorů – schéma č. 10

Pracovní aktivita (zaměstnání)	→ pohled zevnitř (pohled seniorů):	→ zlepšení finanční situace	→ vysoká míra tolerance → pozitivní hodnocení
		→ zdroj seberealizace	
		→ udržování a rozvoj sociál. kontaktů	
	→ pohled zvenčí:	→ předání zkušenosti	
→ názorová variabilita v pracovním kolektivu			

Zároveň je ale ve výpovědích studentů kladen důraz na to, že lidé mají ve stáří právo na odpočinek, setrvání v zaměstnání by tak mělo být jejich vlastní volbou, stejně tak ale rovněž jejich odchod ze zaměstnání. Lze tedy konstatovat, že postoj studentů k otázce pracovní, resp. zaměstnanecké aktivity seniorů je velmi vstřícný, u studentů se neobjevují ani negativní postoje k seniorům jako neproduktivním občanům, kteří jsou přítěží pro společnost. Na druhou stranu se ovšem v tomto kontextu objevuje u studentů reflexe určité problematičnosti zaměstnávání seniorů ve vztahu k obecně vysoké míře nezaměstnanosti¹³⁰. U některých respondentů se tak objevují úvahy o realizaci některých praktik, které mohou být chápány jako diskriminační. Jde např. o určité typy pracovních míst¹³¹, která by měla a neměla být seniorům dostupná, dále o určité typy úvazků či dokonce odměn pro seniory. Je ale nutné říci, že takové úvahy se vyskytují v menšině¹³² a že jde spíše o úvahy hypotetické, které zvažují řešení případného

¹²⁹ Vyskytuje se u zbylých čtyř respondentů.

„Určitě by bylo dobrý, kdyby třeba existovalo nějaký jako třeba procentuální zastoupení starších lidí, já nevím, třeba v zastupitelstvech nebo tak, ale i normálně ve firmách, aby se mohlo využít těch jejich zkušeností, aby se dalo vyjít z víc názorů. Asi by to vůbec prospělo nějakým vztahům mezi staršíma a mladšíma, že by jako (senioři) měli nějaký postavení. Samozřejmě ale, pokud by chtěli. Oni už mají taky právo odpočívat.“ Výpověď respondentky R1, Horní Jelení, 2010.

dilematu, jak k problematice zaměstnávání seniorů přistupovat. Tyto úvahy tedy nepodmiňují souhlas respondentů s korektností a dokonce s prospěšností pracovní aktivity seniorů.

10.1.4 Diskuse a shrnutí

Analýza tematických okruhů souvisejících se stářím a se životem starých lidí, jež byly v rozhovorech identifikovány jako klíčové pro odhalení názorů a postojů středoškolských studentů k otázkám stáří a vztahů k seniorům, naznačuje, že období stáří vyvolává ve skupině respondentů převážně negativní konotace. Patrné je to již v úvodní problematice asociací k termínu stáří, kdy převážná většina těchto asociací má právě negativní charakter a souvisí s pojetím stáří prizmatem kategorie změny. Klíčovým problémem života ve stáří se přitom dle respondentů stává „omezení“ právě jako důsledek „změny“ (např. omezení fyzického pohybu jako důsledek fyzické involuce, ukončení sportovní činnosti jako důsledek zhoršené fyzické výkonnosti, omezení sociálních kontaktů jako důsledek odchodu do důchodu apod. – liší se v jednotlivých případech). Stáří je tak v důsledku negativně hodnocených změn zdrojem obav z tohoto období, ze ztrát a úbytku kompetencí v rovině osobní, ale i v rovině společenských vztahů a aktivit (srov. Vágnerová 2007). Je ovšem nezbytné dodat, že stáří neasociuje u středoškolských studentů čistě negativní jevy, tedy, že není jednoznačně zjednodušeně pojímáno jako období ryze záporných kvalit, ačkoli ty jsou středoškolskými studenty stále chápány jako určující pro celkové hodnocení stáří.

Ačkoli je v rámci asociací k termínu stáří patrná poměrně velká variabilita v odpovědích, objevuje se již v tomto okamžiku problém stereotypizace v jeho pojetí. Explicitně je respondenty obraz stáří a seniorů pod vlivem přijatých stereotypů, mýtů a předsudků o stáří a starých lidech většinou odmítán, což ovšem nepodmiňuje skutečnost, že tyto jevy poměrně často determinují jejich vlastní pohled na stáří a seniory (srov. Haškovcová 2010). Nejzřetelnější je apriorní vnímání starého člověka jako nemocného, potýkajícího se s řadou zdravotních obtíží, s problémem orientovat se v současném světě a s problémem nalézt smysluplný druhý životní program, jehož zdrojem naplnění a seberealizace je maximálně jeho rodina¹³³.

---

¹³⁰ Jak ovšem pragmaticky podotýká jeden z respondentů, v současné době, kdy se ho toto aktuálně netýká, tento problém nevnímá nijak dramaticky.

¹³¹ Konkrétně jsou uváděny typy zaměstnání, jež se těší jen nízké společenské prestiži, např. vrátný nebo uklízečka.

¹³² Konkrétně je lze vysledovat u čtyř respondentů z celkového počtu čtrnácti.

¹³³ Toto do značné míry odpovídá výsledkům Vidovičové (2008, s. 105) ve skupině respondentů věkem mezi 18 a 29 lety (nejblíže vymezená věková skupina vzhledem k výzkumné skupině v této práci).

Na druhou stranu je třeba říci, že u respondentů se objevuje i vyvracení některých hojně rozšířených představ, to se týká např. mýtu zjednodušené demografie¹³⁴, mýtu chudoby (viz Haškovcová 2002, 2010), ale také mýtu laskavého a moudrého stáří (Ort 2004). U středoškolských studentů se také např. neobjevuje vnímání seniorů jako neproduktivní, neužitečné a nadměrně ekonomicky zatěžující složky společnosti (srov. Kalvach 2006), což může být nicméně dáno tím, že středoškolští studenti celkově otázky ekonomických důsledků stáří a stárnutí „neřeší“ – stejně tak jako může být tímto vysvětlována i vysoká míra tolerance vůči zaměstnaným seniorům pobírajícím starobní důchod.

Zároveň se výpovědi středoškolských studentů vyznačují poukazováním na některé skutečnosti a problémy, které v souvislosti se stářím existují, v takové podobě, která je reálná. Takovými skutečnostmi mohou být např. některé problémy seniorů ve společnosti, od ageistických a diskriminačních projevů, přes otázky sociálně ekonomického zajištění po problém sociálně izolovaných seniorů nebo ovdovělých starých osob. Objevuje se rovněž určité laické dělení stáří („staří“ a „ti hodně staří“) s důsledky a problémy těchto jednotlivých etap stáří.

Senioři nejsou většinou respondentů definováni jako homogenní skupina, pokud jde o počátek stáří a některé jeho projevy (především fyzické a psychické involuce), explicitně se objevuje zdůrazňování jejich různorodosti. U většiny těchto respondentů ale zároveň existuje představa o určitých typech seniorů, tj. přítomnost kategorizace stereotypních představ o starých lidech, („hodný moudrý“, „osamělý zapšklý“, „nerudný vyvolávající konflikty“ apod.) a především pak představa o stejnorodosti životního stylu seniorů, jenž je důsledkem jejich odchodu do důchodu.

Zatímco tedy období stáří je často vymezováno jako obtížně definovatelný, nespecifický a individualizovaný fenomén, který nastupuje u každého jedince jindy (v jiném chronologickém věku), znaky tzv. seniorského období, které je nejčastěji spojováno s odchodem člověka do starobního důchodu, jsou již paušálně přisuzovány všem těm, kteří ho dosáhli. Homogenita stáří je tedy v tomto smyslu viděna spíše v sociálních dopadech na život jedince po odchodu do důchodu než v určitých objektivních znacích stáří, což ovšem neodpovídá představám vyjadřovaným v souvislosti s asociacemi k pojmu stáří. Je zde tedy patrný zmiňovaný rozdíl mezi tím, co je chápáno jako správné, a tím, co je skutečně při konstruování obrazu stáří a seniorů využíváno.

---

¹³⁴ Naopak, počátek stáří je respondenty vymezován různě s poukazováním na relativitu stáří i jeho subjektivní rozměr z hlediska pojmání vlastní věkové identity.

Je třeba uvést, že negativní pojetí a postoje v souvislosti se stářím odkazují spíše k životu ve stáří, resp. životu seniorů – s nemocemi, nevyužitým časem, pasivitou stáří apod. – než k samotným seniorům jako konkrétním jedincům. Objevují se sice některé záporně hodnocené kvality přisuzované seniorům v jejich osobnostních rysech, a tedy stereotypní vnímání seniorů jako nositelů těchto „typických“ rysů, avšak zároveň jsou takové představy v naprosté většině případů vyvažovány pozitivními charakteristikami nebo poukazováním na individuální osobnostní rozdíly.

Významným zjištěním je též skutečnost, že relativita stáří je středoškolskými studenty přijímána i skrze existenci reflexe subjektivní povahy jeho hodnocení, resp. reflexí existence různých konstrukcí obrazu stáří očima členů mladších generací a očima samotných seniorů, tj. pohledem emic i etic¹³⁵. Problematika stáří a starých lidí tak není středoškolskými studenty nazírána zcela rigidně, avšak faktem zůstává, že není nazírána ani příliš optimisticky.

10.2 Mezigenerační vztahy pohledem středoškolských studentů

Tato část práce se zabývá otázkou, jak středoškolští studenti vnímají vztahy mezi vlastní věkově vymezenou skupinou¹³⁶ a seniory. V následujících podkapitolách jsou rozebrány názory středoškolských studentů na vzájemné vztahy výše zmíněných skupin, jsou zde rozebrány různé předpokládané příčiny povahy těchto vztahů, a to jak v rovině obecných představ, často nepodložených osobní zkušeností a vycházejících ze stereotypních představ o stáří a starých lidech, tak právě také v rovině konkrétních osobních zkušeností. Propojení obou těchto linií přitom poukazuje na to, jak jsou různé zdroje poznání stáří a seniorů respondenty využívány při konstrukci obrazu mezigeneračních vztahů, jak nesourodé mohou být představy středoškolských studentů ve vztahu k jejich vlastní zkušenosti a jak rozdílné postoje vzhledem k seniorům mohou být respondenty deklarovány.

10.2.1 Pohled na vzájemný vztah seniorů a současných adolescentů

Jak bylo naznačeno v kapitole Senior v současné české společnosti¹³⁷, názory řady respondentů v sobě obsahují povědomí o negativním obrazu stáří a o nízkém sociálním statusu seniorů v naší současné české společnosti. Nízký sociální status seniorů je přitom dle respondentů spojen s obratem společnosti k materiálním

---

¹³⁵ Emický přístup, resp. pohled je pohledem zevnitř, tj. pohled příslušníka zkoumané a hodnocené skupiny, zatímco pohled etický je pohledem z vnějšku.

¹³⁶ Tato věkově vymezená skupina, do které lze zařadit všechny respondenty, proto tedy skupina vlastní, je dále v textu označována jako skupina adolescentů nebo jejich vlastním termínem „mladí“.

¹³⁷ Kapitola 10.1.3.

hodnotám, k mládí a výkonu, které jsou podstatnými vlastnostmi na současném trhu práce. Ekonomická (ne)produktivita je významnou hodnotou, která připisuje členům společnosti kvalitu prospěšnosti a užitečnosti, nebo právě naopak. Vzhledem k tomu, že stáří je ztotožňováno s tzv. postproduktivním obdobím a není v něm v tomto kontextu spatřován v podstatě žádný potenciál ekonomické aktivity, je stáří obecně chápáno jako neužitečné, nehodnotné, nepotřebné. To všechno se objevuje, ve větší či menší míře a šíří, v povědomí respondentů v souvislosti s reflexí postavení starého člověka ve společnosti a u řady respondentů toto podléhá negativnímu hodnocení. Důsledkem obecně přijímaného vnímání starých lidí jako neužitečných je potom utváření a priori negativních postojů k seniorům, které se otevřeně projevují v přístupu k nim.

Zatímco výše zmíněné vnímání přítomnosti negativního image stáří a starých lidí v současné české společnosti se objevuje v reflexi poloviny celkového počtu respondentů, a není tedy jednoznačně přijímáno jako celospolečenský problém, který odráží negativní vztah seniorů a mladších generací, *vzájemný vztah seniorů a současných adolescentů* je všemi respondenty označován obecně za problematický a spíše negativní, a to dokonce oboustranně.

Poměrně zajímavou skutečností je to, že hodnocení vztahu dvou skupin, v tomto případě generačně vymezených, z nichž jednu lze označit z hlediska středoškolských studentů jako in-group, skupinu vlastní, obsahuje pohled na tento vzájemný vztah také očima skupiny cizí. Objevuje se tedy, jako ostatně u řady dalších témat souvisejících s životem člověka ve stáří, snaha o nazírání problematiky vzájemných vztahů z hlediska seniorů, což samo o sobě odkazuje ke skutečnosti, že mnoho středoškolských studentů je schopno vícestanného pohledu bez povrchní bagatelizace problémů týkajících se života ve stáří.

Respondenti v souvislosti s tématem vzájemných vztahů se seniory manifestují názor, dle kterého je nezbytné reflektovat vždy konkrétní zkušenost, avšak v různé míře uvažují problém generalizace takové osobní zkušenosti, někteří dokonce různě v závislosti na tom, zda jde o zkušenost seniorů či o zkušenost adolescentů. Předmětem generalizace ze strany samotných respondentů je např. názor, dle kterého je příčinou negativního vztahu mezi adolescenty a seniory absence projevů úcty ke stáří ze strany seniorů. Toto téma je tématem dominantním, procházejícím všemi rozhovory, a má tedy dle respondentů přímou souvislost s povahou vzájemných vztahů mezi seniory a adolescenty.

Respondenti však používají termín *úcta ke stáří* jako určité klišé, na první pohled nelze jednoznačně určit, jaký význam má pro jednotlivé respondenty v rovině vlastních

postojů, natožpak v konativní oblasti takových postojů. Na základě analýzy jednotlivých výpovědí však lze vymezit dva základní smysly jeho chápání a lze zachytit různé názory na to, co taková úcta ke stáří znamená v mezigeneračních vztazích, konkrétně v těch mezi skupinou adolescentů a seniory.

Úcta ke stáří má v podstatě u všech respondentů dvě roviny. První z nich znamená dodržování určitých etických pravidel ve smyslu uvolnit místo k sezení, pozdravit první, počkat, až starý člověk nastoupí apod., a zde se respondenti jednoznačně shodují, že takové projevy vůči starým lidem by měly být samozřejmostí. Respondenti nicméně hovoří o tom, že současní adolescenti obecně nedodržují ani tato základní etická pravidla, což vede seniory k utváření negativních postojů k mladým lidem a toto pak ovlivňuje celkovou povahu vzájemných vztahů¹³⁸. Na druhou stranu ale často respondenti dodávají, že stejná pravidla slušného chování, která jsou seniory vnímána jako jejich přirozené právo a která jsou jimi v podstatě automaticky vyžadována, očekávají též od seniorů:

„Jako já jim neberu, že by k nim měli lidi přistupovat s nějakou úctou, jsou starý, hodně toho prožili, maj spoustu problémů. Ale na druhou stranu já zase chci, aby se ke mně taky chovali slušně, aby ke mně taky měli ohledy a nešli jen sami na sebe. A přijde mi, že hodně jich právě akorát ... já mám právo na slušnej přístup a ty seš prd, protože seš mladej, nic tě nebolí, tak ti nic není.“¹³⁹

Podobné připomínky se objevují dokonce u celé poloviny respondentů a signalizují jejich podmíněný vztah k otázce projevů úcty ke starým lidem, který je pak patrný především u druhé roviny významu tohoto termínu. Je tedy zřejmé, že v povědomí studentů existují určité základní etické principy v kontextu přístupu k seniorům, otázkou nicméně zůstává, zda je respondenti přijímají a především, zda podle nich sami jednájí.

Úcta ke stáří má taktéž svůj širší rozměr, znamená také určitý respekt a ocenění pro stáří samé, pro prožitá léta a život, pro nabyté zkušenosti. Vyjádřením tohoto respektu a ocenění je potom citlivý přístup k seniorům dle jejich potřeb. Zde se však již názory na paušální přístup k seniorům ve výpovědích oslovených studentů rozcházejí a různé vnímání této problematiky odráží též různé vnímání toho, co je případným problémem ve vzájemném vztahu seniorů a mladých lidí.

---

¹³⁸ Již zde se ale objevuje určitý rozpor mezi obecnými představami respondentů a deklarovaným důrazem na konkrétní zkušenost, neboť pouze tři respondenti dokládají svými osobními zkušenostmi realitu absence projevů úcty ve smyslu dodržování pravidel tzv. slušného chování. Ostatní respondenti jednomyslně uvádějí, že pro ně samotné i jejich okolí jsou takové projevy zvnitřně normami. Příčinou tohoto rozporu by mohlo být i záměrné zkreslení ze strany respondentů, resp. jejich stylizace v odpovědích, vzhledem k tomu, že otázka se týkala obecného vymezení vztahů a respondenti sami užili příkladu vlastní osoby a jejich blízkého okolí, toto nepředpokládám. Spíše by se tento rozpor mohl týkat prostředí, ze kterého respondenti pocházejí a ve kterém tak dochází nejčastěji k jejich interakci se seniory, což potvrzují i samotní oslovení studenti, když poukazují na to, že anonymní prostředí větších měst spíše otevírá prostor pro otevřené vyjádření negativních postojů mladých vůči seniorům.

¹³⁹ Výpověď respondentky R14, Horní Jelení, 2010.

Necelá polovina respondentů¹⁴⁰, z toho naprostá většina ženského pohlaví, zastává názor, že úcta ke stáří a starým lidem jednoznačně patří. Vysvětlují to tím, že stáří je pro člověka obdobím obtížným, v důsledku některých problémů může pak starý člověk působit podrážděně, jeho reakce mohou být pro okolí nepříjemné apod. Je ale třeba mít pro toto pochopení, přistupovat ke starým lidem trpělivě a do určité míry se též přizpůsobit očekáváním seniorů, přestože takový přístup je často velmi obtížný a vyžaduje až sebezapření¹⁴¹:

„Jako třeba já se snažím jim jakoby vycházet vstříc, chovat se k nim tak, jak oni to chtějí, jak to jakoby čekají. Nemaj to lehký, tak jim to nějak usnadnit. Ale někdy je to docela voprúz.“¹⁴²

Ve vztahu k tomuto pojetí přístupu ke stáří a starým lidem je potom názor, že kvalitu intergeneračních vztahů ovlivňuje dominantně mladá generace.

Ostatní respondenti již projevují vůči stáří a starým lidem méně empatie, odmítají přiznávat lidem úctu pro stáří samé. Kladou důraz jednak na to, jaký život starý člověk prožil, jak on sám přistupoval k druhým lidem a ke svým nejbližším, tedy na to, zda si úctu k prožitému životu zaslouží, jednak kladou důraz i na jeho současný život a přístup k ostatním. Opět je zde přitom zdůrazňován problém očekávání úcty ze strany mladších generací, až jejího vynucování ve smyslu naprostého vycházení vstříc, a to při absenci tolerance vůči druhým a jednání s nimi s viditelným despektem, s jako sobě nerovnými. Takové vymáhání úcty může být ve vzájemných vztazích dle názorů respondentů stejně tak problematické jako její absence ze strany adolescentů. To, co tedy zpočátku vypadalo jako pouhé vyslovené klišé, nabylo v interpretacích respondentů poměrně zvláštního významu. Lze říci, že problematika úcty ke stáří se ve svém širším kontextu tedy pojí nejen s negativními postoji seniorů k mladým lidem, ale také s negativními postoji mladých lidí k seniorům, ve kterých studenti často vidí jedince vymáhající vůči vlastní osobě určitý přístup, zatímco oni sami úctu k osobnosti jiného člověka neprojevují.

S tímto problémem je totiž spojen často vyjadřovaný názor na příčiny negativních vzájemných vztahů seniorů s mladými, dle kterého má velký podíl na této povaze vztahů nízká míra tolerance vůči všemu, co je typické pro současné mladé, ať jde o módu, hudbu, způsob trávení volného času, názory na život, deklarované hodnoty, způsob vyjadřování apod. Jak již bylo řečeno, vyznávání různých názorů a hodnot

---

¹⁴⁰ Pět ze čtrnácti respondentů, z toho čtyři dívky.

¹⁴¹ Zajímavé je jistě uvést, že takový názor manifestují i obě dívky, které se seniory „pracují“ – jedna v rámci praxe v nemocnici, druhá jako brigádnice v domově pro seniory. Další respondentka, která se ztotožňuje s tímto názorem, tvrdí, že stáří a blízký konec života by měly být samy o sobě zdrojem odpuštění – dodejme, že jde o věřící dívku.

¹⁴² Výpověď respondentky R10, Horní Jelení, 2010.

a preference různého životního stylu atd. adolescenty a seniory je ze strany studentů vnímáno jako cosi přirozeného. Problém je nicméně spatřován v tom, že senioři jsou velmi kritičtí k tomu, co je jim v tomto smyslu cizí, a jejich kritika má charakter otevřeného jednání, které mnohdy dle respondentů ústí ve vzájemné otevřené konflikty:

„Doma mně říkají, že jsme parchanti, že nic jiného než chodit do hospody neumíme, že nic jiného neděláme. A obecně ty starý lidi furt se nás snažej převychovávat k takovému svému obrazu, mně přijde. Což se nám samozřejmě nelíbí a občas to nějak pak jako vyústí do nějakýho konfliktu nebo tak.“¹⁴³

Vzhledem k tomu, že dle respondentů senioři často vyjadřují svou kritiku i vůči naprosto cizím mladým lidem, vnímají toto jako jakési neoprávněné pronikání do soukromí mladých, a tedy právě jako projev neúcty vůči jejich osobnosti. Opět se tak v pohledu středoškolských studentů na seniory objevuje silně stereotypní vnímání starých lidí jako těch, jimž je vlastní tzv. sebeprosazování, netolerance a kritičnost vůči druhým, především vůči mladým lidem.

Jako podhoubí vzájemných neuspokojivých vztahů je tak chápáno vzájemné *neporozumění*, jehož příčinou je přirozený rozdíl v hodnotách, názorech na život ve společnosti i životní styl jednotlivců apod., jako zdroj existujícího vzájemného antagonismu jsou ale chápány *konkrétní projevy* té či oné strany – netolerance a kritika ze strany seniorů a nedostatek úcty, pochopení a trpělivosti ze strany mladých.

Většina respondentů je tedy toho názoru, že povaha vzájemné mezigenerační komunikace a celkových vztahů je záležitostí toho, jak k jednotlivé interakci přistupují senioři, resp. jaké postoje vůči mladým lidem manifestují prostřednictvím svého jednání s nimi, tj. zda s adolescenty jednájí nadřazeně nebo jako se sobě rovnými, zda jsou otevření dialogu apod. Tolerance a vůbec přístup seniorů k adolescentům s určitým pochopením, bez moralizování a snahy legitimizovat vlastní „pravdu“ na základě svojí zkušenosti, jsou ze strany studentů velmi oceňovány, nicméně takové kvality jsou seniorům oslovenými studenty připisovány velmi výjimečně. Na druhou stranu je ale nutné uvést, že u naprosté většiny oslovených studentů se vyskytuje důraz na konkrétní interakci a individualitu jedinců, kteří do ní vstupují. To znamená, že ačkoli obecně je vztah seniorů a adolescentů hodnocen jako problematický a oboustranně nepřátelský, je připouštěna též možnost pozitivní zkušenosti.

Již bylo uvedeno, že respondenti zdůrazňují různorodost povahy vzájemných vztahů mezi adolescenty a seniory odvislé od osobní zkušenosti a od konkrétní interakce mezi určitými jedinci. Řada oslovených studentů se odvolává k tomu, že vzájemný vztah seniorů a adolescentů nelze vnímat a hodnotit paušálně a že v podstatě neexistuje

---

¹⁴³ Výpověď respondenta R8, Horní Jelení 2010.

vztah mezi mladými a starými, ale že jde především o vztah mezi konkrétními jedinci. Na druhou stranu se ale v jejich výpovědích objevuje zcela vyhraněný názor na charakter intergeneračních vztahů obecně a na jeho příčiny, jak je patrné z výše uvedené analýzy rozhovorů. Opět se tedy v názorech středoškolských studentů objevují určité rozpory, které jsou způsobeny generalizovanými představami o starých lidech, resp. přítomností stereotypů a předsudků o seniorech v povědomí studentů, jež ale nejsou zcela kompatibilní s jejich osobní zkušeností – jak ostatně bude naznačeno v další kapitole.

Pohled na vztahy seniorů a adolescentů – schéma č. 11

Vzájemné vztahy	→ oboustranně problematické	→ absence projevů úcty k stáří/mládí → nízká míra tolerance k stáří/mládí	→ vzájemné neporozumění → konflikt	→ konkrétní vztahy a postoje	→ stereotypizace
------------------------	-----------------------------	--	---------------------------------------	------------------------------	------------------

10.2.2 Senior a já: vlastní zkušenost jako jeden z faktorů utvářejících postoje středoškolských studentů k seniorům

Hned v úvodu této kapitoly bych ráda zdůraznila, že ve výpovědích téměř všech respondentů je patrná přítomnost diferenciací mezi „*vlastními*“ a „*cizími*“ seniory, tedy mezi seniory, kteří jsou členy respondentovy rodiny a těmi, kteří nikoli¹⁴⁴. Tato diferenciací se nejzřetelněji projevuje v otázce mezigeneračních vztahů, ve které jsou respondenty „*vlastním*“ seniorům připisovány daleko pozitivnější role a kvality, než jak je tomu v případech, kdy respondenti hovoří obecně. Obecně jsou tito členové rodiny oslovených studentů spojováni buď s tím, co je na stáří a seniorech hodnoceno pozitivně¹⁴⁵, ale co je chápáno jako výjimečné, nebo s tím, co je chápáno prostě jako pro stáří a staré lidi typické¹⁴⁶. Respondenti tedy starší a staré členy rodiny (nejčastěji prarodiče, ale také praprarodiče) používají sice velmi často jako příklad a zdroj určitých názorů na stáří a seniory, nicméně téměř vůbec s nimi neztotožňují svůj názor na problematiku negativních intergeneračních vztahů.

Toto by mohlo být odrazem osobních vztahů mezi studenty a jejich prarodiči, resp. praprarodiči, které jsou vesměs¹⁴⁷ vnímány jako bezproblémové, bezkonfliktní,

¹⁴⁴ Tato skutečnost je však do jisté míry přirozenou, a tedy také očekávatelnou skutečností.

¹⁴⁵ Příkladem může být např. využívání Internetu nebo fyzická aktivita ve stáří a s ní spojené zájmy seniorů.

¹⁴⁶ V této souvislosti jsou zmiňovány kupř. pomalost, obtížná adaptabilita, šetrnost starých lidí atd.

¹⁴⁷ Pouze u jednoho respondenta se objevuje negativní hodnocení vlastních prarodičů jako iniciátorů vzájemného antagonismu mezi mladými a starými, v podstatě celý tento rozhovor je ve znamení negativismu vůči stáří a starým lidem obecně.

často jako přátelské a velmi hezké, tedy které jsou hodnoceny velmi kladně. Jak ale ještě bude zmíněno, dle informací respondentů je pozitivní osobní zkušenost příznačná i pro kontakt se seniory mimo rodinný rámec. Skutečnost, že je tedy seniorům obecně přisuzována ve vzájemných mezigeneračních vztazích role iniciátorů vzájemného antagonismu, zatímco vlastní prarodiče jsou chápáni jako výjimka, má tedy kořeny spíše v tom, že vlastní prarodiče jsou vyjímáni z kategorie typických seniorů z pozice samotné rodinné příslušnosti, případně i proto, že role prarodiče má pro tyto respondenty určitý sentimentální význam.

Role prarodičů obecně je přitom respondenty vnímána jako role v rodině velmi důležitá a hodnotná (což zpětně vyplývá z pozitivní osobní zkušenosti¹⁴⁸). V souvislosti s tím, jak respondenti dospívají, jsou vnímány určité změny ve vztahu mezi nimi a prarodiči, na jedné straně se objevuje více konfliktů, ať už jde o maličkosti nebo vážnější názorové střety¹⁴⁹, na druhé straně se u některých studentů stává jejich vztah více či méně pozitivně či negativně vyhraněný v závislosti na tom, jak si s konkrétním prarodičem rozumí:

„S babičkou jsem určitě měl si co říct. S dědou... no. S dědou to je jinačí. Ne jako že bych se s ním nebavil, to ne, ale prostě nemám si s ním moc co říct. Není moc žádný téma, o kterým bych se s ním chtěl bavit. S babičkou to bylo jiný, nějak jsme byli vyladěný nebo tak.“¹⁵⁰

Přesto jsou vzájemné vztahy s prarodiči jednoznačně hodnoceny jako kladné, velmi vyrovnané a harmonické¹⁵¹.

Naproti tomu se ale v souvislosti se stárnutím prarodičů a praprarodičů objevují i některé méně příznivé skutečnosti, které mohou mít ve svém důsledku vliv na formování pohledu studentů na stáří, respondenti hovoří především o znacích fyzické involuce, tj. zhoršení zraku, sluchu, pohyblivosti a celkové fyzické síly a energie, ale také o znacích psychického stárnutí, především o zpomalení kognitivních procesů. Nikdo z rodin respondentů sice dle získaných informací nevyžaduje celodenní péči, přesto respondenti hovoří o nezbytnosti pomoci starým členům rodiny v mnoha ohledech, ale také o nutnosti trpělivého přístupu k nim.

---

¹⁴⁸ Velmi často je v této souvislosti odkazováno k hezkým vzpomínkám z dětství, kdy respondenti trávili s prarodiči poměrně dost času.

¹⁴⁹ Společné soužití s prababičkou přináší takové konflikty respondentovi R5, spíše než o názorových střetech ale hovoří o konfliktech kvůli banalitám: *„Ona prostě řeší úplně blbosti, jen aby měla co dělat. Takový ty pitomosti, jako že hraje nahlas rádio nebo že jsem jí do pěti vteřin nepřišel pro šlupku od banánu, kterou chtěla vyhodit. Zásadního nic, ale o to možná horší, nebo já nevím.“* Výpověď respondenta R5, Horní Jelení, 2010.

¹⁵⁰ Výpověď respondenta R4, Horní Jelení, 2010.

¹⁵¹ Objevuje se dokonce reflexe stavu, kdy jsou vztahy mezi vnoučaty a prarodiči obecně hodnoceny jako vyrovnanější a harmoničtější než mezi prarodiči a rodiči.

Ve vztahu k těmto skutečnostem je důležité říci, že respondenti jednoznačně chápou pomoc starému člověku v rodině jako naprosto přirozenou věc, dokonce až jako určitou povinnost¹⁵².

„To je podle mě úplně normální, v naší rodině to tak teda chodí, že se jí (babičce) pomáhá, s čím je potřeba. Tak je už stará, nezvládne všechno, v poslední době na ní vůbec vidím, jak to jde pořád k horšímu. To je přece normální jí pomoci. Jako není mi třeba jedno, že tady s náma je, nebo kdyby tady nebyla.“¹⁵³

Zároveň je ale jako přirozená chápána též určitá reciprocita, tzn., že je přirozeně očekávána i pomoc ze strany seniorů, která zahrnuje starost o vnoučata, pomoc s domácností a případně také materiální pomoc. Tyto názory jsou pak podloženy právě osobní zkušeností z vlastní rodiny¹⁵⁴. Zároveň dle informací respondentů mají senioři v rodinách poměrně silné postavení, které se projevuje jednak přístupem v rodině k nim s určitou úctou, jednak tím, že prarodiče v některých rodinách zastávají roli jakýchsi rodinných poradců a jejich slovo má tedy v rodině velkou váhu:

„V naší rodině vždycky...babička to řekla takhle, tak to uděláme. Podle babičky. Takže babička má hodně vysoký postavení v naší rodině, vždycky podle babičky se dělá všechno.“¹⁵⁵

Právě tato osobní zkušenost způsobuje, že postavení seniorů v české rodině je respondenty vnímáno v poněkud zidealizované podobě, na druhou stranu je nesporně pozitivním zjištěním, že rodinné prostředí vytváří u středoškolských studentů pozitivní zkušenost, která formuje postoje k seniorům v rodině, ačkoli pro již zmíněné dělení mezi seniory vlastními a seniory cizími nelze zcela jednoznačně říci, že tato zkušenost formuje postoje ke starým lidem obecně.

Na tomto místě se opět vrátíme k otázce rozdílného vnímání vlastních a cizích seniorů. Skutečnost, že existuje rozdíl ve vnímání seniorů jako určité obecně definovatelné skupiny lidí a seniorů vlastních, potvrzují též odpovědi na otázku po místech a frekvenci setkávání se seniory. Ačkoli všechny výpovědi obsahují v souvislosti se setkáváním se seniory v rodině slovo „často“¹⁵⁶, pouze tři respondenti

---

¹⁵² Zde se ale také objevuje vnímání reality, že ne v každé rodině je toto dodržováno. Je zde reflektován jak problém záměrného odmítnutí pomoci, tak i problémy praktické – finanční, materiální zázemí, odborná kvalifikace v péči o starého nemocného člověka apod. U několika respondentů se vyskytuje i názor, podle kterého rodina svou povinnost vůči starému členu rodiny splní i tím, že mu zajistí odpovídající institucionální pomoc a péči, za předpokladu, že mu ale nepřestanou poskytovat rodinné a emocionální zázemí.

¹⁵³ Výpověď respondenta R2, Horní Jelení, 2010.

¹⁵⁴ Zajímavé je též uvést, že jako přirozené je těmi, kteří sdílejí společnou domácnost s prarodiči (jde o téměř polovinu respondentů – šest ze čtrnácti), chápáno i vícegenerační soužití – za předpokladu zachování soukromí a dodržování společně stanovených hranic.

¹⁵⁵ Výpověď respondenta R3, Horní Jelení 2010.

¹⁵⁶ Slovo často má přitom různý význam od setkávání každodenního, přes setkávání minimálně jednou týdně, až po setkávání pravidelně každých čtrnáct dní. Různá je také iniciativa ze strany respondentů – u šesti je časté setkávání

zmiňují v otázce nejčastějšího setkávání se seniory vlastní prarodiče, žádný z nich je ale nejmenuje na prvním místě.

Jako nejčastější *místa setkávání* jsou uváděna veřejná místa, k těm nejčastějším patří prostranství na náměstí Horního Jelení, kde je autobusová zastávka a také parčík, kde se senioři scházejí popovídat si. Respondenti mužského pohlaví, kteří jsou ve velké míře členy místního fotbalového mužstva, uvádějí často prostředí místního fotbalového hřiště. Dále jsou ve velké míře zmiňovány hromadné dopravní prostředky, obchody a ordinace lékařů. V souvislosti s hromadnými dopravními prostředky se přitom objevuje velmi zajímavé téma podněcování konfliktů ze strany seniorů. Téměř polovina respondentů¹⁵⁷ totiž hovoří o záměrném vyvolávání konfliktů v těchto dopravních prostředcích a toto téma je spojováno s „typickou našťvaností seniorů na celý svět“:

„Já bych třeba řek, že oni tam ty konflikty vyloženě vyhledávají, že se tím bavěj. To jen nastoupěj a už vidíš, jak to zaměřujou. A i když maj kolem sebe volný místa, tak oni potřebujou zrovna to tvoje. Náký jako... vůči mladejm, že jsou našťvaný, že oni už nemůžou, nebo že jsou prostě našťvaný na celý svět.“¹⁵⁸

Zajímavé na tomto je, že o podobném jevu hovoří pouze ti studenti, kteří jezdí městskou hromadnou dopravou ve městech, kam dojíždějí do škol, zato však všichni. Pouze dva z těchto studentů však připouštějí vlastní osobní zkušenost s tímto jevem, navíc zcela ojedinělou.

Konflikty se seniory mimo vlastní rodinu se dle informací od oslovených studentů celkově vyskytují velmi zřídka, polovina respondentů uvedla, že si žádnou podobnou událost nevybavují, druhá polovina sice připustila možnost existence střetů se seniory, avšak sami hodnotí tyto situace jako ojedinělé. Respondenti sice tvrdí, že podobné konflikty nepovažují za významné při utváření postojů k seniorům, vzhledem k tomu že jsou takové střety v mnoha případech¹⁵⁹ vysvětlovány jako důsledek již zmiňované netolerance seniorů k mladým lidem¹⁶⁰, je celkem pravděpodobné, že podobné zkušenosti podléhají zobecňování.

Utváření postojů k seniorům na základě vlastní zkušenosti středoškolských studentů by se tak dalo, v závislosti na poměrně řídkém setkávání a kontaktech na komunikační úrovni se seniory, hodnotit jako poměrně problematické. Zatímco zkušenost se seniory ve vlastní rodině je ve výpovědích respondentů poměrně

---

dáno společným soužitím, u šesti se objevuje tvrzení, dle kterého se sami snaží o pravidelný kontakt, dva respondenti přisuzují iniciativu svým rodičům.

¹⁵⁷ Šest z celkového počtu čtrnácti respondentů.

¹⁵⁸ Výpověď respondenta R12, Horní Jelení, 2010.

¹⁵⁹ Jedna z respondentek odmítá zcela koncept mezigeneračních konfliktů jako takových, neboť podle ní jde vždy o spor mezi určitými jedinci vyvolaný nějakou konkrétní věcí, které nelze nijak schematizovat.

¹⁶⁰ Dle respondentů vycházejí tyto konflikty např. z komentování způsobu oblékání, poslouchání hudby na veřejnosti nebo kouření na veřejných místech

významným tématem, „cizí“ senioři, jež by pro středoškolské studenty byli zdrojem odlišné zkušenosti, jsou spíše výjimkou. Jak dokazují výpovědi respondentů, užší styk se seniory mimo rodinu je pro ně výjimečný, zahrnuje přitom tři *typy kontaktů*.

Vlastní zkušenost se seniory – schéma č. 12

Vlastní zkušenost se seniory	→ v rodině	→ výrazně pozitivně hodnocené vztahy, absence konfliktů	→ problematický faktor utváření obecných postojů	→ odlišné vnímání i hodnocení pro každou rovinu
		→ pozitivní přejaté vzorce chování vůči seniorům v rodině		
		→ blízké vztahy, časté kontakty		
	→ mimo rodinu	→ převážně pozitivně hodnocené zkušenosti, ojedinělé konflikty		
		→ nízká frekvence kontaktů		
		→ nevyhraněné postoje		

● Prvním, nejčastěji zmiňovaným typem kontaktů jsou *kontakty se sousedy a spoluobčany města* Horní Jelení, které jsou hodnoceny jako povrchní, na úrovni společenské konverzace, tj. bez zvláštního účelu, ze strany středoškolských studentů navíc vnímané spíše jako povinná reakce na komunikační aktivitu těchto seniorů. Ačkoli jsou v naprosté většině podobná setkání a komunikace samy o sobě hodnoceny jako bezproblémové a bezkonfliktní, senioři ze sousedství jsou často označováni jako příjemní lidé, přesto respondenti mají vzhledem ke komunikaci s nimi převážně neutrální, nebo spíše negativní vztah. Takzvaná zdvořilostní komunikace, která je dle informací respondentů zahajována výlučně ze strany seniorů a která zahrnuje otázky na školu, rodinu apod., vyvolává u středoškolských studentů nepříjemné pocity a je často chápána až jako obtěžující hovornost, pro seniory přitom typická, způsobená nedostatečným vyplněním volného času:

„Určitě každému se to stalo, že se nechce zrovna vybavovat o osobních věcech na zastávce plný lidí, tak akorát kejve, kejve, a říká si a už běž pryč! Oni to prostě dělají, z nudy, nebo si rádi pokecají, jsou sami doma, nějak nemají co dělat. Ale příjemný to moc není. Spíš vůbec.“¹⁶¹

Na druhou stranu existují témata, která u studentů vyvolávají zájem, jde především o vzpomínky starých lidí na tzv. staré časy¹⁶², ale také o témata, která jsou předmětem společných zájmů seniorů a studentů. Takové rozhovory se seniory jsou pak

¹⁶¹ Výpověď respondenta R4, Horní Jelení, 2010.

¹⁶² Vysoká míra zájmu a pozitivní hodnocení v souvislosti s takovými tématy se objevuje též ve spojitosti s rodinnými příslušníky respondentů.

naopak hodnoceny kladně a z tohoto hlediska se pak sami senioři stávají pro středoškolské studenty předmětem zájmu, ačkoli obecně je tomu spíše naopak.

● Dalším typem kontaktů jsou potom *kontakty se seniory v prostředí profesní přípravy* středoškolských studentů. Na rozdíl od prvního typu jde již o bližší a z hlediska frekvence častější styk, který zahrnuje především vztahy učitel – žák ve školním prostředí, případně v rámci odborných praxí. V souvislosti s tím zmiňují respondenti dvojí zkušenost, na jedné straně vyjadřují velmi kladný postoj k aktivitě seniorů, především k těm, kteří již mají nárok na odchod do důchodu, a oceňují jejich životní energii, přístup s nadhledem apod.:

„My jsme měli jednu paní učitelku, který bylo asi sedmašedesát, stále pracovala a stále byla svěží taková, jakoby i s dobou. Tak tu jsem obdivovala vždycky.“¹⁶³

Na straně druhé ale negativně hodnotí jejich určitý konzervatismus v myšlení a praktických postupech (především v souvislosti se školní praxí), který se odráží v jejich představách o seniorech jako o těch, kteří dělají věci postaru, nemají rádi změny a je pro ně typický až určitý dogmatismus v názorech. Tento typ kontaktů zahrnuje také prostředí domova pro seniory, kde je jedna ze studentek zaměstnána jako brigádnice, a prostředí nemocnice, ve kterém jiná studentka vykonává povinnou školní praxi. U těchto dvou studentek je přitom osobní zkušenost z takového prostředí reflektována jako zdroj ovlivnění, a také možného zkreslení pohledu na stáří a seniory, neboť, jak samy podotýkají, ony se setkávají pouze s určitou podobou stáří a života ve stáří. Právě u těchto dvou studentek je však, poněkud paradoxně, nutno uvést, že ony dvě nejméně ze všech respondentů podléhají stereotypním představám o stáří a seniorech a že jejich vlastní zkušenost z tohoto prostředí není předmětem zobecňování.

● Třetím a posledním typem kontaktů jsou kontakty se seniory, se kterými pojí studenty právě nějaký *společný zájem*. Takto je chápáno sportovní prostředí fotbalového klubu, kde se řada respondentů pravidelně setkává s některými seniory, kteří jsou v tomto směru aktivní. Vzájemný vztah, komunikace a obecně zkušenost studentů se seniory v tomto prostředí podléhá kladnému hodnocení ze strany všech studentů:

„Tak já hodně přes ten fotbal s nima... A jo, je to v pohodě, většinou jsou příjemný. Je to příjemný si s nima pokecat, zas takový jiný. A je s nima i sranda. Dobrý vztahy tam s nima máme, to určitě. Jako jasný, že někdy něco, ale dobrý.“¹⁶⁴

Ne u všech se ovšem odráží v postojích a vztahu k seniorům obecně.

---

¹⁶³ Výpověď respondentky R6, Horní Jelení, 2010.

¹⁶⁴ Výpověď respondenta R9, Horní Jelení, 2010.

Kontakt a komunikace se seniory mimo rodinu – schéma č. 13

Kontakt a komunikace se seniory mimo rodinu	→ kontakty se sousedy	úroveň zdvořilostní konverzace, povrchnost, absence konfliktů, iniciátory senioři	→ neutrální, příp. negativní vztah studentů	→ objektivně spíše pozitivní zkušenost, ale obecně ambivalentní vztah
	→ prostředí profesní přípravy	bližší vztahy (učitel-žák), možnost utváření reálnějších představ	→ negativní i pozitivní hodnocení	
	→ společné zájmy	užší vztahy i kontakt, častější frekvence setkávání	→ kladné hodnocení	

Z výše rozebraných informací o osobních zkušenostech respondentů se seniory, ať již v rámci rodiny nebo mimo její rámec, vyplývá, že tyto zkušenosti jsou převážně pozitivního rázu. Vzájemné vztahy se seniory v rodině jsou hodnoceny jako blízké a bezkonfliktní. Zkušenosti se seniory mimo rodinu jsou v převážné většině rovněž hodnoceny jako bezproblémové, ačkoli z charakteru a frekvence osobních kontaktů se seniory je patrné, že vzájemný styk se seniory alespoň na komunikační úrovni je spíše vzácný. Jako problematický se tady ukazuje samotný přístup ze strany naprosté většiny středoškolských studentů, kteří vzájemný styk se seniory nevyhledávají, a naopak se mu spíše brání, i když objektivně vzato racionální důvod podložený např. právě negativními zkušenostmi zde chybí. Na druhé straně je ale namístě též upozornit, že ne u všech oslovených studentů se objevuje nechuť ke komunikaci se seniory a k setkávání s nimi. Takový postoj se objevuje u čtyř respondentů, resp. jednoho respondenta a tří respondentek, a nejzřetelněji tento postoj dokazuje dobrovolná práce se starými lidmi v domově pro seniory u již zmíněné studentky.

Postoje a vztahy – schéma č. 14

Postoje a vztahy	→ zdroje:	→ vlastní zkušenost		→ vlastní zkušenost není příliš silnou determinantou v procesu utváření představ o stáří a starých a v procesu formování postojů k nim
		→ přejaté stereotypy	→ pozitivní	
			→ negativní	
	→ charakter:	→ pozitivní		
		→ ambivalentní, nevyhraněný		
		→ negativní		

10.2.3 Diskuse a shrnutí

Pohled na seniory a postoje k nim skrze problematiku mezigeneračních vztahů jsou obecně velmi zatíženy stereotypním vnímáním seniorů jako aktérů vzájemných vztahů s adolescenty. Přitom se u středoškolských studentů ve významné míře objevuje reflexe problému zobecňování negativní zkušenosti jako zdroje apriorního záporného vztahu mezi oběma skupinami. Středoškolští studenti upozorňují na zásadní nezbytnost oprostít se od chybného vytváření předsudečného vnímání mladých lidí ze strany seniorů s důrazem na konkrétní zkušenost, avšak sami se dopouštějí stereotypizace při formování pohledu na vzájemné mezigenerační vztahy, potažmo na stáří a seniory vůbec, a ačkoli jejich vlastní zkušenost většinou není předmětem generalizace, přejímají obecně vyskytující se stereotypy o stáří a seniorech a generalizovanou zkušenost jiných, které jsou potom zdrojem jejich postojů k seniorům.

Nepříliš optimistický pohled na vztahy adolescentů a seniorů je přitom spoluutvářen stereotypní představou o zásadní rozdílnosti „světů“ těchto dvou skupin¹⁶⁵, dále představou netolerantnosti seniorů vůči odlišnosti druhých, nedostatku úcty ze strany adolescentů jako zdroje generalizované zkušenosti seniorů, ale zároveň také nedostatku úcty k adolescentům ze strany seniorů¹⁶⁶. Vzájemné neporozumění, ač často vnímané jako přirozený důsledek odlišné kohortové zkušenosti, je chápáno jako podhoubí konkrétního charakteru vztahů seniorů s mladou generací, přímým zdrojem antagonismu ve vzájemných vztazích jsou však konkrétní přístup a projevy v rámci komunikace obou stran k sobě navzájem.

Středoškolští studenti tak mají velmi utvrzelou představu o vzájemném nepřátelském vztahu mezi seniory a mladou generací, k níž se sami přiřazují, a to i přesto, že jejich vlastní zkušenost tyto představy nepotvrzuje. Jak v rámci rodiny (a tam především), tak v rámci sociálních kontaktů a komunikace s „cizími“ seniory jsou zkušenosti hodnoceny jako převážně dobré. Velmi zřídka se objevují zkušenosti s konflikty se seniory, opět jak v rámci rodiny, tak i mimo ni.

Problematickým jevem při utváření představ o mezigeneračních vztazích se ukazuje být skutečnost, že středoškolští studenti poměrně zásadně oddělují vlastní a cizí

---

¹⁶⁵ Toto potvrzují i výsledky výzkumného šetření Vidovičové (2008, s. 146), která uvádí, že 84% dotázaných z věkové skupiny do dvaceti let souhlasilo s výrokem, že mladí a staří lidé jsou dva odlišné světy.

¹⁶⁶ Pro vývojovou etapu adolescence je přitom typické právě určité lpění na přístupu dospělých, resp. i seniorů k adolescentům jako k sobě rovným, ať už obsahem či formou jednání, nebo ve smyslu zájmu o názor dospívajícího bez jeho bagatelizace apod. (srov. např. Vágnerová 2005, Říčan 1989).

seniory¹⁶⁷, tedy, že seniory v rodině oddělují od obecných představ o stáří a starých lidech. Pozitivní zkušenost z rodiny, ať už ve formě vzájemných vztahů se seniory v rodině nebo ve formě přejatých vzorců chování vůči starým členům rodiny, je tak obtížně aplikovatelná na vztah a přístup ke starým lidem obecně. Problematický je zároveň i fakt, že k užšímu mezigeneračnímu kontaktu se seniory mimo rodinný rámec dochází velmi zřídka a že u středoškolských studentů vyvolává spíše neutrální nebo negativní pocity¹⁶⁸.

Lze tedy říci, že pozitivní osobní zkušenost, resp. absence té vyloženě negativní, v podstatě nemá vliv ani na vztah středoškolských studentů k vzájemnému setkávání a komunikaci, neboť ten je u většiny z nich a priori spíše negativní, případně neutrální, ale ani na reálné utváření představy o vzájemných postojích a charakteru mezigeneračních vztahů vůbec. Současně je možné říci, že pozitivní osobní zkušenost neovlivňuje ani postoje k seniorům samotným, a v podstatě ani představy o nich jako o lidech.

10.3 Stáří a seniory očima středoškolských studentů: závěry

Vnímání stáří a seniorů středoškolskými studenty a jejich postoje ke stáří a seniorům jsou poměrně různorodého charakteru. Přesto se ve výpovědích respondentů objevují určité pravidelnosti, které umožňují identifikovat podstatné problémy v souvislosti s charakterem a úrovní vztahu středoškolských studentů ke stáří a starým lidem.

Z analýzy uskutečněných rozhovorů je patrné, že je v zásadě nutné diferencovat vnímání a postoje středoškolských studentů souvisejících s problematikou fenoménu stáří a vnímání a postoje středoškolských studentů ke konkrétní věkově/generačně vymezené skupině seniorů. Naznačuje to např. již samotné vnímání termínů, resp. samotných kategorií stáří a senior, které jsou postaveny na protikladu subjektivní a objektivní reality, ale je to patrné také ze vztahu středoškolských studentů k těmto dvěma kategoriím, který je zřejmý v interpretacích různých výše analyzovaných oblastí života ve stáří, resp. života seniorů.

Lze říci, že názory na stáří i seniory a z nich plynoucí postoje a vztahy k nim jsou zatíženy stereotypním vnímáním otázek spojených s těmito kategoriemi. Shodně

---

¹⁶⁷ Tento problém zmiňuje např. také Sýkorová (2007, s. 63), která v souvislosti s reflexí stáří a starých lidí dospělými dětmi rodičů-seniorů uvádí, že je rozdíl, posuzují-li vlastní rodiče, či kategorii seniorů obecně.

¹⁶⁸ I tato skutečnost však může být ovlivněna vývojovým obdobím, ve kterém se středoškolští studenti zhruba nacházejí, neboť pro adolescenci je typický obrat k vrstevnické skupině, která je podstatně spojena s jejich identitou, zatímco vůči ostatním věkovým skupinám se vymezují (specifickou kulturou – mluva, móda, hudba...), ale také tendence chránit si svoje soukromí (blíže Vágnerová 2005).

s výzkumnými výsledky např. Tošnerové (2002) nebo Gojové a Popelkové (In Gojová 2004) i tento výzkum prokazuje, že tematika stáří podléhá představám homogenity tohoto období a tematika seniorů je vnímána skrze řadu mýtů o stáří a seniorech, které jsou tak rovněž předmětem generalizace.

Kategorie stáří je přitom sice spojována s určitými typickými znaky, které zároveň středoškolským studentům stáří asociují, na druhou stranu je ale ve velké míře reflektována a připouštěna relativita stáří. To se odráží např. v otázce hodnocení stáří, kdy středoškolští studenti rozlišují svůj vlastní pohled na stáří a pohled na stáří očima samotných starých lidí.

Daleko větší míra stereotypie je patrná v konstrukci obrazu seniorů, kterým je připisována homogenita životního stylu a určité životní náplně, ale též některé charakteristické osobnostní rysy a z nich plynoucí charakter mezilidských, resp. mezigeneračních vztahů ve stáří.

Lze přitom říci, opět shodně s výše zmíněnými výzkumy, že oba konstruované obrazy, obraz stáří i obraz skupiny seniorů, mají spíše negativistický ráz, ačkoli takové vnímání není typické pro všechny dotázané, ale není typické ani ve všech tematických okruzích vztahujících se k otázkám stáří a seniorů.

Poměrně zajímavou skutečností je však právě diskrepance v pocitech, resp. postojích, jež vyvolává hodnocení stáří a hodnocení seniorů. Stáří je sice chápáno jako výrazně negativní období v životě člověka (nicméně s již zmíněnou připouštěnou alternativou v postojích samotných seniorů), období obtížné, plné negativních a nežádoucích zvrátů ve všech oblastech lidského života, období pasivní, bez pozitivní perspektivy - a takové vnímání stáří je tedy zdrojem negativních postojů vůči němu a zároveň zdrojem obav středoškolských studentů z této životní etapy - avšak s tím, že u středoškolských studentů vyvolává spíše soucit až dokonce jakýsi sentiment, a to v obou jeho rozměrech – náklonnosti i odporu.

Senior jako by však v očích středoškolských studentů ani nebyl jedincem, který prožívá takto vnímané období stáří a který tedy rovněž vyvolává alespoň jistou míru soucitnosti. Senior je v naprosté většině případů vnímán jako důchodce, což je jeho nejpodstatnější role, tj. role člověka bez smysluplné životní náplně, který má za sebou všechny životní zvraty a klíčové sociální události (svatba, narození dítěte, kariérní postup, odchod na penzi...) a již jenom odpočívá (i když zaslouženě), který je ve společnosti „odepsaný“, přičemž jeho jedinou radostí je rodina. Taková role je pro studenty nepřijatelná, nepředstavitelná, nevyvolává však ani tak negativní postoje, jako spíše jakýsi nezájem o lidi těchto charakteristik, lhostejnost k takovýmto lidem. To

odpovídá i manifestovanému nevyhraněnému postoji středoškolských studentů vůči seniorům, ačkoli ten je explicitně spojován s odkazem na konkrétní zkušenost se starým člověkem, a tedy explicitně vyjádřenou potřebou oprostít od chybného formování postojů prostřednictvím generalizované zkušenosti a stereotypie.

Ukazuje se, že (generalizovaná) zkušenost zřejmě skutečně nemá na postoje vůči seniorům a obecně na představy o nich rozhodující vliv. Dle zjištění tohoto výzkumu není osobní zkušenost se seniory nikterak negativní, zatížená konflikty, naopak je samotnými studenty hodnocena kladně, a to jak zkušenost se seniory v rámci rodiny, tak také zkušenost se seniory mimo rodinný rámec. Přesto je ale u středoškolských studentů patrný a priori negativní, spíše ale neutrální vztah ke kontaktům a komunikaci se seniory obecně, ale též je u nich patrné stereotypní vnímání problematiky vztahů mezi seniory a adolescenty, které jsou jednoznačně vnímány jako oboustranně problematické a antagonistického charakteru.

Je nicméně nutné důsledně rozlišovat tyto postoje a názory vzhledem k cílové skupině seniorů. Výše zmíněné pojetí problematiky vztahů seniorů s adolescenty, resp. vůbec postoje k seniorům a kontaktům a komunikaci s nimi totiž platí pro seniory jako obecně vymezenou věkovou skupinu, do které ale, jak dokazuje toto výzkumné šetření, nejsou začleňováni vlastní senioři, tj. členové rodiny. Typickým jevem v důsledku této diskrepance je přisuzování pozitivnějších kvalit vlastním seniorům oproti seniorům cizím, a to především v problematice mezigeneračních vztahů. V důsledku této diskrepance nicméně navíc dochází k situaci, kdy pozitivní postoje a vzorce chování vůči seniorům, které jsou předávány v rodině, zřejmě nemají obecnější platnost vzhledem k populaci seniorů jako celku. Přesto je nepochybně pozitivním zjištěním, že vztah studentů k seniorům v rodině je výrazně kladný, založený na silných citových vazbách, s pocitem odpovědnosti vůči starým členům rodiny a vnímáním pomoci seniorům v rodině jako přirozenosti, tedy zjištění, že seniorům v rodině je přiznáváno pevné místo.

Dalším pozitivním zjištěním je, že ačkoli obecně podléhá stáří převážně negativnímu hodnocení, středoškolští studenti jsou schopni reflexe této problematiky v rovině pohledu zevnitř, totiž že naprostá většina oslovených studentů sice vyjadřuje názory na stáří ze své pozice, avšak současně velmi často poukazují na možnost odlišného pohledu ze strany samotných seniorů. Zároveň je nepochybně pozitivním zjištěním, že členové této mladé generace jsou schopni a ochotni uvažovat otázky a problematiku stáří a života ve stáří, ať už jim připadají jakkoli vzdálené nebo nezajímavé. Velmi důležitá je také skutečnost, že i přes vnímané rozdíly mezi sebou

samými a seniory a přes nepříliš optimistické názory na jejich vzájemný vztah, se v řadě výpovědí objevuje porozumění vůči seniorům a jejich do jisté míry obtížnému životu z titulu samotného stáří. Do jaké míry se však toto porozumění promítá i v konkrétním přístupu středoškolských studentů k seniorům, to je otázka pro podrobnější a rozsáhlejší výzkum.

ZÁVĚR

Proces stárnutí i stáří samotné v sobě skrývají nesmírně obsáhlou oblast otázek. Stárnutí a stáří jako vysoce individuální jevy závislé na řadě různorodých faktorů však mají určité spojovací prvky, díky kterým je možné uchopit je jako předmět zkoumání, a jedním z těchto spojujících prvků je skutečnost, že stárnutí i stáří přináší řadu změn. Kromě změn biologických a psychických jde také o významné změny sociální, které do jisté míry dávají životu ve stáří podobný ráz. Charakter sociálních rolí stárnoucího jedince a charakter jeho sociálního postavení mají přitom přímou souvislost s pojetím významu stáří a starého člověka ve společnosti. Obraz stáří konstruovaný ve společnosti, resp. vůbec hodnota stáří a seniorů v očích mladších generací ve společnosti jsou tak také podstatnými determinantami sebepojetí starého člověka a do značné míry tedy utvářejí kontext kvality života starého člověka. Svůj význam potřebuje starý člověk potvrdit právě skrze vědomí vlastní hodnoty, kterou ověřuje mj. také v rámci mezigeneračních vztahů, jejichž kvalita, ale i kvantita v období stáří nabývají na svém významu.

Cílem této práce bylo zmapování pohledu zástupců mladé generace, konkrétně středoškolských studentů, na stáří a seniory. Jejím úkolem bylo zjistit, jakou podobu má obraz stáří a seniorů konstruovaný středoškolskými studenty, zda je ovlivněn stereotypním vnímáním, mýty a předsudky, zda na jeho výslednou podobu má vliv vlastní zkušenost studentů se seniory, jak jsou studenty vnímány vzájemné vztahy se seniory a jaké postoje vůči stáří a seniorům středoškolští studenti chovají. Prostředkem pro tato zjištění byla realizace kvalitativního výzkumu, jehož charakter umožňuje právě hlubší proniknutí do zkoumané problematiky.

Výzkum prokázal, že pohled na stáří a seniory je do značné míry zatížen právě stereotypním vnímáním a nejrůznějšími mýty a předsudky, které mají vliv na výsledné převážně negativní hodnocení stáří jako životní etapy i na ambivalentní postoje středoškolských studentů ke starým lidem. Problematickým se ale v této souvislosti ukazuje být především fakt, že chybí adekvátní komunikace mezi oběma generacemi a že chybí užší mezigenerační kontakt, který by byl zdrojem pozitivní zkušenosti, jež by také pozitivně působila na utváření vzájemných vztahů. Problematickým se přitom v tomto kontextu jeví samotný přístup středoškolských studentů, kteří bližší kontakt se seniory nevyhledávají, ani nahodilou komunikaci s nimi nehodnotí zrovna s nadšením, a kontaktům se seniory se v podstatě brání, ač bych řekla, že ne zcela uvědoměle.

Situace se nicméně ukazuje být jinou ve vztahu k seniorům v rodině, kteří nejsou vnímáni stereotypně jako „typičtí senioři“ a jejichž role v rodině i role ve vztahu ke středoškolským studentům nabývají spíše pozitivního významu. Tyto pozitivní postoje a vztahy se seniory uvnitř rodiny se, zároveň s poukázáním na vnímání pomoci a péče rodiny o starého člověka jako přirozené povinnosti, jeví jako pozitivní perspektiva společného soužití mladších a starších generací. Právě pozitivní postoje mladé generace k seniorům v rodině, ačkoli jejich existenci samozřejmě nelze paušalizovat, by tak mohly být využívány při zlepšování mezigeneračních vztahů obecně. Stejně tak by se dalo využít zájmu mladých lidí o zkušenosti seniorů z mládí a vyprávění o „starých časech“, které u středoškolských studentů vyvolávají zájem.

Příznivou skutečností je též zjištění, že se mezi středoškolskými studenty neobjevují radikální názory na stáří a staré lidi, které by vykazovaly výrazně negativní postoje vůči nim. Objevuje se spíše lhostejnost nebo nezájem, což sice není zcela pozitivním výsledkem, ale na rozdíl od důsledně antagonistických vztahů nabízí ještě takovýto stav možnost vzájemného důstojného soužití i naději na zlepšení. Rovněž vysoká míra povědomí o tom, že staré lidi nelze vnímat jako homogenní skupinu (i přes rozpor se skutečným stavem), lze chápat jako určitý příslib, stejně jako fakt, že středoškolští studenti mají pouze výjimečně zkušenost s konflikty se seniory. Posledně jmenovaná skutečnost otevírá nicméně podnět pro další zkoumání problematiky vnímání stáří a seniorů středoškolskými studenty a manifestovaných postojů vůči nim, a to v závislosti na městském či venkovském prostředí. Nelze totiž vyvracet možnost, že nekonfliktní povaha vzájemných vztahů, resp. kontaktů se seniory (i přes jejich nahodilost a povrchnost), může souviset právě s jakousi zdrženlivostí středoškolských studentů v prostředí malého města, kde si všichni „vidí do talíře“.

Jiným námětem pro pokračující výzkum by mohla být proměna názorů a postojů vzhledem ke stáří a starým lidem s pokračujícím věkem a novými životními zkušenostmi současných respondentů. Nelze totiž ani vyloučit, že na konkrétní vnímání problematiky stáří a seniorů má vliv vývojové období, ve kterém se nyní studenti nacházejí, totiž období adolescence a některé jeho specifické rysy, a že s ustálením názorů na život a společnost, s ustálením emocí a menším lpěním na černobílých „pravdách“ nebo vlastní adolescentní kultuře dojde ke změnám v reflexi zkoumané problematiky.

Cíle výzkumného šetření, které bylo klíčovým zdrojem informací pro zpracování této práce, resp. cíle předkládané diplomové práce byly naplněny, i když jsem si vědoma určitých nedostatků této práce. Především pak fakt, že výsledky výzkumného

šetření nemohou být vzhledem k užitým metodám sběru informací i jejich analýzy, ale také vzhledem k celkovému rozsahu výzkumu a jeho kontextuálnímu charakteru zobecnovány, se může jevit jako problematický. Na druhou stranu se tato práce snažila rozkrýt problematiku vnímání stáří a starých lidí a vztahů a postojů k nim ze strany středoškolských studentů v širších souvislostech a dala těmto studentům volné slovo pro přiblížení jejich interpretací tématu.

Problematika stáří a starých lidí bude vždy problematikou aktuální. Stárnutí populace je nepochybně realitou, na kterou je třeba adekvátně reagovat. A to tak, aby se stáří ve společnosti nestávalo synonymem problému, asociací výrazných negativ a dojmů, že není „o co stát“. Je nezbytné, aby stáří bylo přijímáno jako přirozená součást života, jak toho individuálního, tak toho společenského, a aby senioři měli svoje pevné místo ve společnosti, které pro ně samotné bude důstojné. Každého z nás se stáří potenciálně týká a každý z nás by tak měl mít zájem na tom, aby jeho místo ve společnosti nemělo a priori z principu přisouzené nálepky „starý člověk“ (ať už na základě čehokoli) nezáviděníhodnou pozici vymezenou přívlastky stáří jako období neužitečného, zatracovaného, v lepším případě snad ignorovaného. Stáří si rozhodně zaslouží pozornost všech lidí, i těch, jichž se aktuálně přímo netýká. I samotný podnět k přemýšlení o stáří a vztazích mezi starými a mladými lidmi, který jsem svým respondentům tímto výzkumem poskytla, považuji za dobrý výsledek této práce.

POUŽITÉ ZDROJE

- BAKER, Richard. *Diskriminace na základě věku a Evropská unie*. In *Postavení a diskriminace seniorů v České republice: sborník z mezinárodní konference, kterou uspořádalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci s Českou geriatrickou a gerontologickou společností v rámci 11. Celostátního gerontologického kongresu v Hradci Králové dne 25. listopadu 2005*. Vyd. 1. Praha: MPSV, 2006, s. 34-44. ISBN 80-86878-52-X(brož.)
- BALTES, Paul B. *Stáří a stárnutí jako oslava rovnováhy: mezi pokrokem a důstojností*. In GRUSS, Peter. *Perspektivy stárnutí: z pohledu psychologie celoživotního vývoje*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009, s. 11-26. ISBN 978-80-7367-605-6
- BUMBÁLEK, Milan. *Stáří a osamělost*. In MÜHLPACHR, Pavel. (ed.). *Schola gerontologica*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 21-42. ISBN 80-210-3838-1.
- CIBULEC, Jindřich. *Soužití tří generací*. 1. vyd. Praha: Práce, 1980.
- ČERVENKOVÁ, A., KOTÝNKOVÁ, M. *Začlenění seniorů v sociální struktuře soudobé společnosti*. In *Sociální politika*, 2001, roč. 27, č. 6. ISSN 0049-0962.
- DIMITROVÁ, Michaela. *Demografické souvislosti stárnutí*. In *Naše společnost*, 2007, roč. 5, č. 1, s. 24-30. Dostupné z: http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100067s_Starnuti.pdf [citováno 12. 3. 2011]
- DOPITA, Miroslav. *Věk: Stáří – Role: Prarodič*. In SÝKOROVÁ, D., ŠIMEK, D., DVOŘÁKOVÁ, M. (eds.) *Třetí věk trojí optikou*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sociologica – Andragogica. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005, s. 33-42. ISBN 80-244-1006-0.
- GERGEN, M., GERGEN K. J. *Positive Aging*. In GUBRIUM, J. HOLSTEIN, J. (eds.). *Ways of Aging*. Oxford: Blackwell, 2003, s. 203-225. ISBN 0-631-23059-9.
- GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
- GOJOVÁ, Alice (ed.) a kol. *Senioři ve společnosti a jejich autonomie pohledem sociálních pracovníků: výzkumná zpráva za 3. rok řešení výzkumného úkolu GAČR, reg. č. 403/02/1182 / 1*. vyd. Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2004. ISBN: 80-7326-068-9
- GUBRIUM, J., HOLSTEIN J. (eds.) *Ways of Aging*. Oxford: Blackwell, 2003. ISBN 0-631-23059-9.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 2. přeprac. a doplň. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Manuálek sociální gerontologie*. Vyd. 1. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 2002. ISBN 80-7013-363-5.
- HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-639-1(brož.)
- HEGYI, Ladislav. *Vybrané kapitoly zo sociálnej gerontológie a geriatricie*. 1. vyd. Bratislava: IVZ, 1996. ISBN 80-7163-005-5

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4

JEDLIČKA, Václav a kol. *Praktická gerontologie: učební text*. 2. přeprac. vyd. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 1991.

JIRÁSKOVÁ, Věra a kol. *Mezigenerační porozumění a komunikace*. Vyd. 1. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-86861-80-5(brož.).

KALVACH, Zdeněk a kol. *Úvod do gerontologie a geriatrie: integrovaný text pro interdisciplinární studium. Díl 1, Gerontologie obecná a aplikovaná*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997. ISBN: 80-7184-366-0.

KALVACH, Zdeněk. *Bariéry a diskriminace seniorů ve zdravotní a sociální péči v ČR*. In *Postavení a diskriminace seniorů v České republice: sborník z mezinárodní konference, kterou uspořádalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci s Českou geriatrickou a gerontologickou společností v rámci 11. Celostátního gerontologického kongresu v Hradci Králové dne 25. listopadu 2005*. Vyd. 1. Praha: MPSV, 2006, s. 76-84. ISBN 80-86878-52-X(brož.)

KUBÍČKOVÁ, Miluše. *Stáří jako životní šance: psychologické a zdravotní aspekty harmonického stárnutí*. 2. opr. vyd. Praha: Onyx, 1996. ISBN 80-85 228-07-6.

KÜMPEL, Quido. *Duševní změny v období stárnutí a stáří*. Brno, 1971.

LORMAN, Jan. *Existuje diskriminace a zneužívání seniorů v ČR?* In *Postavení a diskriminace seniorů v České republice: sborník z mezinárodní konference, kterou uspořádalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci s Českou geriatrickou a gerontologickou společností v rámci 11. Celostátního gerontologického kongresu v Hradci Králové dne 25. listopadu 2005*. Vyd. 1. Praha: MPSV, 2006, s. 51-68. ISBN 80-86878-52-X(brož.)

LOUČKOVÁ, Ivana. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-86429-79-3 (brož.).

MAŠKOVÁ, Miroslava. *Věková struktura populace, regionální rozdíly – jak pracovat s demografickou informací*. In *Postavení a diskriminace seniorů v České republice: sborník z mezinárodní konference, kterou uspořádalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci s Českou geriatrickou a gerontologickou společností v rámci 11. Celostátního gerontologického kongresu v Hradci Králové dne 25. listopadu 2005*. Vyd. 1. Praha: MPSV, 2006, s. 12-28. ISBN 80-86878-52-X(brož.)

MÜHLPACHR, Pavel. *Gerontologie – sociální nutnost postmoderní společnosti*. In MÜHLPACHR, Pavel. (ed.). *Schola gerontologica*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 7-21. ISBN 80-210-3838-1.

MÜHLPACHR, Pavel. *Gerontopedagogika*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN: 978-80-210-5029-7 (brož.)

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1679-9 (brož.).

Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (Kvalita života ve stáří). Dostupný z <http://www.mpsv.cz/cs/5045>.

- ORT, Jiří. *Sociologie stáří*. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2004. ISBN 80-7044-636-6.
- PACOVSKÝ, Vladimír. *O stárnutí a stáří*. 1.vyd. Praha: Avicenum, 1990. ISBN: 80-201-0076-8.
- PENHALE, Bridget. *Koncept zneužívání seniorů (elder abuse) – konec mlčení*. In *Postavení a diskriminace seniorů v České republice: sborník z mezinárodní konference, kterou uspořádalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci s Českou geriatrickou a gerontologickou společností v rámci 11. Celostátního gerontologického kongresu v Hradci Králové dne 25. listopadu 2005*. Vyd. 1. Praha: MPSV, 2006, s. 98-111. ISBN 80-86878-52-X(brož.)
- PERNES, Z., SOLICH, J. *Diskriminace seniorů z pohledu Rady seniorů ČR*. In *Postavení a diskriminace seniorů v České republice: sborník z mezinárodní konference, kterou uspořádalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci s Českou geriatrickou a gerontologickou společností v rámci 11. Celostátního gerontologického kongresu v Hradci Králové dne 25. listopadu 2005*. Vyd. 1. Praha: MPSV, 2006, s. 45-50. ISBN 80-86878-52-X(brož.)
- PETRUSEK, M. a kol. *Velký sociologický slovník. Svazek 2*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-310-5.
- PLAŇAVA, Ivo. *Průvodce mezilidskou komunikací: přístupy - dovednosti – poruchy*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-0858-2.
- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-078-0.
- SKOPALOVÁ, Jitka. *A roky jdou, stárnutí a stáří*. In ASSENZA, D. (ed.) *Přístup k dětem podle individuálního psychického vývoje*. 8. díl. Olomouc: A & M Publishing, 2007, s. 44-77. ISBN 978-80-903654-7-6.
- SKOPALOVÁ, Jitka. *Senioři na prahu třetího tisíciletí (zaměření na znevýhodněný status starších žen)*. In SÝKOROVÁ, D., ŠIMEK, D., DVOŘÁKOVÁ, M. (eds.) *Třetí věk trojí optikou*. Acta Universitatis Olomucensis, Facultas Philosophica, Sociologica - Andragogica. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005, s. 63-69. ISBN 80-244-1006-0.
- STRAUSS, Anselm., CORBIN Juliett. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. vyd. Brno Boskovice: Sdružení Podané ruce Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-274-2.
- SÝKOROVÁ, Dana. *Autonomie ve stáří: kapitoly z gerontosociologie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-86429-62-5(brož.)
- SÝKOROVÁ, Dana. *Osobní autonomie seniorů v kontextu rodinných vztahů*. In SÝKOROVÁ, D., ŠIMEK, D., DVOŘÁKOVÁ, M. (eds.) *Třetí věk trojí optikou*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sociologica – Andragogica. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005, s. 45-62. ISBN 80-244-1006-0.
- ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Diskriminace stárnoucí generace žen v ČR a gendermainstreaming*. In *Postavení a diskriminace seniorů v České republice: sborník z mezinárodní konference, kterou uspořádalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci s Českou geriatrickou a gerontologickou společností v rámci 11. Celostátního gerontologického kongresu v Hradci*

Králové dne 25. listopadu 2005. Vyd. 1. Praha: MPSV, 2006, s. 29-33. ISBN 80-86878-52-X(brož.)

ŠIMEK, Dušan. *Nová práce ve starším věku*. In SÝKOROVÁ, D., ŠIMEK, D., DVOŘÁKOVÁ, M. (eds.) *Třetí věk trojí optikou*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sociologica – Andragogica. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005, s. 11-17. ISBN 80-244-1006-0.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Fenomén vdovství*. In SÝKOROVÁ, D., ŠIMEK, D., DVOŘÁKOVÁ, M. (eds.) *Třetí věk trojí optikou*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sociologica – Andragogica. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005, s. 71-88. ISBN 80-244-1006-0.

ŠVANCARA, Josef. *Psychologie stárnutí a stáří*. 2. přeprac. vyd. Praha: SPN, 1983.

TOŠNEROVÁ, Tamara. *Ageismus: průvodce stereotypy a mýty o stáří*. 1. vyd. Praha: Ambulance pro poruchy paměti, 2002. ISBN 80-238-9506-0(brož.)

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II. : dospělost a stáří*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

Van Den HOONARD, Deborah K. *Expectations and Experiences of Widowhood*. In GUBRIUM, J. HOLSTEIN, J. (eds.). *Ways of Aging*. Oxford: Blackwell, 2003, s. 182-201. ISBN 0-631-23059-9.

VIDOVIČOVÁ, L., MATASOVÁ, B. *Starší osoby na trhu práce a politika aktivního stárnutí – výběr ze statistik a sociologických šetření*. In *Postavení a diskriminace seniorů v České republice: sborník z mezinárodní konference, kterou uspořádalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci s Českou geriatrickou a gerontologickou společností v rámci 11. Celostátního gerontologického kongresu v Hradci Králové dne 25. listopadu 2005*. Vyd. 1. Praha: MPSV, 2006, s. 112-127. ISBN 80-86878-52-X(brož.)

VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008. ISBN 978-80-210-4627-6.

ZAVÁZALOVÁ, HELENA a kol. *Vybrané kapitoly ze sociální gerontologie*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0

SEZNAM PŘÍLOH

PŘÍLOHA Č. 1 – Demografické aspekty stáří a stárnutí (tabulky, grafy)

PŘÍLOHA Č. 2 – Návod k rozhovoru

PŘÍLOHA Č. 3 – Ukázka části rozhovoru (přepis)

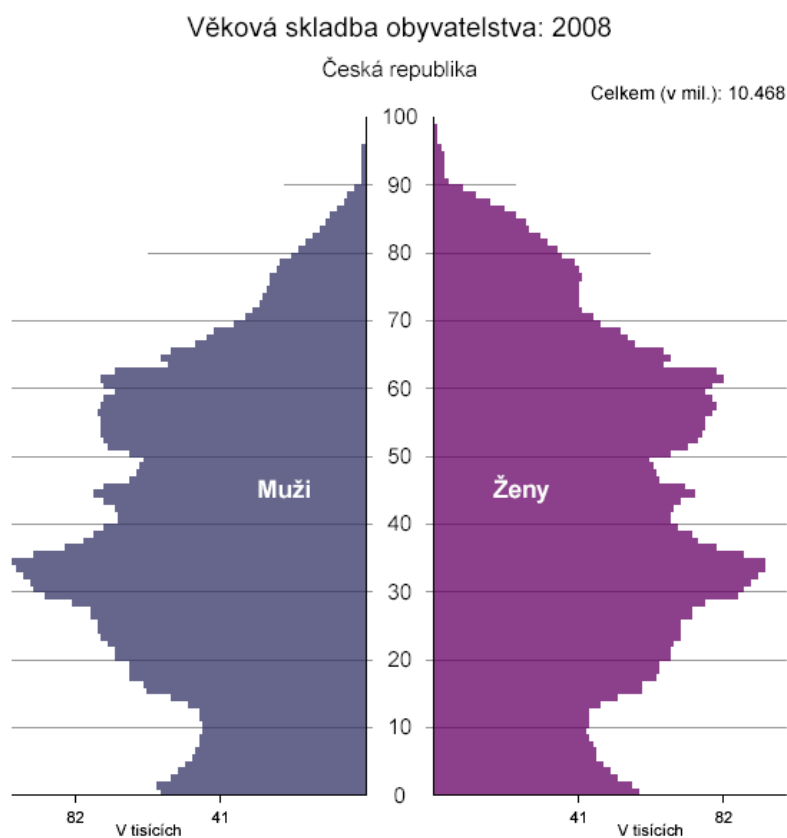
PŘÍLOHA Č. 1 – DEMOGRAFICKÉ ASPEKTY STÁRNUTÍ A STÁŘÍ (TABULKY, GRAFY)

Tabulka 1 - věková skladba obyvatelstva ČR, vybrané roky

Počet obyvatel (v tisících)	1989	1994	1999	2004	2008
Věk 0 -14	2259	1948	1751	1527	1480
Věk 15-64	6817	7029	7153	7259	7431
Věk 65 a více	1292	1356	1418	1435	1556
Podíl obyvatel (v %)	1989	1994	1999	2004	2008
Věk 0-14	21,7	18,9	16,6	14,9	14,1
Věk 15-64	65,8	68,0	69,6	71,0	71,0
Věk 65 a více	12,5	13,1	13,8	14,0	14,9

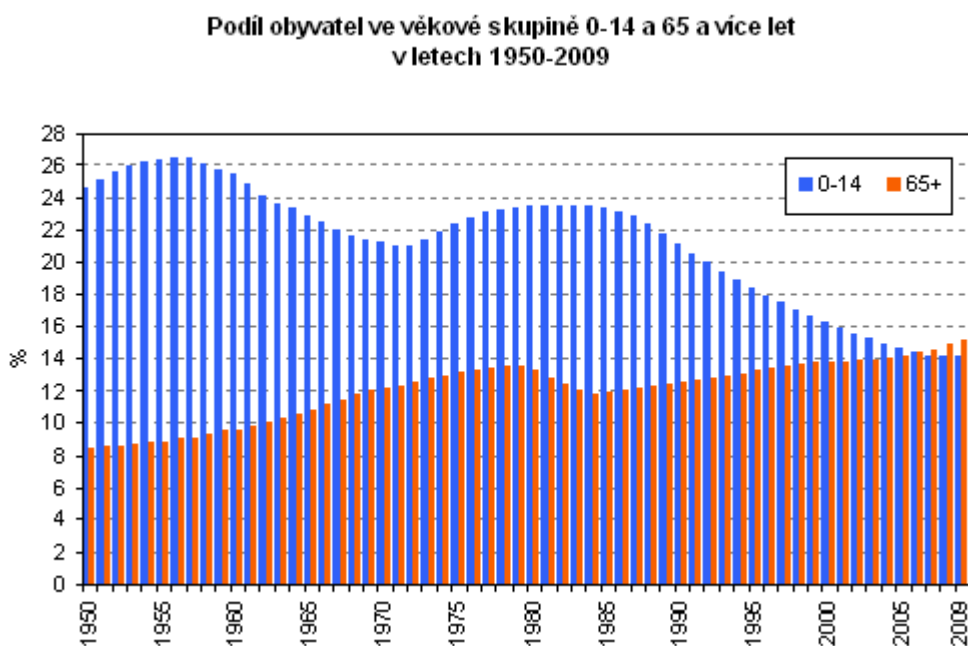
Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vybrané demografické údaje*. 2011.
Dostupný z http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989#01
[citováno 25. 3. 2011]

Graf 1 – věková skladba obyvatelstva ČR pro rok 2008

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vybrané demografické údaje*. 2011. Dostupný z http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/vekova_skladba_obyvatelstva_v_roce_2008
[citováno 25. 3. 2011]

Graf 2 - podíl obyvatel ČR ve věkové skupině 0-14 a 65 a více let v letech 1950-2009

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vybrané demografické údaje*. 2011.

Dostupný z:

http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/podil_obyvatel_ve_vekove_skupine_0_14_a_65_a_vice_let_v_letech_1950_2009

[citováno 25. 3. 2011]

Tabulka 2 – naděje dožití v ČR, vybrané roky

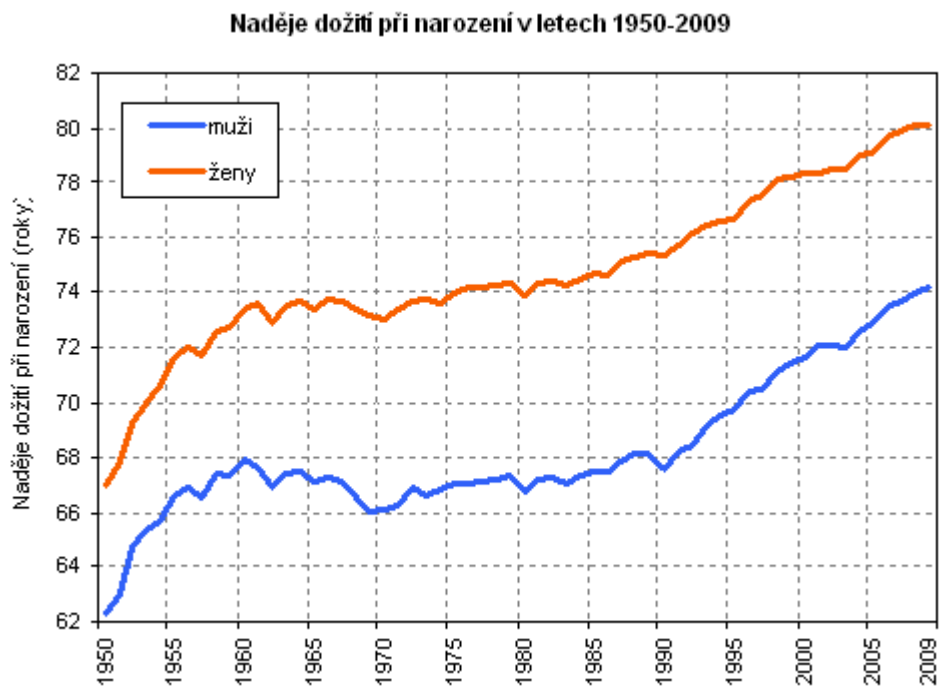
Naděje dožití při narození (roky)	1989	1994	1999	2004	2009
muži	68,1	69,5	71,4	72,5	74,2
ženy	75,4	76,6	78,1	79,0	80,1
Naděje dožití ve věku 60 roků (roky)	1989	1994	1999	2004	2009
muži	14,9	15,9	16,8	17,6	18,6
ženy	19,2	20,0	21,0	21,6	22,5

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vybrané demografické údaje*. 2011

Dostupný z http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989#01

[citováno 25. 3. 2011]

Graf 3 – naděje dožití při narození v ČR v letech 1950-2009

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vybrané demografické údaje*. 2011

Dostupný z http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/nadeje_dozeni_pri_narozeni_v_letech_1950_2009
[citováno 25. 3. 2011]

PŘÍLOHA Č. 2 – NÁVOD K ROZHOVORU

STÁŘÍ veškeré asociace (co se všechno vybaví...)
definice a určení počátku (co znamená, kdy toto období začíná)
změny ve stáří (existence, oblasti, úroveň, směřování – vzestupné, sestupné)
pozitiva a negativa (co přináší pozitivního, co negativního, → prochází celým rozhovorem)
stáří v současné společnosti (postavení starého člověka, způsob projevení, zkušenost)

představy o vlastním stáří

SENIORŮ asociace

vymezení + rozdíl starý člověk, senior

charakteristické rysy – existují? (vlastnosti, záliby, životní styl, tempo...)

sociální kontakty

VZÁJEMNÝ VZTAH (vyjádření pocitů, obecné zhodnocení, vzájemné porozumění, příčiny případných problémů, zkušenosti)

SETKÁVÁNÍ A KOMUNIKACE (místa nejčastějšího setkávání, úroveň a forma komunikace, hodnocení, pocity)

SPORY A KONFLIKTY (příčiny, vlastní zkušenost)

CELKOVÁ ZKUŠENOST (zhodnocení)

ZKUŠENOST V RODINĚ (četnost setkávání, komunikace, spory, vzájemné vztahy, problémy, postavení seniorů v rámci rodiny, péče a pomoc)

PŘÍLOHA Č. 3 – UKÁZKA ČÁSTI ROZHOVORU (PŘEPIS)

ROZHOVOR S RESPONDENTKOU R14, HORNÍ JELENÍ, 20. 8. 2010:

Když se řekne stáří, co si vybavíš? Co se Ti všechno vybaví, když slyšíš říct „stáří“?

Rozumný lidi... nebo spíš takový, jak tě furt poučujou. Mně třeba babička vždycky říkala: =Vem si košilku. Vem si šálu=.

A myslíš to teď ironicky nebo vážně?

Ne, opravdu. Jako mně to přijde vtipný, ale určitě tím chci říct, že starý lidi jsou jakoby rozumný. Tou životní zkušeností a tak.

Ještě se ti vybaví něco?

Asi bolest a nemoc si vybavím. Celkově stáří jako období spíš obtížnější než třeba nějak radostný.

V čem konkrétně obtížnější?

Tak ty lidi jsou omezený...v pohybu třeba. Jsou závislí na svezích lécích, trpěj bolestma. Už nemůžou dělat to, co mohli dřív. Že maj třeba volno, že už jsou v tom důchodu, ale nevyužijou to tak, jak by třeba před dvaceti lety mohli.

Dobře. Je nějaká hranice, odkdy se člověk stává starým? Kdy už se o něm dá říct, ten je starej?

Ne. To nemám. Protože jsem zažila i lidi, kterejm bylo devadesát a přijeli na kole a chovali se líp než padesátníci, který kňučeli, že je něco bolí a nemůžou, že to nejde...

Takže co podle tebe to stáří určuje, jak to vnímáš?

Asi to, jak se chová. Já to věkem nerozlišuju. Já to rozlišuju tím, jak ty lidi se chovaj, jak se cejtěj, a to jak dávaj tý společnosti najevo. Protože teď jsem viděla nějaký pořad a tam nějaký profesor, chirurg, běhal na běžkách. A taky mu bylo... nevim. Ale já bych to třeba neuběhla ani teď.

No já právě teď spíš, jestli se k tomu stáří staviš spíš z toho pohledu fyzickýho nebo psychickýho?

Psychickýho. Jako že i když už nějaký zhoršení fyzický přijde, když to ten člověk nedává najevo, neomezuje se, a i přes tu bolest nějak funguje...

...tak si myslíš, že není starej? Že je to tady, v hlavě, jo?

No.

Co pojem senior? Co ti to říká?

Ježíš, to bude nějaký důchodovej věk. Třeba těch šedesát, pětadesát. Senior je důchodce.

A když teď budeme mluvit o seniorech nebo starejch lidech, jak to chceš, řekni mi o nich něco. Je pro ně něco typickýho? Já nevim, třeba vlastnosti, záliby...

Vlastnosti... no tak znám jich hodně, ale že by byly typický pro všechny, to ne. A záliby... tak to se asi odvíjí od mládí. Někdo má rád turistiku, cestování, někdo se zabývá svým koníčkem, kutí něco v dílně, babky třeba vyšívaj a tak. No já už jsem zažila těch starejch lidí a každej dělá něco divnýho.

Přijde ti to divný, co dělaj starý lidi?

Přijde mi to hodně divný. Třeba zažila jsem starou babču, co schovávala přepálenej olej, slejvala ho do skleničky z pánve a podobný srandy.

A čím myslíš, že to je?

Nevim, asi tím, kde vyrůstali, jsou naučený, že je něčeho nedostatek, tak ujedou na tomhle. Nebo z dětství maj třeba zážitek jinejch, že ujedou na jinejch věcech. Že je ovlivňuje hodně ta doba, ve který vyrůstali, si mylim.

Hm, ještě něco k těm starším lidem? O jejich životě, třeba...

Asi konečně si můžou pak, i když už jsou teda omezený tím fyzickým, zabývat tím, co je baví. Můžou jezdit na chatu, trávit čas rodinou, dělat, co je baví. Pokud to nejsou ty lidi, co sedějí doma, litujou se a kňučej nad tím, jak to maj hrozný.

Kterých mylíš, že je víc? Těch, co si to užívaj nebo...?

Právě naopak si myslim těch, který se utápěj v tom, že jim je blbě. Nebo já to zažívám ze svýho okolí, ty, který se chovaj takhle. Ale tak to je tím zaměřením, práci v nemocnici, tam jsou ty lidi fakt nemocný.

Takže mylíš, že tě to ovlivňuje v pohledu na stáří?

Hodně. A taky k tomu díky tomu dost velkou averzi.

Když se ještě vrátíme k tomu jejich životu, jak mylíš, že žijou, co se týká nějakých sociálních kontaktů, vztahů a tak?

Tak to je asi na nich. Je určitě hodně lidí, který maj možná víc známejch než já. A i v různých věkových skupinách, choděj mezi lidi a prostě se bavěj. Ale pak jsou lidi, který jsou uzavřený. Hodně.

Čím mylíš, že je to daný?

Asi když má někdo zájmy, tak je vykonává s nějakým okruhem lidí. Takže je určitě důležitý mít něco, k čemu se ten starěj člověk jakoby obrací. I kvůli tomuhle. A taky i kvůli tomu, aby třeba zůstali nějak... drželi krok s ostatníma. Je určitě spousta lidí, který to dávaj, maj i počítač doma a na Internetu hledaj furt něco. Voni jak chtěj. Pak zase třeba můj děda neumí s telefonem. Von nechce. Hrozně nechce. Von má už jenom ten svuj okruh lidí a dál už ho to nezajímá. Tohle, co má, mu maximálně stačí.

Mylíš, že u nás, v naší společnosti, je těžký bejt starým člověkem?

Já si myslim, že u nás se maj naopak velmi dobře. V tý péči, co dostávaj, maj hodně sociálních výhod, i když ty jejich důchody jsou tragicky nízký. Rozhodně je to lepší než v jinejch okolních zemích, si myslim. Že se k nim tahle společnost ještě chová hodně dobře.

Co se týká přístupu, postojů mladších generací k nim?

A tak vždycky se najdou nějaký lidi, co budou hrubí. Ale myslim si že taková ta vrstva od těch pětadvaceti vejš, že k nim má docela velkou úctu a že si nemaj na co stěžovat. Naopak oni jsou často ty zlí.

ROZHOVOR S RESPONDENTEM R5, HORNÍ JELENÍ, 29. 6. 2010:

Určitě nějaká úcta tam je, jako když třeba sedim v autobuse, tak je pustím sednout. Ale jako zas nemám třeba rád si povídat se starějma lidma, protože řešej prostě hrozný blbosti.

Řek' bys, že tě třeba až obtěžuje?

Jo. Přesně tak. Nemám to rád. Bavít se s někým starým na zastávce o svým soukromí. To je hrůza.

Když se ještě vrátíme k té úctě, kterou jsi zmínil? Jak to cejtíš, úcta ke stáří?

No to jak jsem říkal, pustit sednout v autobuse. Ale jako že bych k nim měl mít nějakou úctu, protože jsou starý... jako abych jim to nějak projevoval. To ne. To není tak. Podle toho, jak se chová. Nebo choval dřív. Proto říkám, že ne jen kvůli tomu, že je starěj. Ale voni to tak jako bych řek' dost cejtěj a chtěj. A to je pak trochu problém.

V čem? Jako v nějakým kontaktu s někým nebo jak?

No. Jako s náma.

A co bys teda vůbec řek', že si starý lidi myslej o vás? Nebo o nás...

No myslím, že si všichni říkaj, jak je to dneska hrozný, ten styl mladejch, že je to to nejhorší, co kdy bylo. Ale to tak asi bylo vždycky, určitě. To se vždycky posouvá.

A konkrétně tys to někdy zažil, že by ti třeba někdo řek', že je to dneska s mladejma hrozný?

Jo, určitě.

A mělš někdy konflikt s někým starým? Mimo rodinu?

Ale jo. Na fotbale, jak seděj ty blbci na těch lavičkách a úplně na nás: =Co to tu hraješ, ty debile?= A já vždycky říkam: = To jo, bych chtěl vidět vás.=

A proč myslíš, že takhle na vás...?

Já bych řek', že takhle vybíjej vztek, že už voni nemůžou tak, jako můžeme my.

A jinak se ještě někde kromě fotbalu setkáváš se seniorama? Jako na komunikativní úrovni, že s nima třeba prohodíš pár slov, se sousedama, prarodičema kámošů nebo tak?

Hm, to ne. A ani mi to nijak nechybí.

A co v rodině?

Jo, to jo. Prababička u nás bydlí.

A jaký je to? V pohodě?

Jak kdy. Protože to je, jak jsem říkal, že řešej úplný blbosti. Ona prostě řeší úplný blbosti, jen aby měla co dělat. Takový ty pitomosti, jako že hraje nahlas rádio nebo že jsem jí do pěti vteřin nepřišel pro šlupku od banánu, kterou chtěla vyhodit. Zásadního nic, ale o to možná horší, nebo já nevím. Prostě že asi nemá co jinýho na práci, tak vymejší takovýhle hovadiny. Nebo taková ta jakoby netolerance z její strany, my máme pokoj naproti a ona má otevřený dveře a hrozně jí řve rádio. Tak neřeknu ani slovo. Ale když ho máme zapnutý my, tak hned vyletí, ať to vypnu. To mě fakt štve tohle. Vůbec některý ty starý lidi, jak jsou takový, že všechno vědí. Pak se jich ty lidi radši straněj, aby se s nima nedostali do nějakýho problému. No já nevím. Je to s nima prostě takový divný. Doma ještě dobrý, tak je to rodina, tak beru, že vobčas něco, ale jinak já se s nima taky nebavim o tom, jak jsou hrozný, jak se oblíkaj a chovaj. To mě fakt štve, jak si myslnou starý, tak můžou všechno. A ještě aby se člověk... právě jako k nim nějakou tu úctu.